

महस्रणर सुत्र

(थड ७ वटा सुत्र र ५ जातक सहित)

नेपालभाषामा अनुवादक

मिक्षु बुद्धघोष महास्थविर

नेपालीमा अनुवादक

कुसुम गुरुमां

महासमय सूत्र

(थप ७ वटा सूत्र र ५ जातक सहित)

नेपालभाषामा अनुवादक
मिक्षु बुद्धघोष महास्थविर

नेपालीमा अनुवादक
कसुम गुरुमा

प्रकाशक
धर्मकीर्ति वसुन्धरा विहार
वसुन्धरा, धापासी, काठमाडौं, नेपाल
फोन नं.: ४३५४२५९

बुद्ध सम्वत् २५५७
नेपाल सम्वत् १९३३
विक्रम सम्वत् : २०७०
इस्वी सम्वत् : २०१३

प्रथम संस्करण : १५०० प्रति

Dhamma.Digital

कम्प्युटर : महेश महर्जन
९८४९३३५८४

मुद्रक : हाम्रो मैत्री प्रेस
केल, मासंगल्ली, फोन: ४२३०८४०

विषय सूची

<u>शिर्षक</u>	<u>पेज</u>
१. शुभकामना	क
२. आफ्नो भनाई	ग
३. दुई शब्द	ड
४. धर्मदान	न
५. महासमय सूत्रको निदान	१
६. फन्दन जातक	१५
७. दुदुभ जातक (पथवी उद्दिय जातक)	२०
८. लटुकिक जातक	२४
९. रुक्खधम्म जातक	२८
१०. सम्मोदमान जातक	३१
११. सम्मापरिव्वाजनियसुत्त र अर्थ	३४
१२. कलहविवादसुत्त र अर्थ	३८
१३. महावियूहसूत्त र अर्थ	४२
१४. चूलवियूहसूत्त र अर्थ	४८
१५. तुवटकसुत्त र अर्थ	५२
१६. पुराभेदसुत्त र अर्थ	५६
१७. अत्तदण्डसुत्त र अर्थ	६०
१८. महासमय सुत्त (पालि)	६४
१९. महासमय सूत्रको अर्थ	७३
२०. सन्दर्भ सूची	८०

शुभकामना

कुसुम गुरुमांवाट नेपालीमा अनुवाद गरिएको 'महासमय सूत्र' पुस्तक वि.सं. २०६८ सालमा धर्मकीर्ति प्रकाशनवाट प्रकाशित भइसकेको छ। जनीवाटै थप सूत्रहरूको अनुवादका साथै प्रसंगवस वताइएका जातकहरूसमेत समावेश गरी यो पुस्तक 'धर्मकीर्ति वसुन्धरा विहार'वाट प्रकाशित भएकोमा मलाई खुशी लागेको छ।

भगवान बुद्धद्वारा जेष्ठ पूर्णिमाका दिन कपिलवस्तुको महावन जंगलमा १० हजार चक्रवालवाट एकत्रित भएका देवब्रम्हाहरूलाई देशना गर्नुभएको 'महासमयसूत्र' देवताहरूलाई अत्यन्तै प्रिय सूत्र मानिन्छ। यसवारेमा मैले अनुभव गरेको एउटा घटना उल्लेख गर्न चाहन्छु।

२०६८ साल फागुन ५-७ सम्म पवित्र उद्यान लुम्बिनीमा पट्टान पाठ र महापरित्राण पाठ गर्नको लागि म सहित भन्तेज्यु, गुरुमांहरू तथा थुप्रै संख्यामा उपासक र उपासिकाहरू भेला भएका थियौं। पट्टान पाठ गरिसकेपछि दोस्रो दिनको साँझ म गौतमी विहार, लुम्बिनीको आफ्नो कोठामा आरामको लागि लेटिरहेकी थिएँ। निद्रा लागेको थिएँ। अचानक कोठाको ढोकारिपर एउटा अपरिचित आकृति देखियो। त्यस आकृतिले मलाई भन्यो- "भोलि महापरित्राण नगरे पनि केही छैन। तर हामीलाई महासमय सूत्र पाठ श्रवण गर्न अत्यन्तै हतार भइरहेको छ। त्यसैले महासमय सूत्र एउटा मात्र पाठ गरिदिनु।" यति भनेर त्यो आकृति विलायो। मलाई अनौठो लाग्यो। त्यही अनुसार भोलिपल्ट महासमय सूत्र पाठ गरी पुण्यानुमोदन गरें। त्यसैले मलाई महासमय सूत्र प्रति भन्नु श्रद्धा बढ्यो।

'मातापितु गुण अनन्तो' भन्ने तथागत बुद्धको वचन अनुसार दिवंगत चिरीमाया महर्जन र तुयुभाई महर्जनको पुण्यस्मृतिमा उहाँका छोरा वावुराजा महर्जन सपरिवारले यो पुस्तक प्रकाशन गरी धर्मदान गर्नुभएको कुशल कार्य हो। यस धर्मदानको पुण्य आनुभावले दिवंगत स्वजनहरूलाई सुगति तथा निर्वाण प्राप्तगर्न हेतु वन्नसकोस् भन्ने कामनाको साथै पुस्तकको लागि

आर्थिक व्ययभार व्यहोर्नु हुने दाता उपासक बाबुराजा महर्जन तथा उहाँका परिवारलाई आयुआरोग्यको कामना गर्दछु। अनुवाद कार्यमा थप मेहनत गर्नुहुने कुसुम गुरुमांलाई पनि साधुवाद एवं शुभकामना दिन चाहन्छु।

मिति: २०७०/३/२४

धम्मवती

भिक्षुणी धम्मवती
सासनघज धम्माचरिय
अगमहागन्धवाचक पंडित
धर्मकीर्ति बिहार
श्रीघ: न.घल, काठमाडौं।

आफ्नो भनाई

महासमय सूत्र पुस्तक यसभन्दा पहिले पूज्य बुद्धघोष भन्तले वर्मी भाषाको पुस्तकबाट नेपालभाषामा अनुवाद गरेर वि.सं. २०४१ मा प्रकाशन गर्नु भइसकेको छ । नेपालभाषाको पुस्तकलाई मैले नेपालीमा अनुवाद गरेर ताराकेशरी दुहाना (तुलाधर) ले आफ्नो दिवंगत दिदी पद्मकेशरी सिन्दुराकारको पुण्यस्मृतिमा धर्मकीर्ति विहारवाट वि.सं. २०६८ मा प्रकाशन भइसकेको छ ।

भगवान बुद्धले आफ्नो १५ औं वर्षावास कपिलवस्तुमा विताउने समयतिर^१ जेष्ठ पूर्णिमाको दिन कपिलवस्तुको महावनमा महासमय सूत्र देशना गर्नुभएको थियो । यसको पृष्ठभूमि बारेमा 'निदान'को वर्णनबाट ज्ञात हुने नै छ । शाक्य र कोलिय वीच हुनलागेको युद्धलाई शान्त पार्नु हुँदै भगवान बुद्धद्वारा आफ्ना आफन्तहरू वीचको वैमनश्यता हटाउन निम्न गाथा वताउनु भयो ।

सुसुखं वत जीवाम - वेरिनेसु अवेरिनो ।
वेरिनेसु मनुस्सेसु - विहराम अवेरिनो ॥^२

शत्रुहरू र वैरीहरूको माझमा शत्रुविहिन अवैरी भई बाँचिरहन पाएमा कतिको सुखद हुँदो हो । शत्रु र वैरी मनुष्यहरू माझमा हामी अवैरी भएर विहार गरौं ॥

साथै ५ वटा जातकहरू देशना गर्नुभएको थियो । जसमध्ये कलह र वैमनश्यता शान्त पार्न तीणि जातकानी (तीनवटा जातक)लाई प्रकाश पार्नुभयो । ती हुन्-

१. फन्दन जातक :

यस जातकमा फन्दनवृक्षमा वास गर्ने वृक्षदेवता र फन्दनवृक्षमुनि आराम गरिरहेको भालुको वीचमा वैमनश्यताले गर्दा एक अर्कालाई मार्न लगाएर विनाश भएको कुरा आज्ञा हुनुभएको छ ।

१. सम्यक सम्बुद्ध (पृ. १११), भदन्त सम्यक सम्बोधि प्राणपुत्र, सुर्खी होतु नेपाल, २०६० (काठमाडौं)।

२. धम्मपदद्द कथा, भाग-६, भिक्षु अनिरुद्ध महास्थविर (अनु.), २०४८ (काठमाडौं)।

२. दुहुभ जातक (पथवी उद्दिय जातक)

यस जातकमा निरर्थक सारहीन कुरामा विश्वास गर्नुमा कसैको भलो नहुने र स्वयं आफैले स्वविकेक जानद्वारा निर्णय गर्नसके सवैको भलो गर्न सक्ने कुरा बताउनु भएको छ ।

३. लटुकिक जातक

यस जातकमा भगवान बुद्धले कोहीसंग पनि वैरभाव गर्नुहुँदैन, लटुकिक चरा र हात्ति वीचको वैरभाव र द्वेषभावले गर्दा हात्ति जस्तो भीमकाय जनावरको समेत ज्यान लिएको कुरा सुनाउदै कोही ठूलो होस् तर सानाहरूसँग पनि वैरभाव गर्नुहुँदैन भन्ने कुरा देशना गर्नुभएको छ ।

यस्तै नै दुई देशवीच मेलमिलाप र मैत्रीभाव बढाउनका लागि भगवान बुद्धले द्वे जातकानी (दुईवटा जातक) पनि आज्ञा हुनुभयो । ती हुन्-

१. रुक्खधम्म जातक

यस जातकमा भगवान बुद्धले आफ्ना त्रातिवन्धुहरू वीच एक आपसमा मेलमिलाप र एकत्रित भएमा कुनै पनि शत्रुहरूले अवसर पाउन सक्दैनन् । मनुष्यहरूलाई त के वनस्पति वृक्षहरूलाई समेत मेलमिलाप आवश्यक छ । वाक्लो घना जंगलमा एक हाँगाले अर्को हाँगा लहरा आदिले आड पाइरहेको जंगलमा हावाहुरी आदि प्राकृतिक विपत्ति आएतापनि कुनै नोक्सान पार्न सकिदैन र खुल्लाचौर वीच एउटामात्र विशाल वृक्ष भएतापनि वरिपरि कुनै वृक्ष नभएको कारणले हावाहुरीले सजिलैसंग ढाल्न सकिन्छ । यसरी तथागत बुद्धले वनस्पतिलाई समेत एक आपसमा सहारा आवश्यक भएको उदाहरण दिनुहुँदै एकताको आज्ञा हुनुभएको छ ।

२. सम्मोदमान जातक

यस जातकमा भगवान बुद्धले तिरश्चिन पशुपंक्षीहरूमा पनि एकताको आवश्यक भएको कुरा आज्ञा हुँदै वट्टाई पंक्षीहरू वीच जुनवेलासम्म परस्परमा मैत्रीभाव भइरह्यो त्यसवेलासम्म शत्रुले हानी नोक्सानी पार्न नसकेको र

जुनवेला आपसमा एकता टुट्यो, आपसमा कलह विवाद भयो तब सबैको महाविनाश भएको कुरा आज्ञा हुनुभएको छ ।

भगवान बुद्धले लडाईं गर्न आएका आ-आफ्नै आफन्तहरूलाई भगडाको अवगुण र मेलमिलापको गुण बढाउन प्रसंग अनुसार जातकहरूको देशनापछि, यिनीहरूको मनमा धर्मसंवेग उत्पन्न गराउन 'अत्तदण्ड सुत्त'को देशना गर्नुभयो । भगडालु र द्वेषी मानिसहरूले संसारमा कुनै सारत्व प्राप्त गर्न असमर्थ भएर जन्ममरण चक्रमा नै घुमिरहने भएकोले द्वेषभाव त्यागी छिट्टै तृष्णालाई प्रहाण गरेर निर्वाण प्राप्त गर्ने मार्गको देशना गर्नुभयो । तथागत बुद्धको अमृतमय देशना सुनेर कोलिय र शाक्य राजाहरू बीच मनमा संवेग उत्पन्न भए र कलह विवादलाई त्यागेर बुद्धको शरणमा गई दुवै तर्फबाट ५०० जवान प्रव्रजित भए ।

५०० जवान प्रव्रजित भइसकेपछि यी नवक प्रव्रजितहरूको चित्त एकाग्र गर्न आफ्नो ऋद्धिद्वारा कुणालदह लानुभयो र पछि कपिलवस्तु महावनमा नै फर्केर आउनुभयो । त्यसपछि भगवान बुद्धले कर्मस्थान ध्यान विपश्यना ध्यान सिकाउनुभयो । यसलाई महत्त्व दिई यस ध्यानलाई वृद्धि गरेर उनीहरूले प्रतिसम्भिदासहित अर्हतफल प्राप्त गरे ।

कपिलवस्तुको महावनमा तथागत बुद्धले ५०० प्रतिसम्भिदासहित अर्हत भिक्षुहरूलाई महासमय सूत्र देशना गर्नुभएको थाहापाएर १० हजार चक्रवालवाट देवब्रम्हाहरू समागम हुन आए । त्यसवेला भगवान बुद्धले महासमय सूत्रकै नामले चिनिने अरु ६ वटा सूत्रहरू पनि देशना गर्नुभएको थियो । १० हजार चक्रवालवाट आएका देवब्रम्हाहरूको चित्त कोमल बनाउन, भिक्षु परिषद बीच परस्पर सम्बन्ध जोड्न र अन्तमा दुःखबाट मुक्त हुनको निमित्त चरित्र अनुसारको ६ वटा सूत्रहरू देशना गर्नुभएको थियो । यसरी ६ वटा सूत्रहरू देशना गर्नुभएको समयमा एउटा एउटा सूत्रको अन्तमा एक एक करोड देवब्रम्हाहरू अरहन्त भए । श्रोतापन्न, सकृदागामि र अनागामि हुने अनगिन्ति नै भए ।

यी ६ वटा सूत्रहरू देशना मध्ये सबभन्दा पहिले सम्मापरिव्वाजनीय सूत्र देशना गर्नुभएको थियो । मनुष्यसहित देवब्रम्हाहरूले यथासक्य छिट्टै

क्लेश प्रहाण गर्न सकुन् र धम्मउपदेश प्रष्टसंग वुभन सकुन् भन्ने करुणा चित्तले तथागत बुद्धले प्रश्नोत्तरको रूपमा धम्मदेशना गर्न अर्को एक निर्मित बुद्ध निर्माण गर्नुभएको कुरा यसरी उल्लेख भएको छ -

देवसङ्घो तं दिस्वा - "अञ्जोपि नु खो, भो, चन्दो उग्गतो"ति आह । अथ चन्दं ओहाय आसन्नतरे जाते "न चन्दो, सूरियो उग्गतो"ति, पुन आसन्नतरे जाते "न सूरियो, देवविमानं एक"न्ति, पुन आसन्नतरे जाते "न देवविमानं, देवपुत्तो एको"ति, पुन आसन्नतरे जाते "न देवपुत्तो, महाब्रम्हा एको"ति, पुन आसन्नतरे जाते "न महाब्रम्हा, अपरोपि भो बुद्धो आगतो"ति आह । तत्थ पुथुज्जनदेवता चिन्तयिसु - "एकबुद्धस्स ताव अयं देवतासन्निपातो, द्विन्तं कीव महन्तो भविस्सती" ति । अरियदेवता चिन्तयिसु - "एकस्सा लोकधातुया द्वे बुद्धा नाम नत्थि, अद्दा भगवता अत्तना सदिसो अञ्जो एको बुद्धो निम्मितो"ति ।

अथ तस्स देवसङ्घस्स पस्सन्तस्सेव निमित्तबुद्धो आगन्त्वा दसवलं अवन्दित्वाव सम्मुखद्धाने समसमं कत्वा मापिते आसने निसीदि । भगवतोपि द्वत्तिसं महापुरिसलक्खणानि, निम्मितस्सापि द्वत्तिसाव, भगवतोपि सरीरा ह्रव्वण्णरस्मियो निक्खमन्ति, निम्मितस्सापि, भगवतो सरीररस्मियो निम्मितस्स सरीरे पटिहञ्जन्ति, निम्मितस्स सरीररस्मियो भगवतो काये पटिहञ्जन्ति । ता द्विन्मि बुद्धानं सरीरतो उग्गम्म अकनिट्टभवनं आहच्च ततो पटिनिवत्तित्वा देवतानं मत्थकपरियन्ते ओतरित्वा चक्कवालमुखबट्टियं पतिट्ठहंसु । सकलचक्कवालगब्भं सुवण्णमयवङ्गोपानसीविनद्धमिव चेतियघरं विरोचित्थ । वससहस्सचक्कवालदेवता एकचक्कवाले रासिभूता द्विन्तं बुद्धानं रस्मिगब्भन्तरं पविसित्वा अट्ठंसु । निम्मितबुद्धो निसीदन्तोयेव दसवलस्स वोधिपल्लइ किलेसप्पहानं अभित्थवन्तो -

"पुच्छामि मुनिं पहूतपञ्चं,
तिण्णं पारङ्गतं परिनिव्वुतं ठित्तं ।
निक्खम्म घरा पनुज्ज कामे,
कथं भिक्खु सम्मा सो लोके परिव्वजेय्या"ति ॥ (सु.नि. ३६१)^१

१. छद्द संगायन तिपिटक ४.०, वेव पेज www.vri4.0 विपणयना विगोघन विन्वास, इगतपुरी, भारत

भगवान बुद्धले अप्पसेक्खानं (अनार्य देवब्रम्हाहरू) महसेक्खानं (आर्य देवब्रम्हाहरू) यस्तै अभव्व (क्लेश आवरणले युक्तभएका) भव्व (क्लेश आवरणवाट मुक्त) देवब्रम्हाहरूले के विचार गरिरहेका छन् भनेर 'चेतोपरिय जान' द्वारा अवलोकन गर्नुहुँदा यी देवब्रम्हाहरूको मनमा "अब भगवान बुद्धले महानुभाव भएका देवब्रम्हाहरूको कूलको नाममात्र सम्बोधन गर्नुहुने होला, हामीजस्ता अत्यानुभाव हुने देवब्रम्हाहरूको नाम लिनुहुने छैन" भन्ने कुरा मनमा सोचिरहेका रहेछन् भनेर थाहापाउनुभयो । त्यसैले भगवान बुद्धले महानुभाव र अत्यानुभाव हुने दुवै समूहका देवब्रम्हाहरूको नाम सम्बोधन गर्नु भएर मन प्रसन्न गराउनुभयो । यहाँ भगवान बुद्धले चरित्र अनुसार ६ वटा सूत्रहरूको उपदेश दिनु भएको थियो । साथै अत्तदण्ड सूत्र पनि बताउनु भएको भयो । उपदेश गर्नुभन्दा अगाडि त्यहाँ जम्मा भइरहेका ५०० भिक्षुहरू सहित असंख्य देवब्रम्हाहरूलाई क्लेश प्रहाण हुने धर्म उपदेश गर्दा यस विषयमा बुद्धसंग प्रश्न गर्नसक्ने कोही छ कि भनी आफ्नो ध्यानद्वारा अवलोकन गर्नुभयो । ५०० भिक्षुहरू सहित अनगिन्ति देवब्रम्हाहरूको समागममा यसविषयमा प्रश्न गर्नसक्ने कोही पनि भेटाउनुभएन । त्यसपछि भगवान बुद्धले असीति महाश्रावकहरूमध्ये यस विषयमा प्रश्न गर्नसक्ने कोही छ कि भनेर ध्यानद्वारा अवलोकन गर्नुभयो । तर असीति महाश्रावकहरू मध्येमा पनि यस विषयमा प्रश्न गर्नसक्ने कोही पनि भेटाउनु भएन । फेरि प्रत्येकबुद्धहरूले यस विषयमा भगवान बुद्धसंग प्रश्न गर्न सक्छ कि भनेर ध्यानद्वारा अवलोकन गर्नुभयो । प्रत्येकबुद्धहरू मध्येमा पनि प्रश्न गर्न सक्ने क्षमता भएका कोही पनि प्रत्येकबुद्धहरू भेटाउनु भएन । यसरी बुद्धसंग प्रश्न गर्नसक्ने ब्रम्हा, देव, मनुष्य वीच कोहि पनि कहिँ कतै भेटाउन नसक्दा यस अवस्थामा भगवान बुद्धले "अगोो हमस्मिं लोकस्स, जेट्ठो हमस्मिं लोकस्स" भनेर सिंहनाद गर्नुभयो ।

भगवान बुद्धले क्लेशप्रहाण हुने उपदेश प्रश्नोत्तरको तरिकाले दिएमा तिनीहरूले सहज रूपमा बुझेर मार्गफल प्राप्त गर्नसक्छन् भन्ने कुरा थाहा ।

१. सम्मापरिव्याजनीय सूत्र, कनहविवाद सूत्र, महाच्यूह सूत्र, चूलच्यूह सूत्र, तुवटक सूत्र र पूराभेद सूत्र ।

पाउनुभयो । त्यसैले भगवान बुद्धले अर्को एउटा निर्मित बुद्ध तयार गरेर निर्मित बुद्धसंग सम्वाद गर्दै धर्म उपदेश गर्ने उपाय सोच्नुभयो । एउटा अर्को बुद्ध निर्माण गर्नको लागि भगवान बुद्ध ध्यान चिन्तले आफ्नो आसनबाट उठ्नुभयो । ध्यान चिन्तद्वारा अर्को एकजना बुद्ध निर्माण गर्न थाल्नुभयो ।^१ देवसङ्घो तं दिस्वा... "अञ्चपि नु खो, भो चन्दो उगतो"ति आह ।...

"देव समूहले सो घटना देखेर अर्को एउटा चन्द्रमा पनि उडायो भन्न थाले । पछि त्यो नजिकै आउँदा चन्द्रमा होइन रहेछ, सूर्य हो भन्नथाले । फेरि त्यो नजिकै आउँदा त्यो दिव्य विमान हो भन्नथाले । अझ फेरि नजिकै आउँदा देवपुत्र हो भन्नथाले । फेरि नजिकै आउँदा महाब्रम्हा भन्नथाले । फेरि नजिकै आउँदा महाब्रम्हा होइन रहेछ अर्को एकजना बुद्ध आउनुभयो भन्नथाले । त्यहाँ रहेका पृथकजन देवताहरूले यसरी विचार गर्न थाले कि "एकजना बुद्धका लागि अनगिन्ति देवताहरू सन्निपात (जम्मा) भए भने दुईजना बुद्धका लागि कति मात्र देवताहरू सन्निपात जम्मा हुने होला ?" त्यहाँ रहेका आर्य देवताहरूले विचार गरे कि "एउटा लोकधातुमा एकजना बुद्ध वाहेक दुईजना हुन सकिदैन, निश्चय पनि भगवान बुद्धले आफू समान अर्को एकजना बुद्ध निर्माण गर्नुभएको होला ।"

त्यसपछि ती देवसमूहले हेर्दाहेर्दै निर्मित बुद्ध आउनु भएर बुद्धलाई वन्दना नगरिकन नजिकै रहेको समान आसनमा वस्नुभयो । भगवान बुद्धसंग भएको बत्तीस महापुरुष लक्षण सो निर्मित बुद्धसंग पनि थियो । भगवान बुद्धको शरीरबाट ६ वर्ष रस्मी (तेज) निस्करहेको थियो भने निर्मित बुद्धको शरीरबाट पनि ६ वर्ष तेज निस्करहेको थियो । भगवान बुद्धको शरीरबाट निस्केको तेज निर्मित बुद्धको शरीरमा पऱ्यो । निर्मित बुद्धको शरीरबाट निस्केको तेज भगवान बुद्धको शरीरमा पऱ्यो । यी दुवै बुद्धहरूको शरीरबाट निस्करहेको तेज माथि गएर अकनिट्ट भुवनसम्म पुग्न गयो । त्यसपछि त्यहाँ रहेका देवताहरूको शिरमा परेर चक्रवालको अगाडि प्रतिष्ठित भयो । सम्पूर्ण चक्रवाल नै सुवर्णमय बङ्गोपानसिधि (बाङ्गो छाना) जस्तै चैतियघर

१. दीर्घनिकाये महावग्गङ्कथा महासमयसुत्तवग्गना - विपश्यना विशोधन विन्वास, इगतपुरी, भारत
२. ३१ बटा भुवनमध्ये एक ।

जाज्वल्यमान भयो । दशहजार चक्रवालमा रहेका देवताहरू एउटै चक्रवालमा जम्मा भएर दुईजना बुद्धहरूको तेज निर्मित बुद्धले बोधि आसनमै बसेर क्लेश प्रहाणको लागि प्रश्न गर्नुभयो -

निर्मित बुद्ध - “महाप्रज्ञ ! भयलाई पारगरेर मुक्त हुनुभएका, स्थित भइरहनु भएका मुनीसंग (हामी) सोध्छौं कि विषयलाई त्याग गरेर भिक्षुले कसरी सम्यकरूपले संसारमा विचरण गर्छ ?”

एवं प्रकारले सम्मापरिव्याजनीय सूत्र निर्मित बुद्धसंग सम्वादको रूपमा उपदेश गर्नुभएको थियो । यसरी यहाँ चरित्र अनुसार भगवान बुद्धले ६ वटा सूत्रहरू देशना गर्नुभएको थियो । ती सूत्रहरूको विवरण पछाडि आउनेछन् ।

महासमय सूत्र देशना भएको समयमा कपिलवस्तु महावनमा अर्को एउटा घटना पनि भएको थियो ।^१ “भुम्मि विमान भेद दीपनि”मा उल्लेख भइरहे अनुसार भगवान बुद्धले कपिलवस्तु वनमा महासमय सूत्र देशना गरिरहेको समयमा महेश्वर देवता (महादेव)ले आफ्नो विमानमा हेर्दा कुनै पनि देवताहरू नदेखेर कहाँ गएछन् भनी आफ्नो दिव्यचक्षुवाट अवलोकन गर्दा मनुष्यलोकको कपिलवस्तु महावनमा देवब्रम्हाहरूले खचाखच भरिएर तथागत बुद्ध समक्ष आदरपूर्वक धर्मश्रवण गरिरहेको देखे । महेश्वर देवताको मनमा आफूलाई कुनै सूचना नै नदिई आफ्नो विमानमा रहेका सम्पूर्ण देवताहरू विमान नै खालि हुने गरी भगवान बुद्धकहाँ गएर धर्मदेशना श्रवण गर्न एकाले उनमा अनायासै अभिमान चढ्यो । अभिमान र द्वेषले गर्दा आफ्नो होश गुम्यो । अभिमानको कारणले गर्दा कपिलवस्तु वनमा धर्मदेशना श्रवण गरिरहेको स्थानमा बाधा पुऱ्याउने विचार गरे । त्यसैले महेश्वर देवता तथा उमादेवी (पार्वती) र अन्य बाँकी रहेका आफ्ना देवतागणहरू सबै मिलेर धर्मदेशना गरिरहेको कपिलवस्तु वनमा अनेकौं नृत्य, वाजा, हाँस्य भावभंगी प्रस्तुत गरे । तर यसको कुनै असर पर्न नसकेकोले महेश्वर देवता आफै आएर बुद्धले के उपदेश दिनुभएको रहेछ भनि ध्यानपूर्वक सुन्न थाले । तथागत बुद्धको उपदेश सुन्दै गएपछि आफूमा अनायास अभिमान र द्वेषभाव

१. महासमयसूत्र - अनुवादक भिक्षु प्रज्ञानन्द, श्री शाक्यामिह विहार, २०२८ (नलिनपुर)।

आएको र यसले आफैलाई हानि पुऱ्याउने थाहापाई बुद्धको उपदेश श्रवण गरेर महेश्वर देवताले आफूलाई सार्थक बनाए ।

स्मरणीय छ कि महेश्वर देवता पनि पृथकजन नभएर आदर गौरव गर्न योग्य आर्यपरमत्थ आठजनामध्ये एक, श्रोतापन्न भइसकेका हुन् ।

एकचोटी भगवान बुद्ध हिमालयतिर जानुहुँदा महेश्वर देवतासंग भेट भयो । भगवान बुद्धलाई देखासाथ महेश्वर देवताले आदर सम्मान गरे । महेश्वर देवताले भगवान बुद्धको उपदेश कपिलवस्तुमा सुनिसकेको हुनाले उहाँसंग ऋद्धिपराक्रम छ भन्ने कुरा राम्ररी थाहाथियो । तर आफूसंग पनि ऋद्धिशक्ति भएकोले अब भगवान बुद्धसंग भएको ऋद्धि अधिक छ कि आफूसंग भएको ऋद्धि अधिक छ भनेर तुलना गर्ने इच्छा जाग्यो । यसकारण भगवान बुद्धसमक्ष दुईजनामध्ये कसको ऋद्धि पराक्रम अधिक छ परिक्षा गर्ने इच्छा जाहेर गरे । भगवान बुद्धले थाहापाउनु भयो कि महेश्वर देवतासंग ऋद्धिमा प्रतिस्पर्धा गरेमा त्यही प्रतिस्पर्धाद्वारा नै महेश्वर देवता मार्गफलमा प्रतिष्ठित हुने देख्नुभयो । यसैले उहाँले महेश्वर देवतासंग हुने ऋद्धि प्रतिस्पर्धा स्वीकार गर्नुभयो ।

यस परिक्षाको शर्त अनुसार दुवैजनाले पालैपालो गरी आ-आफ्नो ऋद्धिशक्ति प्रयोग गरेर लुकेर वस्ने र एकले अर्कालाई खोजी पत्तालगाउने । यस शर्त अनुसार महेश्वर देवताले आफ्नो ऋद्धिशक्ति प्रयोग गरेर आफ्नो सम्कली भेषलाई लोप गरेर अत्यन्त सूक्ष्म परमाणु समान भएर पृथ्वीको बीच भागमा लुक्नगए । भगवान बुद्धले पनि आफ्नो ऋद्धिद्वारा दिव्यचक्षुले अत्यन्त सूक्ष्म भएर लुकेर वसिरहेको महेश्वर देवतालाई देख्नुभयो र आफ्नो दुई औँलाले च्यापेर आफ्नै हत्केलामा राख्नुभयो ।

अब भगवान बुद्धको ऋद्धि परिक्षा गर्न महेश्वर देवताले बुद्धलाई अनुरोध गरे । भगवान बुद्ध पनि आफ्नो ऋद्धिद्वारा अन्तरधान भएर आफ्नो शरीरलाई अति सूक्ष्म परमाणु जस्तो गरेर उही महेश्वर देवताको आँखीभौँको रौँ दुईवटाको बीचमा वस्नुभयो ।

महेश्वर देवताले बुद्धलाई खोजी पत्तालगाउन आफ्नो सम्पूर्ण ऋद्धि शक्ति प्रयोगगरी दशैदिशा, सम्पूर्ण चक्रवालसमेत खोजे तर भेट्टाउन सकेनन् । भेट्टाउन नसकेकोले भगवान बुद्धसँग आफूले भेट्टाउन असमर्थ भएको जनाए । उही मौकामा (अवस्थामा) भगवान बुद्धले विविध प्रकारले ऋद्धि प्रातिहार्य प्रदर्शन गर्दै ३२ महापुरुष लक्षण र ८० व्यन्जन सहितको रूप धारण गर्नु भएर महेश्वर देवताको आँखिभौवाट तल भर्नुभयो ।

भगवान बुद्धको ऋद्धि प्रातिहार्य देखेर महेश्वर देवता आश्चर्य भयो साथै बुद्धप्रति उच्च श्रद्धा र विश्वास पनि गहिरियो । यस अवस्थामा भगवान बुद्धले दिनुभएको अनित्य, दुःख र अनात्मको उपदेश एकाग्र चित्तले सुनेर महेश्वर देवता श्रोतापत्ति मार्गमा प्रतिष्ठित भए ।

यसभन्दा अघि प्रकाशित भइसकेको महासमय सूत्र पुस्तकमा जातकहरू र सूत्रहरूको व्याख्या थिएन । धेरैजसो पाठकवर्गहरूले उक्त पुस्तकको अध्ययन गरिसकेपछि भगवान बुद्धले कपिलवस्तु महावनमा महासमय सूत्र एउटा मात्र देशना गर्नुभएको नभईकन अरु ६ वटा सूत्रहरू पनि देवब्रम्हाहरूको चरित्र अनुसार देशना गर्नुभयो भन्ने कुरा समावेश गरेको छ, तर ती सूत्रहरू के के हुन् त्यसको पालि र अर्थ समेत उल्लेख भए अझ बढी जानकारी पाउने छौं भन्ने माग राख्नुभयो । त्यसैले पाठकवर्गकै माग र जिज्ञासा अनुसार बाँकी सूत्रहरूको पालि र अर्थ समेत राखि सूत्रहरूको साथै जातक कथाहरू समेत समावेश गरेर यो पुस्तक तयार गरेकी छु । पाठकवर्गहरूले यस महासमय सूत्र र त्यसमा समावेश भएका अरु ७ वटा सूत्रहरू र यही प्रसंगमा आएका जातककथाहरूको भित्रीहृदयदेखि अध्ययन मनन गर्नुभई कल्याणकारी मार्गमा डोऱ्याउने तथागत बुद्धको देशनावाट लाभ उठाउन सक्नु हुनेछ । आशा छ पाठक महानुभावहरूले तथागतका यी अमूल्य सूत्रहरू दोहोऱ्याई तेहऱ्याई अर्थ बुझ्ने गरिकन अध्ययन गरेर लाभ उठाउनु हुनेछ ।

धर्मकीर्ति विहारवाट वि.सं. २०६८ मा प्रकाशित भइसकेकै पुस्तकमा थप सूत्रहरू र जातक कथाहरू समावेश गरी यस महासमय सूत्र पुस्तक

धर्मकीर्ति वसुन्धरा विहारवाट प्रकाशित गर्नका लागि अनुमति दिनु भएकोमा पूजनीय धम्मवती गुरुमां प्रति आभारी छु ।

प्रस्तुत पुस्तकमा उल्लेख भएका जातकहरू र सूत्रहरू साभार गरी लिएका पुस्तकका लेखक, अनुवादकज्यूहरूमा पनि हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

यस 'महासमय सूत्र' पुस्तकको लेखाई, व्याकरण शुद्धि गर्ने देखि पुफ हेर्ने, पुस्तक छपाउने आदि काममा गाढो नमानिकन आफ्नो अमूल्य समय दिई सहयोग गर्नुहुने मदनरत्न मानन्धरलाई पनि साधुवाद व्यक्त गर्दछु ।

महासमय सूत्र पुस्तकको महत्व बुझी आफ्ना दिवंगत माता चिरीमाया महर्जन, पिता तुयुभाई महर्जनको पुण्यस्मृतिमा प्रकाशन गर्नु हुने दाता वावुराजा महर्जन र लक्ष्मी महर्जन, गोङ्गुं प्रति पनि साधुवाद छ । साथै समयमै पुस्तक छापि दिने 'हायो मैत्री प्रेस' परिवारलाई पनि साधुवाद छ ।

मिति: २०७०-३-२१

कुसुम गुरुमां
धर्मकीर्ति वसुन्धरा विहार
धापासी, काठमाडौं ।

दुई शब्द

प्रस्तुत पुस्तकमा रहेको "महासमय सूत्र" भगवान बुद्धले जेष्ठ पूर्णिमाको दिन कपिलवस्तु महावनमा १० हजार चक्रवालवाट आएका देवब्रम्हाहरूलाई देशना गर्नुभएको हो । त्यसवेला भगवानबुद्धले केवल महासमय सूत्र एउटा मात्र देशना गर्नुभएको थिएन, महासमयसूत्र भनेर नै नाम रहेको सम्मापरिव्याजनीय आदि अरु ६ वटा सूत्रहरू पनि क्रमैसंग देशना गर्नुभएको थियो ।

प्रायःजसो पाठ गर्दै आइरहेको महासमयसूत्र भगवान बुद्धले देशना गर्नुभएको "देवतानं चित्तकल्लताजननत्थं" अर्थात देवताहरूको चित्त कोमल शान्त बनाउन तथा भिक्षु परिषद् बीच परस्पर सम्यन्ध जोड्नको निमित्त सबभन्दा पहिला देशना गर्नुभएको थियो । त्यसपछि दुःखवाट मुक्त हुनको निमित्त चरित्र अनुसार धर्मदेशना गर्नु भएको थियो । जस्तो कि-

- १) राग चरित्र प्रवल भएका देवब्रम्हाहरूलाई सम्मापरिव्याजनीय सूत्र,
- २) द्वेष चरित्र प्रवल भएका देवब्रम्हाहरूलाई कलहविवाद सूत्र
- ३) मोह चरित्र प्रवल हुने देवब्रम्हाहरूलाई महाव्यूह सूत्र
- ४) वितर्क चरित्र प्रवल हुने देवब्रम्हाहरूलाई चूलव्यूह सूत्र
- ५) श्रद्धा चरित्र प्रवल हुने देवब्रम्हाहरूलाई तुवङ्क सूत्र
- ६) प्रज्ञा (बुद्धि) चरित्र प्रवल हुने देवब्रम्हाहरूलाई पूराभेद सूत्र

यसरी ६ भाग गरेर धर्मदेशना गर्नुभएको वेलामा एक एक वटा सूत्रको अन्तमा एक एक करोड देवब्रम्हाहरू अरहन्त भए । श्रोतापन्न, सकृदागामि र अनागामि हुने देवब्रम्हाहरू अनर्गिन्ति नै थिए ।

भगवान बुद्ध परिनिर्वाण हुनुभइसकेपछि पनि यो सूत्रको महत्व उक्तिकै रहिरहेको छ । उदाहरणको लागि लंकाद्वीपको एउटा घटना उल्लेख गर्दछु-

लंकाद्वीपको कोटीपव्वत भन्ने विहारको नजिकै "नागलेण" भन्ने एउटा गुफा थियो । त्यस गुफाको द्वारको नजिकै एकजना देवकन्या नागवृक्षको

आधार लिएर वास गरिरहेको थियो । एकजना नवयुवक भिक्षु त्यस गुफाभित्र वसेर महासमयसूत्र पाठ गरिरहेका थिए । पाठको अन्तमा देवकन्याले उच्च शब्दमा साधुकार दिएको सुनियो । साधुकारको शब्द सुनेर नवयुवक भिक्षुले सोधे-

भिक्षु- साधुकार दिने को होला ?

देवकन्या- भन्ते ! म देवकन्या हुँ ।

भिक्षु- के कारणले साधुकार दियो ?

देवकन्या- महावन जंगलमा यही महासमयसूत्र भगवान बुद्धले देशना गर्नुभएको समयमा मैले एकपटक सुनेकी थिएँ । त्यसपछिबाट मैले आजमात्र सुन्न पाइयो । भगवान बुद्धले देशना गर्नुभए जस्तै गरेर तपाईंले अक्षरशः शुद्धसंग पाठ गर्नुभयो । यसैले मैले साधुकार दिएकी हुँ ।

भिक्षु- भगवान बुद्धले देशना गर्नुभएको समयमा स्वयं तिमी आफैले सुनेकी हो ?

देवकन्या- म स्वयं आफैले सुनेकी हुँ ।

भिक्षु- त्यसवखत ठूलो संख्यामा देवब्रम्हाहरूको समागम भयो भन्ने सुनें, त्यतिवेला तिमी कहाँ वसेर सुनेकी हो ?

देवकन्या- भन्ते ! सबभन्दा पहिला म महावनमा वसिरहेकी थिएँ । तर प्रभावशाली देवब्रम्हाहरू आउनुभएकाले उहाँहरूलाई स्थान छोड्दा छोड्दै जम्बुद्वीपमा बस्नेस्थान नभएर तपाईंहरूको लंकाद्वीपमा आएर जम्बुकोल भन्ने घाटमा वसेर धर्मदेशना सुनिरहेकी थिएँ । त्यहाँ पनि प्रभावशाली देवताहरू आउनुभएकाले क्रमशः स्थान छोड्दा छोड्दै रोहण जनपदमा महागाम भन्ने गाउँको पछाडि रहेको समुद्रमा घाँटीसम्म पानीमा डुबेर धर्मदेशना सुनिरहेँ ।

भिक्षु- हे देवी ! तिमी वसिरहेको स्थान र भगवान बुद्ध वसिरहनुभएको

स्थान धेरै नै टाढा थियो । तिमीले भगवान बुद्धलाई त्यति टाढा देख्न सक्थौ त ?

देवकन्या- के भन्नुभएको भन्ते ? (किं कथेय) धर्मदेशना सुनिरहेको समयमा महावन जंगलमा धर्मदेशना गरिरहनुभएका बुद्धले मलाई नै हेरिरहनु भयो कि भन्ने सम्झिरहेँ । मसँग हृदयदेखि विश्वास भएको । ओकप्प। श्रद्धाले पूर्ण भएर समुद्रको तरङ्गमा प्रीतिले गदगद भएर धर्मदेशना सुनिरहेँ ।

भिक्षु- उक्त महासमयसूत्र देशना गर्नुभएको दिनमा १ लाखकोटी देवब्रम्हाहरूले अरहत् फल प्राप्त गर्न सफल भयो भन्ने सुनें । त्यसबखत तिमी देवी पनि अर्हतफल प्राप्त गर्न सफल भयौ होला नि ?

देवकन्या- अर्हत फल प्राप्त गर्न सफल भइनेँ ।

भिक्षु- उसो भए अनागामि फलमा पुग्यौ होला ।

देवकन्या- अनागामि फल पनि प्राप्त गर्न सकिनेँ ।

भिक्षु- त्यसो पनि होइन भने सकृदागामि फलमा पुग्यौ होला ।

देवकन्या- सकृदागामि फल पनि प्राप्त गर्न सकिनेँ ।

भिक्षु- त्यसवेला सबभन्दा तल्लो श्रोतापन्न मार्गमा पुग्ने देवब्रम्हाहरू अनगिन्ती थिए भन्ने सुनेको छु । त्यसैले तिमी पनि कमसे कम श्रोतापन्न अवस्थामा अवश्य पुग्यौ होला, होइन ?

देवकन्या- तपाईंले सोध्नु नपर्ने कुराहरू सोधिरहनु भएको छ । (महासमयसूत्र देशना श्रवण गरेर श्रोतापत्ति फलमा पुगेकी भएतापनि आफूले प्राप्त गरेको लोकोत्तर धर्मलाई प्रकाशित गर्ने इच्छा नभएकीले (अधिगम अप्पिच्छता) गुणको कारणले गर्दा सोध्न आवश्यक नभएको भनी भनेकी थिइन्) ।

भिक्षु- हे देवी ! मलाई तिम्रो शरीर देखाउन सक्छौ ? सक्छौ भने देखाऊ ।

देवकन्या- भन्ते ! मैले सम्पूर्ण शरीर त देखाउन सकिदैन, एउटा औला मात्र देखाउन सक्छु ।

यति भनेर आफ्नो एउटा औला गुफाको प्वालबाट भित्र छिराइन् । त्यसबखत सहश्र सूर्य, सहश्र चन्द्रमाको तेज समान प्रकाशमान भयो । (सम्पूर्ण शरीर देखाउन सक्ने भएतापनि युवक भिक्षुलाई शासनमा अन्तराय आउने सम्भव भएकोले अन्तरायबाट बचाउने इच्छाले शरीर देखाउन असमर्थ छु भनेकी थिइन्) ।

त्यसपछि देवकन्याले "भो भन्ते ! भगवान बुद्धको शासनमा प्रमादी नभइकन स्मृतिलाई दृढ बनाउनु होस्" भन्दै युवक भिक्षुलाई पञ्चाङ्ग वन्दना गरेर अन्तरध्यान भइन् ।

यो हो महासमयसूत्र पाठ गर्नेहरूप्रति देवकन्याले राखेको अगाध श्रद्धा ।

अनुवादक विक्रम सम्बत् १९९७ सालमा बर्माको मोलमिन नगरको 'वेप्यां च्याउ टाई' विहारमा अध्ययन गरिरहेको समयमा दिनहुँ साँझ बुद्धवन्दना गरिन्थ्यो र एकदिन विराएर महासमयसूत्र र आठानाटीय सूत्र पाठ गरिन्थ्यो । महासमयसूत्र पाठ गरिँदा "उन्नति वृद्धि हुने, देवताहरूले मनपराउने" आदि यसको आनिशंसबारे विहारका नायक महास्थविरले हामीलाई वरोवर सुनाउनु हुन्थ्यो । उहाँ गुरु भन्तेले यो सूत्र रंगुनको वेलुवनाराममा अध्ययन गरेको वेलामा सिकेको हो भनेर पनि आज्ञा गर्नुहुन्थ्यो । त्यसवेलादेखि मैले महासमयसूत्रको महत्त्व बुझेको हुँ । पछि नेपाल फर्किसकेपछि महापरित्राण पाठमा पनि महासमयसूत्र समावेश भएको पाएँ ।

श्री सुमंगल विहारमा बस्न आएदेखि वर्षेनि जेष्ठ पूर्णिमाको दिन महासमयसूत्र पाठ गर्दै आइरहेको छु ।

बर्मा स्वतन्त्र भएपछि जेष्ठ पूर्णिमा पावन दिनलाई "महासमय दिवस" भनेर बर्मा सरकारले समेत मान्यता दिइ आइरहेको छ । उक्त दिन उच्चपदका महास्थविरलाई रंगुन शहरको Kaba Aye (कवाए) "विश्वशान्ति" भन्ने छद्म

संगायन भएको महापासाण गुफामा आमन्त्रण गरेर महासमयसूत्र पाठ गराउँछन् । साथै उच्चपदका गण्यमान्य व्यक्तिहरू तथा थुप्रै संख्यामा उपासक उपासिकाहरू भेला भएर पाठ श्रवण गरिन्छ ।

बर्मा देशका संघमहानायक भद्दन्त ओसधाभिवंस महास्थविरले जेष्ठ पूर्णिमाको दिन महासमयसूत्र सम्बन्धी धर्मदेशना गर्नु हुँदा यसरी आज्ञा हुनुभयो-

१. देवताहरूको प्रिय हुन पाउँछ,
२. दीर्घायु हुनेछ,
३. भोग सम्पत्ति तथा ऐश्वर्यले पूर्ण हुनेछ,
४. अनेक प्रकारका रोग भयवाट रहित हुनेछ,
५. इच्छा गरेको शुभकामना पूर्ण हुनेछ ।

(उहाँले देशना गर्नुभएका यी आनिशंसहरू Light of Dhamma भन्ने बर्मी पत्रिकाबाट उद्धृत गरेको हुँ)

नयाँ घर निर्माण गरी मंगलकार्य गर्दा पनि महासमयसूत्र पाठ गराउन सकिन्छ । जसले गर्दा भय अन्तराय हटेर जान्छ र प्रचण्ड स्वभावका देवताहरूको चित्त शान्त हुने आदि आनिशंसहरू प्राप्त हुन्छ ।

महासमयसूत्र दिनहुँ पाठ गर्ने व्यक्तिले कसरी पाठ गर्नु पर्छ भन्ने बारेमा महासमयसूत्रको भूमिकामा महासी सासन यैता (ध्यानाश्रम) का उपासक मङ्गल ऊआउँम्यैले लेखेका मध्ये केही अंश उल्लेख गर्छु-

१. गुरुको सन्मुख गएर शुद्धसँग पाठ गर्न सिक्नु पर्छ ।
२. शुद्धसँग शील पालन गर्नुपर्छ ।
३. "समन्ता चक्कवालेसु" देखि "धम्मसवणकालो अयं भद्दन्ता" सम्म पाठ गरेर देवताहरूलाई आवाहन गर्नुपर्छ । (यसरी आवाहन सूत्र पाठ गर्दा धर्मश्रवण गर्नको निमित्त प्रतिक्षा गरिरहेका देवताहरूले सुअवसर प्राप्त गर्छन् । सम्मादेवताहरूले धर्मश्रवण गर्न आउँछन् जसले गर्दा

सो सूत्र पाठ गरिरहनेहरूको घरमा भूत, प्रेत, पिशाचहरू वस्न नसकी हटेर जान्छन्, भय अन्तराय हुन पाउँदैनन् । धर्मश्रवण गर्न पाएकोमा खुशी प्रशन्न भएर पाठ गर्ने व्यक्तिलाई सधैं आरक्षा गर्छन् ॥

४. विस्तारै पाठ गर्नुपर्छ ।

५. सत्यक्रिया गर्ने जस्तै-

मैले महासमयसूत्र दिनहुँ पाठ गरिरहेको सत्यको प्रभावले लौकिक, लोकुत्तर फल प्राप्त गर्नसक्ने हेतु होस् भनेर प्रार्थना गर्नु पर्छ ।

६. मैले यो महासमयसूत्र पाठ गरेको पुण्यभाग अनन्त गुणवान मातापिता, ज्ञातिवन्धु, शासनलाई आरक्षा गरिरहेका देवताहरू, मलाई आरक्षा गरिरहेका देवताहरू, धर्मश्रवण गर्न आएका देवताहरू, देवराज इन्द्र, यमराज सहित सकल देवताहरूका साथै ३१ भूवनमा विचरण गरिरहेका सम्पूर्ण प्राणीहरूलाई समानरूपमा पुण्य भाग वितरण (पुण्यदान) गर्छु । सबैलाई पुण्यभाग प्राप्त भएर सुखी होऊन् भनेर पुण्यानुमोदन गर्नु पर्छ ।

प्रस्तुत पुस्तकको निदान पखुक्कु नगरको महाविस्तराराम बिहारका अधिपति भदन्त नन्दिस्थविरले लेख्नु भएको पुस्तकवाट अनुवाद गरेको हुँ । यो पुस्तक वर्माका अनागारिका सिरि इन्दावती 'भासन्तर कोविद धम्माचरिय' ले प्रदान गरेको थियो र यो पुस्तक वर्मावाट मेरो हातसम्म ल्याई पुऱ्याईदिने आयुष्मान सुमंगल हो । त्यसैले अनागारिका मा. इन्दावती तथा आयुष्मान सुमंगलप्रति कृतज्ञ छु ।

यस पुस्तकको निदानका कुराहरूलाई आयुष्मान ज्ञाणपुण्णिक (सासनधज धम्माचरिय) ले संशोधन गरी भाषा मिलाई दिनुभयो । त्यसैले आयुष्मान ज्ञाणपुण्णिकलाई पनि निरोगी तथा दीर्घायु कामना गर्दछु ।

सुश्री चन्द्रशोभा शाक्य 'परियत्ति सद्धम्मपालक' जसले कापी राम्रोसँग सारेर महत् गरेकी थिइन्, तिनलाई पनि साधुवाद छ । त्यस्तै शुक्रराज शाक्य (प.स.पा.को प्रवेश द्वितीय वर्ष) ले प्रेसमा दिनको लागि राम्रोसँग

कापी सार्ने काम पूरा गरि दिनुभयो । उहाँप्रति पनि मंगलकामना गर्दछु ।

“सव्वदानं धम्मदानं जिनाति” भनेर भगवान बुद्धले आज्ञा भए अनुसार अनागारिका श्रावस्ती अय्यावाट यस पुस्तक धर्मदानको रूपमा प्रकाशन गरिदिनुभयो । त्यसैले श्रावस्ती अनागारिकालाई धेरै साधुवाद छ ।

अन्तमा, दिक्क नमानिकन समय मै छापेर सहयोग गरिदिनु हुने वागमती छापाखानाका प्रमुख तथा सम्पूर्ण परिवारहरूप्रति कृतज्ञ छु ।
अस्तु ।

श्री सुंमगल विहार
ललितपुर, नेपाल

Dhamma.Digital

२८ कार्तिक २०४१

अनुवादक
भिक्षु बुद्धघोष महास्थविर

धर्मदान

‘मातापितु गुण अनन्तो’ भन्ने तथागत बुद्धको वचन शिरोपर गरेर मैले दिवंगत मातापिताको गुण स्मरण गर्दै ‘महासमयसूत्र’ पुस्तक छपाई धर्मदान गर्ने सुअवसर पाउँदा सन्तोषको अनुभव गर्दैछु । दिवंगत मातापिताका २ छोरा र १ छोरी छन् । म जेठो छोरो । मातापिताको सम्भना आउँदा वितिसकेका दिनहरूको सम्भनाले मन रुन्छ ।

मातापिताले हामीलाई धेरै दुःख गरेर हुर्काउनु भयो । जग्गा जमिन धेरै छ, तर पैसाको अभावले गर्दा मेरो मातापिताले हामीलाई भात पकाएर खुवाउनु हुन्थ्यो तर आफूहरूले भने दुई चारवटा उसिनेको आलुले पेट भर्नुहुन्थ्यो । पछि मैले जवान भएपछि आफूले सक्दो कमाई गरेर मातापितालाई केही सहयोग गर्न सके ।

मेरो वुवा विज्यापू ठिँहीमा वाद्यवादन (खिंवाजा) सिकाउने गुरु पनि हुनुहुन्थ्यो । यसैले चाडपर्वमा स्वयम्भूमा जानुभई खिंवाजा, दापा बाजा बजाएर पूजा गर्न जानुहुन्थ्यो । श्रावण महिना (गुंला)मा कासिसिंम्बु, श्रीघल, नघलमा एक महिनासम्म बिहान दापा बजाउनुहुन्थ्यो र पञ्चदान गर्न ज्यादै रुचाउनुहुन्थ्यो । बुद्धप्रति ठूलो श्रद्धा भएकोले मातापिता दुवैजना बौद्ध तीर्थयात्रामा पनि जानुभयो । त्यसवेलादेखि बुद्धप्रति भन्नु श्रद्धा बढ्यो । तर बिहारमा गएर भन्ते, गुरुमांहरूवाट धम्मदेशना सुन्ने, ध्यान गर्न जानेका थिएनन् ।

दिन बित्दै गयो । सबभन्दा पहिला वुवा दिवंगत हुनुभयो । त्यसको एघार महिनाको फरकमा माताको पनि दिवंगत भयो । मलाई ठूलो दुःख भयो ।

पछि मैले बिहारमा गएर भन्ते, गुरुमांहरूवाट भगवान बुद्धका उपदेशहरू सुन्ने मौका पाएँ । तथागतको उपदेश अनुसार आफूले सक्दो दानगर्ने, शीलपालन गर्ने र विपश्यना ध्यान गर्ने सुअवसर पनि पाएँ । तर मैले मेरा मातापितालाई ध्यान गराउने, बुद्धका उपदेश सुनाउने अवसर पाइनँ ।

आफूसंग भौतिक सम्पत्ति भएर पनि सेवा गर्ने मौका पाइनँ । तैपनि 'सब्वदानं धम्मदानं जिनाति' दानमध्ये धर्मदान उत्कृष्ट हो भन्ने तथागतको वचन अनुसार देवता र ब्रम्हाहरूलाई मनपर्ने महासमय सूत्र उल्लेख भएको यो पुस्तक मेरा मातापिताको सम्झनामा धर्मदान गर्दैछु । यो पुस्तक दान गरेको र पाठ गरेको आनुभावले दिवंगत माता चिरीमाया र पिता तुयुभाई महर्जनलाई निर्वाण सम्पत्ति लाभ होस् । यस्तै सम्पूर्ण ज्ञातिवन्धु, धर्ममित्रहरू तथा सम्पूर्ण प्राणीहरूलाई मंगल होस् भन्ने कामना गर्दैछु ।

अत्यन्त मेहनतपूर्वक सरल भाषामा अनुवाद गरिएको यस पुस्तक धर्मदान गर्ने सुअवसर प्रदान गर्नुभएकोमा श्रद्धेय कुसुम गुरुमांप्रति पनि हार्दिक आभार व्यक्त गर्न चाहन्छौं ।

भवतु सब्व मंगलं !

मिति: २०७०-३-२३

दाताहरू

वावुराजा महर्जन, लक्ष्मी महर्जन

तथा

छोरीहरू गुणकेशरी महर्जन, सुवर्णकेशरी महर्जन,

सिर्जना महर्जन, समिता महर्जन

गोइवुँ ।

स्व. तुयुमाई महर्जन

जन्म: वि.सं. १९८१ मंसिर कृष्णपक्ष द्वादशी

दिवंगत: वि.सं. २०६४ माघ ९ गते पारु

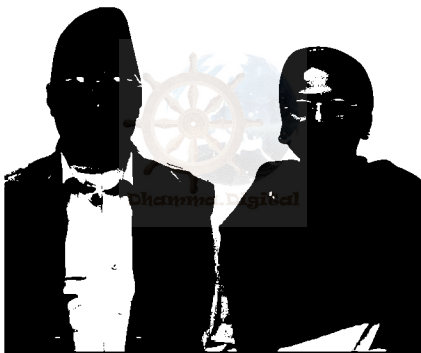
स्व. चिरिमाया महर्जन

जन्म: वि.सं. १९८७ जेष्ठ ४ गते

दिवंगत: वि.सं. २०६५ पौष ४ गते

यस पुस्तकका दाता

बाबुराजा महर्जन

लक्ष्मी महर्जन

महासमय सूत्रको निदान

राजगृह नगरको नजिक अवस्थित वैभारपर्वतको फेदमा रहेको सप्तपर्णीगुफामा राजा अजातशत्रुले निर्माण गर्न लगाएको ब्रम्हविमान समान अद्वितीय रूपले शोभायमान भएको, प्रथम संगायन हुने मंगलगुणले युक्त मण्डपको वीचमा रहेको धर्मासनमा आयुष्मान आनन्द स्थविर हस्ती दन्तको पंखा समाउनु भई पूर्वाभिमुख भएर शान्तपूर्वक वसिरहनु भएको थियो । मण्डपभित्र दक्षिण पट्टिको भित्तालाई पछ्छडि पारेर उत्तराभिमुख भएर संघस्थविर हुनुभएका महाकाश्यप महास्थविर धर्मासनमा शोभायमान हुने गरिकन वसिरहनु भएको थियो ।

सङ्गीतिकारक संघहरू (४९८) जना थेरकम (जेष्ठता) अनुसार मण्डपभित्र राखिएको अति उत्तम योग्य आसनमा शान्त इन्द्रिय भएर वसिरहनु भएका थिए ।

त्यसबखत, संघनायक हुनुभएका आयुष्मान महाकाश्यप महास्थविरले “महासमयसूत्र” भगवान बुद्धले कहाँ देशना गर्नु भएको भनी प्रश्न गर्नुभयो । आनन्दस्थविरले “एवं मे सुत्तं” आदि रूपले उत्तर दिनुभयो ।

दुई राजाहरूको समस्या

तेस्रो ओक्काक राजाको वंशज साखै नातेदार कोलिय र शाक्य राजाहरूले कपिलवस्तु र कोलिय दुई राज्य वीचवाट बगिरहेको रोहिणी नदीको पानी कुलोवाट लगी दुवै राज्यहरूले सिंचाई गरी खेतमा रोपाईं गर्दै आइरहेका थिए । एकपटक खडेरी लाग्यो । पानी नपरेको कारण वालीनाली सुक्न थाल्यो । नदीको पानी आ-आफ्नो खेतमा लगाउन दुवै देशका किसानहरू वीच हानथाप हुँदै पानीको विषयमा दुवै देश वीच लडाईं हुने सम्भावना देखियो ।

परिस्थिति यसरी बन्थो

कुलोवाट पानी थोरैमात्र बगिरहेको थियो । तसर्थ खेतीको लागि दुवै राज्यलाई पानी पर्याप्त थिएन । त्यसैले कोलिय किसानहरूले भन्न थाले कि "दुवैतर्फ वाली सपान पानी थोरै भएकोले हाम्रो वाली सपान पुग्ने गरी पानी लिन्छौं ।"

कपिलवस्तुका किसानहरूले पनि भन्न थाले "तिमीहरूको धानको भकारी भरिंदा हामीले सुन चाँदी, सिक्काहरू लिएर, ठूला बोरा, भोलाहरू लिएर, तिमीहरूको घरदैलसम्म पुगेर अनाज खरीद गर्न आउन सक्दैनौं । त्यसैले हामीलाई पहिले पानी देउ । हामी पहिले खेतमा कुलो लगाउँछौं ।"

यसरी रोहिणी नदीवाट लिएएको कुलोको कारणले दुई राज्यका किसानहरू बीच भनाभन भई हातपात हुने स्थितिसम्म पुगेको मात्र नभई राजवंशलाई समेत धक्का पर्ने गरी शब्द प्रयोग गर्न थाले । "शाक्यवंश राजाहरूको धाक देखाएर गर्जदैंमा हामी डराउन्नौं । स्याल र कुकुर सरह आफ्नै चेलीवेटी दिदीवहिनीहरूसंग विवाह गर्ने हीननीच राजाहरूका हात्ती, घोडा र पैदल सेना, शस्त्रअस्त्रहरूले हामीलाई के गर्न सक्छ र ? हामी डराउनेवाला छैनौं ।" कोलिय राज्यका किसानहरूले भने ।

शाक्य राज्यका किसानहरूले पनि यस प्रकारको अपशब्द सहन नसकेर यसरी आरोप लगाए- "कुष्ठरोगी सन्तान तिमीहरूले यसरी धाक लगाएर के लाग्छ ? तिमीहरू जस्तो देश निकाला गरिएका, अनाथ भएर पशु सरह रुखको तोड्कामा वसेर हुर्किएका सन्तानहरूको हात्ती, घोडा, रथ, पैदल सेना, अस्त्रशस्त्रले हामीलाई केही गर्न सक्नेछैनौं ।"

यसरी दुवै राज्य बीच परस्पर एकले अर्कालाई जाति, वंशमा चोट पर्ने गरिकन आरोप प्रत्यारोप लगाएको कुरा कृषि सम्बन्धी अमात्यहरूले थाहापाएर आ-आफ्ना राजाहरू समक्ष जाहेर गर्न गए । यस्तो अपशब्द प्रयोग गरी लाञ्छना लगाएको कुरा राजाको कानमा पर्‍यो । "आफ्नै दिदीवहिनीहरूसंग विवाह गर्ने सन्तानहरूको शक्ति एक पटक हेर त !" भन्दै कपिलवस्तुका सेनाहरू कोलियहरूसंग लडाईं गर्न तयार भए ।

“रूखको तोड्कामा वस्ने सन्तानहरूको शक्ति पनि हेर ।” भन्दै कोलिय सेना पनि युद्ध गर्न निस्के ।

कलह शान्त पार्ने धर्मदेशना

यस घटनालाई महाकरुणा समापति अवलोकनद्वारा भगवान बुद्धले थाहापाउनु भयो र विचार गर्नुभयो- “यस पानीको विषयमा हुन लागेको कलह शान्त पार्न फन्दन जातक, पथवीउद्दिय जातक, लटुकिक जातकको उपदेश गर्नुपर्ला । मेलमिलापका गुणहरू प्रकाश पार्न रूखधम्म जातक, बटुक जातक देशना गरिसकेपछि फेरि अत्तदण्ड सूत्र देशना गर्नुपर्ला । धर्मदेशना सुन्ने दुवै राज्यका प्रत्येक राजाहरूले २५० जनाका दरले शुद्ध राजवंशको रगत भएका राजकुमारहरू त्यति बेला मलाई प्रदान गर्ने छन् । ती ५०० राजकुमारहरूलाई मैले प्रब्रजित गर्नेछु । त्यसबखत असंख्य देवब्रम्हाहरूको पनि एउटा ठूलो समागम हुनेछ” भन्ने कुरा सर्वज्ञ ज्ञानबाट तथागत बुद्धले थाहापाउनु भयो । यसरी भगवान बुद्धले सर्वज्ञ ज्ञानद्वारा भविष्यमा हुने कुरा थाहापाइसकेपछि उहाँ एकै पात्र चीवर धारण गर्नु भई शाक्य र कोलिय सैनिकहरूको बीच आकाशमा छवर्णतेज फैलाएर बज्रासनमा बसिरहनु भयो ।

दुवै पक्षका राजाहरूले तथागत बुद्धलाई देखासाथ स्मृति र संवेग उत्पन्न भएर “हामीलाई शत्रुहरूले नाश गरे गरोस्, कुलवंशका जेष्ठ हुनुभएका भगवान बुद्धको अगाडि शस्त्र चलाउनु, हताहत गर्नु योग्य छैन भनेर विचार गर्दै आ-आफ्ना हातहतियार छोडी बुद्ध समक्ष शिर निहुराएर बसिरहे ।

भगवान बुद्धलाई स्वयं ज्ञान भएता पनि यसरी सोधनी भयो -

प्रश्न - के कारणले यहाँ आइरहेको ?

उत्तर - अरु कुनै कारणले होइन, युद्ध गर्नका लागि आइरहेका हौं ।

प्रश्न - के कारणले युद्ध गर्नु परेको ?

उत्तर - पानीको कारणले गर्दा युद्ध गर्नु परेको ?

प्रश्न - पानीको मूल्य कति पर्छ ?

उत्तर - अलिकति मात्र ।

प्रश्न - पृथ्वीको मूल्य कति पर्छ त ?

उत्तर - बढी मूल्य पर्छ ?

प्रश्न - पृथ्वीलाई अधिनमा राख्ने राजाहरूको मूल्य कति पर्ला ?

उत्तर - अनर्घ ।

प्रश्न - अल्प मूल्य पर्ने पानीको कारणमा अनमोल भएका राजाहरूलाई नाश गर्नु के उचित होला ?

इत्यादि प्रश्न गर्नु हुँदै युद्धका अवगुणहरू प्रकाश पार्न फन्दन जातक देशना गर्नुभयो ।

त्यसपछि अरुहरूको कुरामा विना प्रमाण विश्वास गर्नु हुँदैन भन्ने कुरा प्रकाश पार्न पथवीउद्दिय जातक देशना गर्नुभयो ।

त्यसपश्चात् मेलमिलापको गुण प्रकाश पार्न रुक्खधम्म जातक देशना गर्नुभयो । यसरी नै परस्पर मेलमिलाप नभएर विवाद कलह भइरहँदाको अवगुण सम्झाउन बट्टक जातक देशना गर्नुभयो ।

संवेग उत्पन्न गराउनका लागि "अत्तदण्डा भयं जात" आदि अत्तदण्ड सूत्र देशना गर्नुभयो ।

तथागत बुद्धको देशना सुनेर शाक्य र कोलिय राजाहरू खुसी प्रशन्न भएर यसरी विचार गर्न थाले "यदि भगवान बुद्ध यहाँ नआउनु भएको भए हामी परस्पर एकले अर्कालाई प्रहार गरेर रगतको खोलो वगाइसक्यौं होला । भगवान बुद्ध आउनु भएको कारणले हाम्रो प्राण बच्यो ।"

"भगवान बुद्ध राजदरवार त्याग गरेर प्रव्रजित नभएको भए राज्यसुख अनुभव गरेर चारद्वीपका अधिपति चक्रवर्ती ऐश्वर्य अनुभव गर्दै थुप्रै पुत्ररत्नहरू जन्माएर क्षेत्री जाति राजकुमारहरूका साथ यताउति विचरण गर्दैहुन्थ्यो होला ।"

भिक्षु भइसकेपछि पनि ध्यान भावना गर्न असमर्थ

उहाँ भगवान बुद्धले राज ऐश्वर्य सुख परिवार सबै त्यागेर प्रव्रजित हुनुभई बुद्धत्व प्राप्त गर्नुभयो । उहाँलाई क्षेत्रीय जातिका भिक्षुहरू संगसंगै विचरण गर्न पाउने गरिकन दुवै पक्षका राजाहरूले सरसल्लाह गरेर एक एक पक्षबाट २५०/२५० गरी जम्मा ५०० जवान राजकुमारहरू प्रदान गरे । भगवान बुद्धले यी ५०० जवान राजकुमारहरूलाई “यही भिक्षु” भन्ने वचनद्वारा प्रव्रजित गर्नुभई महावन फर्कनुभयो ।

ती कुमारहरू भिक्षु वन्ने इच्छा नभएपनि भगवान बुद्धप्रति आदर गौरवले मात्र भिक्षु वनेका थिए । यसैले यी ५०० राजकुमारहरू घरवार त्याग गरी भिक्षु भेषमा रहेता पनि भरखरको यौवनले पूर्ण भएका आ-आफ्ना स्त्रीहरूको विछोडको पीडा सहन नसकेको समाचार बराबर सुनमा आइरहेकाले भिक्षु वन्न पटकै मन नलागेर उनीहरूको मन बलिरहेको आगोमा हावालागे जस्तै छटपटाइरहेका थिए ।

कुणाल दह र शासन मण्डल

भगवान बुद्धले ती भिक्षुहरूले शासनमा मन नलगाएको कुरा थाहापाउनु भयो । यसैले उहाँले कुणालदहको वर्णन गरेर त्यहाँ लगेमा यी नवक भिक्षुहरूको मन बदल्न सकिन्छ भन्ने विचार गरेर त्यस दहको वर्णन गर्नुभयो । यसरी उहाँले गृहस्थमा छोडेर आएका स्त्रीहरूप्रति आसक्ति भइरहेका उनीहरूको चित्तलाई कुणालदहतिर मोड्नुभयो । त्यस समयमा बुद्धले “तिमीहरूलाई कुणालदह हेर्ने इच्छा छ ?” भनेर सोध्नुभयो । “हेर्ने त इच्छा छ तर हामीमा त्यहाँ जाने शक्ति छैन । ऋद्धि हुनेहरूमात्र जान सकिन्छ” भनेर भगवान बुद्धसँग निवेदन गरे । “तिमीहरूलाई जाने इच्छा छ भने मेरो ऋद्धिबाट साथमा लानेछु ।” भिक्षुहरूले “जाने इच्छा छ” भन्नासाथ भगवान बुद्धले आफ्नो ऋद्धिद्वारा साथमा लग्नुभयो । त्यहाँ पुग्नासाथ भगवान बुद्धले भन्नुभयो “यो दहमा भएका माछाहरूको नाम थाहा नभएमा मसँग सोध ।” भगवान बुद्धले भिक्षुहरूले सोधेका सबै प्रश्नहरूको जवाफ दिनुभयो ।

दहको नगिचै ठूलो घनाजंगलमा रहेको अनौठो रुखको जात, नाम, त्यस पर्वतको फेदमा चरणगरिरहेका दुई खुट्टे, चारखुट्टे जनावरको विषयमा पनि भगवान बुद्धले जानकारी गराउनुभयो । त्यसैवेलामा दुईवटा कोइली पंक्षीले लट्टीको दुई छेउमा आ-आफ्नो चुच्चोले च्यापेर र वीचमा कोइली पंक्षीको राजालाई राखेर अगाडि पछाडि कोइली पंक्षीहरूकै बथानले घेरेर उडेर आइरहेको देखे । भिक्षुहरूले लट्टीको वीचमा बसेर आउने कोइली पंक्षीको राजा र अरु बाँकी भएका उनीहरूकै परिवार होलान् भनेर मनमा राखे । यसरी भिक्षुहरूको मनमा लागेको कुरा बुद्ध समक्ष विन्ति गरेको बेला “तिमीहरूले मनमा राखे जस्तै नै हो” भनेर भन्नुभयो ।

“यी कोइली पंक्षीको वंश मेरो नै वंश हो भनेर आज्ञा हुनुभयो ।” यति आज्ञा भइसकेपछि ३०० गाथाद्वारा शोभायमान भइरहेको कुणाल जातक देशना गर्नुभयो । सो जातक देशना गर्नुभएको समयमा भिक्षु जीवनमा मन प्रसन्न हुन नसकेका भिक्षुहरूको मन प्रसन्न हुन थाल्यो । ५०० भिक्षुहरू सबै श्रोतापन्न फल प्राप्त गर्न सफल भए र ध्यान अभिज्ञा सहित ऋद्धिमन्त श्रोतापन्न पुदगल भए ।

कपिलवस्तु महानगरको महावनमा नै फर्केर आउनुभयो

भगवान बुद्धले यी भिक्षुहरूलाई श्रोतापन्न भावमामात्र पुगेमा पनि उत्तम हुने बुझनुभयो । किनभने पहिलेका ती स्त्रीहरूले अब प्रलोभन देखाएर भुलाउन खोजेतापनि भिक्षुभावबाट च्यूतहुने संभव नभएकोले निश्चिन्त भएर महावनमा नै फर्केर जानुभयो ।

५०० जवान भिक्षुहरू कुणालवनबाट फर्कदा आ-आफ्नो ऋद्धिको प्रयोगद्वारा नै फर्कनु भयो ।

एक पछि अर्को गर्दै माथिल्लो तहमा पुग्ने देशना

महावन जंगलमा फर्कनु भएपछि माथिल्लो स्तरको तीन मार्गमा जाने कर्मस्थान भावना विधि सिकाउनु भयो ।

भिक्षुहरूले पनि यसरी विचार गर्नुभयो “भगवान बुद्धले हामी शासनमा बस्न मन नलागेको भाव थाहापाउनु भएर कुणाल दहमा लग्नुभई चित्त परिवर्तन गरिदिनुभयो । उक्त कुणाल दहको समिपमा हामीलाई श्रोतापन्न भावमा पुऱ्याउन धेरै मेहेनत गरी धर्मदेशना गर्नुभयो । अहिले पनि यस महावनमा माथिल्लो स्तरको तीनवटा मार्गफल प्राप्त गराउनका लागि कर्मस्थान भावना सिकाउनुभयो । हामी श्रोतापन्न मार्गमा पुग्यौं, अपाय दुर्गतिबाट मुक्त भयौं भनेर यति मै सन्तोष भएर बस्न हुँदैन । पुरुषार्थ देखाएर पहिले पहिलेका सत्पुरुषहरूले परिश्रम उद्योग गरे जस्तै हामीले पनि परिश्रम गर्नुपर्छ” ।

त्यसपछि सबै भिक्षुहरू कोही एकान्त पर्वतको कन्दरामा, कोही रुखमुनि आदि नजिकको एकान्त स्थान रोजी आफूले सिकेको कर्मस्थान ध्यानमा प्रगति गर्दै, बढाउँदै लगे ।

भगवान बुद्धले थाहापाउनु भयो कि “यी भिक्षुहरू श्रोतापन्न फल प्राप्त गरिसकेपछि ध्यान गर्ने कार्यमा प्रमादि भएका छैनन । माथिल्लो मार्गमा पुग्नका लागि मसँग ध्यानविधि पनि सिकिसकेका छन् । यसैले माथिल्लो मार्गमा पुग्न त्यतिको कठिन हुनेछैन । विपश्यनालाई वृद्धि गर्दै लगी छिट्टै नै अरहन्त फल प्राप्त गर्न सक्नेछन् । त्यसपछि स्वयं आ-आफूले प्राप्त गरेको अरहन्तफलको गुण मेरो सामु प्रकाश पार्न आउनेछन् । त्यस समयमा १० हजार चक्रवालका देवब्रम्हाहरूको ठूलो समागम हुनेछ ।”

“गृहस्थहरू र भिक्षुहरूको भिडभाड जमघट नभएको, बुद्धहरूलाई अनुकूल भएको एकान्त स्थानमा म वस्नुपर्ला” भनेर विचार गरी एकान्त स्थानमा बस्न जानुभयो ।

भगवान बुद्धसँग ध्यान सिकेर अभ्यास गरी अल्पसमय मै चार प्रतिसम्भवा सहित ती सबै भिक्षुहरूले अर्हत् फल प्राप्त गर्नुभयो र उहाँहरू तलाउमा कमलको फुल शोभायमान भए जस्तै अति शोभायमान देखिनुभयो ।

सबभन्दा पहिला अर्हत् फल प्राप्त गर्ने भिक्षुले आफूले प्राप्त गरेको अर्हत् फलको गुण प्रकाश पार्ने इच्छाले भगवान बुद्धको समक्ष उपस्थित हुनुभयो । एवं प्रकारले क्रमशः भिक्षुहरू बुद्धको सामु उपस्थित भए । जसरी प्रव्रजितहरू भिक्षाटन जाँदा पक्तिवद्ध भएर जान्छन्, त्यसरी नै पक्तिवद्ध भएर बुद्धको सामु आफूले प्राप्त गरेको अर्हत् फलको गुण प्रकाश पार्न उपस्थित भए । त्यस समयमा अरु थुप्रै भिक्षुहरू पनि उपस्थित भइरहेकोले उनीहरूका सामु ती गुणहरू प्रकाश पार्न अप्प्यारो मानेर त्यतिकै बसिरहे ।

५०० अरहन्त भिक्षुहरू भगवान बुद्धको सामु पुग्दा बादल नभएको सफा आकाशमा पूर्ववाट उदाएको चन्द्रमा अति जाज्वल्यमान भए जस्तै बुद्धोत्पाद नवम्क्षणले सुशोभित भएको अवस्था अत्यन्तै मनमोहक देखिन्थ्यो ।

यसरी निष्कलंक चन्द्रमा उदाईरहेको समयमा क्लेशमल रहित भएका अरहन्त भिक्षुहरूको घेरामा सम्यक सम्बुद्ध कपिलवस्तुको नजिकैको महावन जंगलमा अत्यन्त शोभायमान हुनेगरि रहनुभयो ।

यस घटना सबभन्दा पहिले महावन जंगलको चारैतिर रहेका देवगणहरूले थाहापाएर अरु देवताहरूलाई सम्बोधन गरेर आक्कान गरे "भो देवगणहरू ! भगवान बुद्ध कहाँ जाऔं । उहाँको दर्शन गर्नाले, धर्मश्रवण गर्नाले, संघहरूको दर्शन गर्नाले अत्यन्तै महानफल प्राप्त हुनेछ ।" यति घोषणा गरिसकेपछि ती सबै देवगणहरू बुद्ध सहित भरखरमात्र अर्हत् फल प्राप्त गर्ने ५०० भिक्षुहरूलाई पनि वन्दना गरेर यथायोग्य स्थानमा उभिरहे ।

एवं प्रकारले देवताहरूले एकले अर्कालाई आक्कान गरेको शब्द सुनेर ३ हजार योजन लामो हिमवन्त जंगल, जम्बुद्वीप, पुब्बविदेहद्वीप, अपरगोयान द्वीप, उत्तरकुरु द्वीप सहित स-साना द्वीपहरू २ हजार भएको यो चक्रवालदेखि लिएर १० हजार चक्रवालभित्र रहेका सम्पूर्ण देवब्रम्हाहरूको समागम भयो ।

एक हजार चक्रवाललाई एउटा सहश्र लोकधातु भनिन्छ । यस सहश्र लोकधातु जम्मा १० वटालाई पालि भाषामा "दस हि लोकधातु हि च" भनिएको छ । सियो राख्ने वट्टामा टम्म हुने गरिकन सियो भरेजस्तै यस

चक्रवालदेखि ब्रम्हलोकसम्म एउटा सियो राख्ने ठाउँ नै खालि नहुनेगरिकन देवब्रम्हाहरू भरिभराउ भइरह्यो ।

सिंहल द्वीप (श्रीलंका) मा रहेको ७ वटा गजूर भएको लोहप्रसाद नामक विहार जत्रो विशाल दुङ्गा सबभन्दा तल्लो प्रथम ध्यान ब्रम्हभूवनवाट तल खसाल्दा चारमहिना पछि मात्र पृथ्वीमा पुग्छ । यसरी उँचो विशाल आकाशवाट तोरीको एक गोडा समेत भर्ने ठाउँ खाली नहुने गरिकन देवब्रम्हाहरू भरिभराउ भइरहेको थियो ।

त्यसो भएतापनि चक्रवर्ती राजा बस्ने स्थान विशाल भएजस्तै भगवान बुद्ध विराजमान हुने स्थान त्यस्तै नै भव्य र विशाल थियो । अलि ढिलो आएतापनि महानुभाव भएका राजाहरूले चक्रवर्ती राजाको नजिकै स्थान ग्रहण गर्नपाए जस्तै पछि आएका महानुभाव हुने देवताहरू, ब्रम्हाहरूलाई बुद्धको समीपमा स्थान प्राप्त भइरहेको थियो ।

भगवान बुद्धको समीपमा रहेको स्थानमा मृगको एउटा रौं समानको स्थानमा पनि २०/३० देवब्रम्हाहरूले सुक्ष्म रूप धारण गरेर स्थान ओगटिरहेका थिए । सबभन्दा पछ्छाडिको स्थानमा पनि ६० जनासम्म देवताहरूले सूक्ष्मरूप धारण गरी स्थान ओगटेका थिए ।

चारजना सुद्धावास ब्रम्हाहरू सुद्धावास भूवनमा समापत्ति ध्यानमा रहेको अवस्थामा महावन जंगलमा देवब्रम्हाहरूको समागम भइरहेको वारे अनभिज्ञ थिए । आफूहरूले निर्धारित गरिराखेको समय समाप्त भइसकेपछि समापत्ति ध्यानवाट उठेर हेर्दा ब्रम्हभूवन सुनसान भएको देखे । ब्रम्हाहरू कहाँ गए होलान् भनेर ध्यानवाट विचार गरी हेर्दा कपिलवस्तुको महावन जंगलमा देवब्रम्हाहरूको समागम भइरहेको थाहापाए । यो समागम त महान समागम हो । हामी समापत्ति ध्यानमा प्रवेश भइरहेकाले जानकारी भएन । अब ढिला भएका हामीलाई स्थान प्राप्त गर्न मुस्किल पर्ने भयो । यसैले ढिला भएका हामी खाली हातले जानु उचित हुने छैन । केहि उपहार साथमा लिएर जानुपर्ला भन्ने विचारले त्यस समागममा आफू पनि सम्मिलित

भएको जानकारी दिन र भगवान बुद्धको गुण प्रशंसा गर्न, यी दुईवटा कारण पूर्ण गर्न, प्रत्येकले एक एकवटा गाथा रचेर सुद्धावास ब्रम्हलोकवाट एकजना ब्रम्हा पूर्व चक्रवालको टुप्पोमा अवतरण गरे । कतै पनि ठाउँ खाली नरहेकोले चक्रवाल पर्वतको टुप्पोमा स्थान ग्रहण गरेका थिए । नीलकसिण प्रधान भएको चतुर्थध्यान समापत्तिमा प्रवेश भएर नीलोरङ्गको तेज फैलाएर त्यस महासमागममा उपस्थित रहेका देवब्रम्हाहरूलाई मणिको कवच लगाए जस्तै गरेर आफू उपस्थित भएको जानकारी दिए ।

यस्तो जानकारी दिइसकेपछि भगवान बुद्धको नजिक गएर आदर गौरवपूर्वक वन्दना गरी योग्य स्थानमा उभेर आफूले रचेको गाथा यसरी सुनाए-

“महा समयो पवनस्मिं देवकाया समागता ।

आगतम्ह इमं धम्मसमयं दक्खिताये अपराजित संघन्ति ॥”

अर्थ- “भो भगवान ! यस महावनमा जंगलदेखि चक्रवालसम्म १० हजार चक्रवालवाट आएका देवब्रम्हाहरूले भरिभराउ, महासमागम भइरहेको छ । यो महासमागम भइरहेको मूलकारण अभिसङ्घार मार, देवपुत्तमार, किलेसमार भन्ने शत्रुसैन्यहरूसँग युद्ध गरी विजय प्राप्त भएर विजयमाला लगाउनु भएका आर्य पुद्गलहरूलाई दर्शन गर्ने इच्छाले देवब्रम्हाहरू समागम भइरहेका हुन् ।”

यसरी निवेदन गरिसकेपछि आफू अवतरण भएको पूर्व चक्रवाल पर्वतको टुप्पोमा नै बस्न गए ।

त्यसपछि दोश्रो ब्रम्हा दक्षिण चक्रवालको टुप्पोमा अवतरण भएर पीतकसिण प्रधान भइरहेको चतुर्थ ध्यानमा प्रवेश भएर पहेंलो वर्णको तेज फैलाएर समागम भइरहेका देवब्रम्हाहरूले पहेंलै रङ्गको बहुमूल्य तासकपडा पहिरिएको जस्तै गरी देवब्रम्हाहरूको सामु उपस्थित भएको जानकारी दिन पहिलेको ब्रम्हाले जस्तै भगवान बुद्धको नजिक गएर आफूले रचेको गाथा सुनाए-

तत्र भिक्खवो समदहंसु
चित्तमत्तनो उजुकं अकसुं
सारथीव नेत्तानि गहेत्वा
इन्द्रियानी रखन्ति पण्डिता' ति ॥

अर्थ - भो भगवान ! यस समागममा आइरहनु भएका पाँचसय भिक्षुहरू लोकोत्तर समाधिको आरम्भणद्वारा सुमेरु पर्वत जस्तै स्थीरचित्तको हुनुहुन्छ । सामान्य पृथकजनहरूमा "गोमुत्त वड्ड" भन्ने वक्रचित्त, "चन्द्रलेखा" भन्ने वक्रचित्त, "नङ्गलकोटि" भन्ने वक्रचित्त गरि ३ किसिमका वक्र चित्त हुन्छन् । तर उहाँहरू यस प्रकारका वक्रचित्तहरूबाट अलग भएर वाण जस्तो सिधा चित्तका हुनुहुन्छन् ।

यस कुरालाई केही प्रष्ट पारौं, हिँडिरहेको गोरुले पिसाव फेदां शुरुदेखि अन्तसम्म त्यो पिसाव वाँगिएर जान्छ । त्यसरी नै जन्मभर दुश्चरित्र कर्ममा लागिरेहेको प्राणीहरूमा "गोमुत्तवड्ड" भन्ने वक्रचित्त हुन्छ ।

चन्द्रमा पनि बीचदेखि तलसम्म वाङ्गो आकारको हुन्छ । त्यस्तै नै द्वितीय वैश, तृतीय वैशसम्म दुश्चरित्र कर्ममा लागिरेहेका प्राणीहरूमा "चन्द्रलेखा" भन्ने वक्रचित्त हुन्छ ।

हलोको फालको टुप्पो पनि वाङ्गो भए जस्तै नै तृतीय वैशमा पुगेर दुश्चरित्र कर्म गरिरहने प्राणीहरूमा "नङ्गलकोटी" भन्ने वक्रचित्त हुन्छ ।

तर उहाँ (५०० जना भिक्षुहरू) यी तीन प्रकारका वक्रचित्तहरूबाट अलग भई जन्मभर दुश्चरित्र क्लेशबाट मुक्त भएर कुनै गाँठो (आँखलो) नभएको लष्टी जस्तै सोभो चित्तका हुनुहुन्छन् ।

ठिक्कको भारी सामान वोकाइ समतल र सीधा मार्गमा समान बलशक्ति भएका दुई सिन्धव घोडाहरूलाई समानगतिले हिँडाइरहेका सारथीले कोर्दाले नहानीकनै केवल लगाममात्र समाई रथ हाँके जस्तै चक्षु आदि ६ वटा इन्द्रिय रूपी मार्गमा चित्त रूपी रथ ६ वटा हाँकिरहनु भएका पाँचसय

आर्य श्रावकहरूका लागि इष्टारम्मण अनिष्टारम्मणको कारणले हर्ष र विस्मातबाट अलग रहन विशेष कोशिश, वीर्य, संयम गरिरहन कुनै आवश्यकता पर्दैन ।

“छलङ्गपेक्ख” नामक मार्ग प्राप्त गर्न पनि विशेष कोशिश, वीर्य गरिरहनु आवश्यक रहेन । स्मृतिरूपी लगाम समाल्ने कार्यमात्र गरी आफू पुग्नुपर्ने गन्तव्यस्थानमा पुगिसके । यसप्रकार गुणवान हुनुभएका श्रावकसंघहरू दर्शन गर्न हामी यस समागममा आएका हौं” भनेर विन्ति गरे । विन्ति गरिसकेपछि आफू भर्रेको दक्षिण चक्रवाल पर्वतको टुप्पोमा स्थान ग्रहण गर्न गए ।

त्यसपछि तेश्रो ब्रम्हा पश्चिम चक्रवालको टुप्पोमा अवतरण गरेर लोहित कसिण प्रधान भइरहेको चतुर्थध्यानमा प्रवेश गरी रातो वर्णको तेज फैलाएर समागम भइरहेका देवब्रम्हाहरू समेत रातो कम्बल ओढिराखे जस्तै गरेर आफू उपस्थित भएको जानकारी गराउन पहिलेका ब्रम्हाहरूले भैं गाथा वाचन गरेर सुनाए-

छेत्वाखीलं छेत्वापलिघं

इन्द्रखीलं ऊहच्च मनेजा

ते चरन्ति सुद्धा विमला

चक्खुमता सुदन्ता सुसुनागाति ।

अर्थ- भित्तामा वा जमिनमा ठोकिराखेको किला अथवा स्तम्भ उखेल्ल कठीन भए जस्तै सत्वप्राणीहरूको स्कन्ध सन्ततीमा रहेका राग, द्वेष र मोह उखेल्ल गाह्रो भएकोले खील, इन्द्रखील भनेर भनेको हो ।

नगरको द्वारमा आग्लो लगाई वन्दगरिराखेको समयमा नगरभित्र प्रवेश निषेध भए जस्तै राग, द्वेष र मोहले पनि निर्वाणको नगरमा प्रवेश गर्न नपाउने गरिकन निषेध गरिरहने हुनाले यसलाई ‘पलिघ’ भनिन्छ । पाँचनेत्र हुनुभएका भगवान बुद्ध जस्तो उपाध्याय गुरुको सन्मुख उपदेश ओवाड श्रवण गरी दमन गरिसकेको इन्द्रिय भएका आर्य अरहन्त पुद्गलहरूले

खील, इन्द्रखील र पलिघलाई जरैदेखि उखेलिसक्नु भएको छ । प्राप्त भएकोमा सन्तोष मानी परमसन्तुष्टी हुनुभई खानपानमा सन्तोष भएर, चारैदिशामा जानेइच्छा भएमा विना कुनै रोकटोक स्वच्छन्द रूपमा विचरण गर्नसक्ने भएकाले उहाँहरू सधैं स्वतन्त्र हुनुहुन्छ ।

त्यसपछि चौथो ब्रम्हाले पनि उत्तर दिशाको चक्रवालको टुप्पोमा अवतरण भई ओदात कसिण प्रधान भइरहेको सेतोवर्णको तेज फैलाएर समागम भइरहेका देवब्रम्हाहरू समेत नै सेतो कुन्दपुष्प फूलवर्णको वस्त्र पहिरिए जस्तै गरेर आफू आएको जानकारी दिनका लागि निम्नगाथा सुनाए-

ये केचि बुद्धं सरणं गतासे
 न ते गभिस्सन्ति अपाय भूमिं
 पहाय मानुसं देहं
 देवकायं परिपुरेस्सन्ती'ति ॥

अर्थ- लोकुत्तर शरणमा जानेहरू निश्चय पनि चार अपाय दुर्गतिमा पर्दैनन् । यदि पुनर्जन्म हुने भएमा मनुष्य देह छोडेपछि देवकाय (देवता) हुन पाउनेछन् । यसरी दुईवटा फल प्राप्त गर्न पाउनेछन् । तर लौकिक शरणमा जानेहरू अपाय दुर्गतिमा नजाने निश्चय भएतापनि मनुष्य देह छोडेपछि देवकाय हुन पनि सक्छन्, नहुन पनि सक्छन् । यसमा कुनै निश्चितता छैन ।

(बुद्धको शरणमा जाने जस्तै धर्मको शरणमा र संघको शरणमा जानुको आनिर्शास पनि समान छन् ।)

भगवान बुद्धले दिव्यचक्षु अभिज्ञाद्वारा अवलोकन गर्नुहुँदा तल पृथ्वीलोकदेखि माथि अकनिट्ट ब्रम्हलोकसम्म खचाखच वसिरहेका देवब्रम्हाहरू देख्नु भयो । “यी भिक्षुहरूले आफूसँग दिव्यचक्षु अभिज्ञा भएर पनि त्यसलाई प्रयोग नगरेकाले यतिका संख्यामा देवब्रम्हाहरू समागम भएर पनि त्यसको कुनै जानकारी पाउन सकेनन् । अब मैले यी भिक्षुहरूलाई यसको जानकारी दिलाउनु पर्‍यो” भनेर-

येभ्युयेन भिक्खवे दससु लोकधातु सु..... आदि आज्ञा हुनुभयो ।

भगवान वुद्धले यी देवब्रम्हाहरूले के विचार गरिरहेका छन् भनेर 'चेतोपरिय ज्ञान' द्वारा अवलोकन गर्नुहुँदा 'महानुभाव भएका देवब्रम्हाहरूको कुलको नाममात्र सम्बोधन गर्नुहुने होला, हामी जस्ता अल्पानुभाव हुने देवब्रम्हाहरूको नाम लिनु हुनेछैन होला' भन्ने कुरा मनमा सोचिरहेका रहेछन् भनेर थाहापाउनु भयो । त्यसैले उहाँले महानुभाव र अल्पानुभाव हुने दुवै समूहका देवब्रम्हाहरूको नाम सम्बोधन गर्नु भएर मन प्रसन्न गराउनुभयो । त्यसपछि "सम्मापरिव्वाजनीय" आदि सूत्र चरित्र अनुसार देशना गर्नुभयो ।

यस प्रकार महाकाश्यप महास्थविरले प्रथमसंगासन हुने मण्डपभित्र ओच्छ्याईएको धर्मासनमा विराजमान भइ सोध्नुभएका प्रश्नहरूको आनन्दस्थविरले उत्तर दिनु भयो ।

फन्दन जातक

भगवान बुद्धले आफ्ना जातिहरू बीच रोहिणी नदीको पानीको विषयमा भएको कलह शान्त पार्न ५ वटा जातकहरू वताउनु भएको थियो । कलह शान्त पार्न तीणी जातकानी (तीन जातक^१) र मेलमिलाप घढाउन तथा एकताको महत्व बुझाउन द्वेजातकानी (दुई जातक^२) देशना गर्नुभएको थियो ।

पहिले पहिले वाराणसीमा ब्रम्हदत्तले राज्य गरिरहेको समयमा नगरको वाहिर सिकर्मीहरूको एउटा गाउँ थियो । त्यहाँ एकजना ब्राम्हण सिकर्मीले जंगलवाट काठ ल्याएर रथ (वाहन, गाडी) बनाएर जीविका गरिरहेको थियो । त्यससमय हिमालय प्रदेशमा महास्पन्दन भन्ने एउटा रुख थियो । एकदिन एउटा कालु सिकार खोज्दै त्यस रुखको जरा भएको ठाउँमा लेटिरह्यो । त्यसवेला हावा चलेकोले एउटा सुकेको रुखको हाँगा भरेर उसको काँधमा लाग्यो । काँध दुखेकोले तर्सेर केही पर भाग्यो, फेरि रोक्यो । उसले फर्केर हेर्दा कोहि पनि नदेखेकोले विचार गर्‍यो - “कोहि सिंह अथवा वाघले मलाई लखेट्न आएका त हैनन् ? यस रुखमा बास गरिरहेका वृक्ष देवतालाई म यहाँ बसेको सहन नसकेको जस्तो छ । ठीक छ त्यसो भए हेरौंला नि ।” ऊ क्रोधित भएर त्यस वृक्षलाई एक ठप्पड हानेर तर्साउँदै भन्यो - “मैले तिम्रो पात खाएको छैन, हाँगा भाँचेको छैन, अरु पशुहरू यहाँ वस्न हुने रे म चाहीं वस्न नहुने ? मेरो के दोष ? केहि दिन पर्ख । तिमीलाई जरैदेखि हाँगा रुखसमेत काटेर टुक्राटुक्रा पार्नेछु ।”

त्यसपछि उसले एकजना मानिसको खोजी गरे । त्यससमय एकजना ब्राम्हण सिकर्मीले दुई चारजना मानिसहरूको साथमा रथ वनाउनका लागि काठ खोज्न गाडा चढेर त्यहाँ आइपुगे । उसले गाडालाई एकछेउमा राखेर

१. फन्दनजातक, पथवीउद्दिह्य जातक र लटुकिज जातक

२. रुखधम्म जातक र बटुक जातक

करौंती र वन्चरो लिएर रुखहरू हेदै त्यही स्पन्दन वृक्ष मुनि आइपुगे । कालो भालुले विचार गर्‍यो - "आज मैले शत्रुको तमासा हेर्नुपर्छ ।" त्यो रुख मुनि उभिरहे । सिकमी यताउति रुखहरू खोज्दै स्पन्दन रुखको छेउवाटै हिंडिरहे । भालु छेउवाटै हिंडिरहेकालाई केहि भन्ने इच्छा गरेर पहिलो गाथा भन्यो -

"कठारिहत्यो पुरिसो - वनमोगय्द तिद्धिसि ।

पुट्टो मे सम्म अक्खाहि - किं दासं छेतुमिच्छसी'ति ॥"

"हे वन्चरो वोकेरआउने मानिस ! तिमी वनमा आएर उभिरह्यौ । हे साथी ! म तिमीसंग सोढ्दैछु, तिमीलाई किन रुख काट्न मन लागिरहेको ?"

यो कुरा सुनेर उसले विचार गर्‍यो - "कस्तो आश्चर्य यसभन्दा पहिले मैले कुनै पशुले मनुष्यको भाषामा वोलिरहेको देखेको छैन । यस जनावरले रथ बनाउनका लागि उपयुक्त काठ चिनेको हुनुपर्छ । ऊसंग सोध्नुपर्ला ।" त्यसपछि उसले दोस्रो गाथा भन्यो -

"इस्सो वनानि चरसि-समानि विसमानि च ।

पुट्टो मे सम्म अक्खाहि-किं दारुं नेमिया दल्ह'न्ति ॥"

"हे साथी ! तिमी यस वनभूमिमा विचरण गरिरहेका छौ । हे साथी ! तिमीसंग सोध्दैछु, मलाई भन धुरी बनाउनका लागि कुन काठ नरम होला ?"

उसको कुरा सुनेर "अव मेरो इच्छा पूरा हुनेभयो" भन्ने मनमा सोचेर उसले तेस्रो गाथा भन्यो -

"नेव सालो न खदिरो-नास्सकण्णो कुतो धवो ।

रुक्खो च फन्दनो नाम-तं दारुं नेमिया दल्ह'न्ति ॥"

"साल रुख पनि हुँदैन, खदिरको रुख पनि हुँदैन, अशोकरण पनि हुँदैन भने धव भन्ने कहाँ उपयुक्त होला ? फन्दन भन्ने रुख नै धुरीको निमित्त नरम काठ हुनेछ ।"

त्यसको कुरा सुनेर सिकर्मी धेरै खुसी भयो । “म आज शुभदिनमा नै जंगलमा आएको रहेछु । पशुले समेत मलाई रथ बनाउनको लागि उपयुक्त काठ बतायो । अहा ! कस्तो शुभ दिन !” उसले जवाफ दिन चौथो गाथा भन्यो -

“कीदिसानिस्स पत्तानि-खन्धो वा पन कीदिसो ।
पुट्टो मे सम्म अक्खाहि-यथा जानेमु फन्दनन्ति ॥”

“त्यसको पात कस्तो छ ? त्यसको मुढो कस्तो छ ? हे साथी ! मलाई वताऊ फन्दनको रुखलाई कसरी चिन्ने ?” उसले जवाफ दिदै दुईवटा गाथाहरू भने -

“यस्स साखा पलम्बन्ति-नमन्ति न च भञ्जरे ।
सो रुक्खो फन्दनो नाम-यस्समूले अहं ठितो ॥”

“अरानं चक्कनाभीनं-ईसानेभिरथस्स च ।
सब्बस्स ते कम्मनियो-अयं हेस्सति फन्दनो’ति ॥”

“जसको हाँगाहरू लामा-लामा हुन्छन्, भूईंसम्म नुहिरहेता पनि भाँचैन । त्यसप्रकारको रुख नै फन्दन रुख हो । जसको मुनि म उभिरहेको छु ।”

यति भन्दै ऊ खुसी भएर एकतिर टहलिरहे । सिकर्मीहरूले पनि रुख काट्न थाले । वृक्ष देवताले विचार गर्‍यो - “मैले उसलाई केही गरेको छैन । मेरो निवासस्थान बिगानं लगाएर यसले मसंग वैरभाव गरेर अनुचित गर्‍यो । अब म नष्ट हुने नै भयो, एउटा उपाय गरेर यो भालुलाई पनि किन नष्ट नगरुं ?” उसले एकजना जंगलमा कामगर्ने मान्छेको रूप धारण गरेर रुख काटिरहनेहरूसंग सोध्न आए - “हे मानिस ! तिमीले राम्रो असल रुख भेट्यायौं । यसलाई काटेर तिमीले के गर्न लागेको ?”

“रथको पाङ्ग्रा धुरी बनाउने ।”

“यस रुखबाट रथ बनाइन्छ भनेर तिमीलाई कसले भन्यो ?”

“एउटा कालो भालुले ।”

“राम्रै भयो उसले ठीकै भन्यो कि यस रुखबाट रथ राम्ररी बन्छ । अझ यदि कालो भालुको गर्दनको छाला काढेर चारऔंलाको चौडाइ गरेर फलामको पाता जस्तै गरेर पाङ्ग्रामा टालिदिन पाए पाङ्ग्रा भन बलियो पनि हुन्छ र बढी आम्दानी पनि हुन्छ ।”

“कालो भालुको छाला कहाँ पाउँछ ?”

“कस्तो मूर्ख तिमीलाई यो रुख देखाइदिनेसंग भन्न जानु - स्वामी ! तिमीले देखाइदिनु भएको रुख कहाँनिर काट्ने ? यसरी उसलाई मनाएर यहाँ ल्याउनु । त्यसपछि उसले निशंक भएर ‘घतातिर काट’ भन्दा धारिलो बन्चरोले काटेर मारिदिनु । त्यसपछि छाला काढेर उसको फलमासु खाएर रुख काट ।” उसले आफ्नो मनको वैर दागा छर्लङ्ग्यायो ।

यस कुरालाई प्रकाशित गर्नको निमित्त शास्ताले यी गाथाहरू आशा हुनुभयो -

“इति फन्दनरुखोपि-तावदे अज्भभासथ ।
मय्हम्मि वचनं अत्थि-भारद्वाज सुणोहि मे ॥

“इस्सस्स उपक्खन्धम्हा-उक्कच्च चतुरङ्गलं ।
तेन नेमिं पसारिसि-एवं दल्हतरं सिया ॥ १८१ ॥

इति फन्दनरुखोपि-वेरं अप्पेसि तावदे ।
जातानञ्च अजातानं-इस्सानं दुक्खमावहीति ॥”

यसरी फन्दनरुखले पनि त्यही समयमा भन्यो - “हे भारद्वाज ! मैले पनि केहि भन्नु छ, मेरो कुरा सुन ।”

“यस भालुको छालालाई चार औंलाको चौडाई गरेर काढेर पाङ्ग्रामा तालिदिए भन बलियो हुन्छ ।”

“यसप्रकार फन्दनरुखले पनि त्यही समयमा शत्रुभाव देखाइदियो । उत्पन्न भएका र नभएका भालुहरूको निमित्त दुःखको कारण भयो ।”

सिकर्मीले वृक्षदेवताको कुरा सुनेर विचार गर्‍यो - आज मेरो मंगल दिन हो । त्यसले कालो भालुलाई मारिदियो त्यसपछि रुख काटेर लग्यो । यस अर्थलाई प्रकाशित गर्नको निमित्त शास्ताले आज्ञा हुनुभयो -

“इच्चेवं फन्दनो इस्सं-इस्सो च पन फन्दनं ।
अञ्जमञ्जं विवादेन-अञ्जमञ्जमघातयुं ॥

“एवमेव मनुस्सानं-विवादो तत्थ जायति ।
मयूरनच्चं नच्चन्ति-यथा ते इस्सफन्दना ॥

“तं वं वदामि भद्दं वो-यावन्तेत्थ समागता ।
सम्मोदथ मा विवादथ-मा होथ इस्सफन्दना ॥

“सामगिगमेव सिक्खेथ-वुद्धेहेतं पससितं ।
सामगिरतो धम्मद्वो-योगक्खेमा न धंसती’ति ।”

यसरी फन्दनरुखले भालुलाई र भालुले फन्दनरुखलाई मारन लगायो ।

“त्यसरी नै मानिसहरूको समूहको बीचमा पनि जहाँ कलह हुन्छ त्यहाँ भालु र फन्दनरुखले मयूर नाचे जस्तै नाच्छ ।”

“मैले तिमीहरूलाई भनिरहेँ, तिमीहरूको भलो हुनेछ, जति पनि तिमीहरू यहाँ आइरहेका छौं सबै मिलीजुली रहनु । कलह नगर्नु । भालु र फन्दनरुख जस्तै नहोऊ ।”

“मेलमिलाप भएर रहने शिक्षा सिक, बुद्धहरूले यसलाई प्रशंसा गर्नु भएका छन् । मिलीजुली बस्नुमा रमाउनेहरू, धर्ममा प्रतिष्ठित भएर रहने मानिसहरू योगक्षेमबाट टाढा हुँदैनन् ।”

राजाहरूले धर्मकथा सुनेर मेलमिलाप गरे । शास्ताले यो धर्मदेशना अगाडि सार्नु भएर जातकको सम्बन्ध यसरी देखाउनु भयो । त्यसबेला त्यस वन खण्डमा यी घटनाहरू देख्ने देवता स्वयं म नै हुँ ।

दुहुभ जातक (पथवी उद्दिय जातक)

यसै प्रसंगमा भगवान बुद्धले देशना गर्नुभएको अर्को जातक ।

तैर्थिकहरू जेतवनको नजिकै यताउति कांडा भएको ठाउँमा सुतिरहे, पञ्चाग्नि आगो तापिरहे, त्यस्तै विभिन्न प्रकारका मिथ्यातप गरिरहे । धेरै भिक्षुहरू श्रावस्तीमा भिक्षाटनबाट फर्किरहेदा बाटोमा यिनीहरूलाई देखे । उनीहरू शास्ता कहाँ गएर सोधे- “भन्ते ! यी अन्य सम्प्रदायका श्रमण ब्राम्हणहरूको ब्रतमा सार वा विशेषता छ ?” शास्ताले जवाफमा भन्नुभयो- “उनीहरूको ब्रतमा सार वा विशेषता छैन । त्यसलाई कसीमा घोटेर जाँचेर हेर्दा गोवरको पर्वत जस्तै अथवा खरायो चिच्याएर कराए जस्तै मात्र हो ।” “भन्ते ! हामीले यिनीहरू चिच्याएर कराएको थाहा छैन, हामीलाई यसबारे आज्ञा हुनुहोस् ।” उनीहरूले प्रार्थना गर्दा शास्ताले पूर्व जन्मको कुरा आज्ञा हुनुभयो -

अतीत कथा

पहिले पहिले वाराणसीमा ब्रह्मदत्त राजाले राज्य गरिरहेको समयमा बोधिसत्वको जन्म सिंहको योनीमा भयो । वयस्क भएपछि त्यो सिंह जंगलमा बस्न गयो । पश्चिम समुद्रको नजिकै वेल र ताडको रुखको वनमा एउटा खरायो ताडको रुखमुनि बसिरहेका थिए ।

एकदिन खरायोले आफूले शिकार गरेको ल्याएर त्यो ताडको रुखमुनि लेटिरहे । ऊ लेट्दै विचार गरे - “यदि यो महान पृथ्वी पल्टियो भने म कहाँ जाने ?” त्यही समयमा एउटा पाकेको वेल ताडको रुखको पातमा दंग्रङ्ग भन्थ्यो । दंग्रङ्ग गरी भरेको त्यो शब्द सुनेर ऊ पृथ्वी पल्टियो भन्ठानेर त्यहाँबाट भाग्यो । मरण भयदेखि डराएर बेस्करी दौडिरहेको त्यो खरायोलाई देखेर अरु खरायोहरूले सोधे - “भो ! किन यसरी डराएर भागिरहेको ?” “भो ! नसोध ! भयंकर डरलाग्दो घटना घट्यो” भनेको सुन्नेजति सबै उसकै पछि दौडियो । अरुहरूले पनि रोक्दै नरोकि एकचोटीसम्म पनि पछाडि

नफर्कि भन्यो - "पृथ्वी पल्टिरहेछ ।" उनीहरू पनि यिनीहरूकै पछि भागे । यसरी उनीहरू एकले अर्कालाई देखे, फेरि अरूलाई देखे एवं प्रकारले हजारौं खरायोहरू जम्मा भएर भागिरहे ।

मृगले देख्यो त्यो पनि पछि लाग्यो । सुंगुर, नीलगाई, रांगा, साँढे, वाघ, हात्ति आदि 'पृथ्वी पल्टिरहेछ' भन्ने कुरा सुन्ने वित्तिकै उनीहरू सबै पछि लागेर भाग्न थाले । एवंप्रकारले योजनभर नै पशुहरूको वयान भयो ।

त्यसवेला बोधिसत्व सिंहले पशुहरूको वयान भागिरहेको देखेर सोधे - "यो के हो ?" "पृथ्वी पल्टिरहेको छ" भन्ने कुरा सुनेर विचार गर्नु कि "पृथ्वी भनेको कहिल्यै पल्टिन्छ भन्ने छैन । अवश्य पनि यिनीहरूले केहि देखेको हुनुपर्छ । यदि मैले केहि प्रयत्न गरिनं भने यिनीहरू सबैले ज्यान गुमाउने छन् । मैले यिनीहरूलाई जीवन दान दिनुपर्छ ।" सिंह बेगले नजिक पुगेर पर्वतको टुप्पामा उभिएर तीनपटकसम्म सिंहनाद गरे । ती अन्य जनावरहरू सिंहको भयले डराएर अगाडि नगर्दकन त्यही जम्माभए । सिंहले नजिक गएर उनीहरूसंग सोध्यो - "किन भागिरहेको ?"

"पृथ्वी पल्टिरहेछ ।"

"पृथ्वी पल्टेको कसैले देखेको छ ?"

हात्तिहरूसंग सोधे - उनीहरूले जवाफ दिए - "हामीलाई थाहा छैन, वाघलाई थाहा छ ।" वाघले भने - "हामीलाई थाहा छैन, गैडालाई थाहा छ ।" गैडाहरूले भने - "हामीलाई थाहा छैन, साँढेहरूलाई थाहा छ ।" साँढेहरूले भने - "हामीलाई थाहा छैन, नीलगाईहरूलाई थाहा छ ।" नीलगाईहरूले भने - "हामीलाई थाहा छैन, सुँगुरहरूलाई थाहा छ ।" सुँगुरहरूले भने - "हामीलाई थाहा छैन, मृगहरूलाई थाहा छ ।" मृगहरूले भने - "हामीलाई थाहा छैन, खरायोहरूलाई थाहा छ ।" खरायोहरूसंग सोध्नासाथ त्यसमध्ये एउटा खरायोलाई देखाएर भन्यो - "यसले भनेको ।"

त्योसंग सोध्यो - "साथी ! के तिमिले पृथ्वी पल्टेको देखेको हो ?" "हो स्वामी ! मैले देखेको छु ।"

"कहाँ बसिरहेको वेलामा देखेको ?"

“पश्चिम समुद्रको नजिकै बेल र ताडको रुखको वनमा बसिरहेको धिएँ । बेलरुखको जरामा ताडवृक्षको ताडपत्रको छायाँमा लेटिरहेको बेलामा विचार गर्ने - पृथ्वी पल्टिएमा म कहाँ जाने ? त्यही समयमा पृथ्वी पल्टेको स्वर सुनियो र म डराएर भागेको हुँ ।”

सिंहले विचार गर्‍यो - “निश्चय पनि ताडपत्रमा पाकेको बेल भर्नासाथ स्वर निस्क्यो होला । त्यही स्वर सुनेर यसले पृथ्वी पल्टियो भन्ने सम्भेर भागेको हुनुपर्छ । मैले यथार्थ कुरा बुझ्छु ।” उसले त्यस खरायोलाई आफ्नो साथमा लगी जनताहरूलाई आश्वासन दियो - म खरायोको साथमा गएर जहाँ उसले देखेको हो त्यहाँ पृथ्वी पल्टिएको हो वा होइन यथार्थ रूपले बुझेर आउँछु । म नआएसम्म तिमीहरू यहीं पर्खिराख ।”

सिंहले खरायोलाई आफ्नो पीठमा चढाएर बेगले उफेर ताडको वनमा पुऱ्यायो र भन्यो - “तिमीले देखेको स्थान देखाऊ ।”

“स्वामी ! मलाई डर लाग्छ ।”

“आऊ डराउनु पर्दैन ।”

ऊ बेलवृक्ष नजिक जान डराएर अलि पर बसेर देखायो - “स्वामी ! ऊ त्यो ठाउँमा दंगङ्ग स्वर निस्केको हो ।” भन्दै गाथा भन्यो -

दुहुभायति भदन्ते, यस्मिं देसे वसामहं ।

अहम्मेतं न जानामि, किमेतं दुहुभायतीति ॥

“तिन्नो भलो होस् । म बसिरहेको ठाउँमा आएको दंगङ्ग आवाज के को हो ? मलाई पनि थाहा छैन ।”

यस्तो कुरा सुनेर सिंह बेलको रुखमुनि गएर ताडको रुखमुनि खरायो लेटिरहेको ठाउँमा ताडको पातमा भरिरहेको बेल देखेर पृथ्वी पल्टिएको होइन भन्ने यथार्थ कुरा बुझ्यो । उसले खरायोलाई काँधमा बोकेर दगुरेर फेरि पहिलेकै ठाउँमा आइपुग्यो । त्यसपछि पशु बधानलाई डराउनु नपर्ने आश्वासन दिए र सबै पशुहरूलाई विदाई गर्‍यो । यदि बोधिसत्त्व त्यहाँ

नपुगेको भए सबै जन्तुहरू समुद्रमा डुवेर नष्ट हुने थियो । बोधिसत्वको कारणले सबैको प्राण बच्यो ।

“वेलुवं पतितं सुत्वा, दुहुभन्ति ससो जवि ।
ससस्स वचनं सुत्वा, सन्तत्ता भिगवाहिनी ।”

“अप्पत्वा पदविञ्जाणं, परघोसानुसारिनो ।
पनादपरमा बाला, ते होन्ति परपत्तिया ।”

“ये च सीलेन सम्पन्ना, पञ्चायूपसमे रता ।
आरका विरता धीरा, न होन्ति परपत्तियाति ।”

“बेल भरेको दंग्रङ्ग आवाज सुनेर खरायो भाग्यो । खरायोको कुरा सुनेर पशुहरूको सबै बथान तर्सियो ।”

“अरुहरूको कुरा सुनेर त्यस्तै गर्नेहरू, स्वयं आफ्नै स्वविवेक ज्ञानद्वारा काम नगरिकन अरुको कुरामा मात्र विश्वास गर्नेहरू प्रमादी मूर्ख हुन् ।”

“जो सदाचारी हुन्छ, जो प्रज्ञाद्वारा (चित्ताग्निलाई) शान्त पार्न लागि रहन्छ, जो पापकर्मबाट टाढा रहन्छ, विरत रहन्छ, यी धीर व्यक्तिहरू अरुको कुरामा विश्वास नगर्ने हुन्छन् ।

त्यसैले भनिएको छ -

अस्सद्धो अकतञ्जू च, सन्धिच्छेदो चयो नरो ।
हतावकासो वन्तासो, स वे उत्तमपोरिसोति ।”

“जसले अरुले भनेको भरमा मात्र विश्वास गर्दैन, आफैले निर्वाणलाई जानिसक्छ, जन्म लिनुपर्ने सांसारिक बन्धन क्षीण गरिसके, गर्नुपर्ने कार्यहरू पूर्ण गरी सके त्यसपछि सम्पूर्ण तृष्णा ओकलेर विनाश गरी सक्यो त्यसलाई नै साँच्चैको उत्तम पुरुष भनिन्छ ।”

शास्ताले यस धर्मदेशना गर्नुभई जातकको सम्बन्ध देखाउनु भयो । त्यसबेला सिंह स्वयं आफू नै भएको बताउनु भयो ।

लटुकिक जातक

अर्को पनि जातक कथा मञ्जुभयोः-

एकदिन भिक्षुहरूले धर्मसभामा कुरा उठाए - "आयुष्मानहरू ! देवदत्त कठोर छ, दुस्साहसी छ । ऊसँग प्राणीहरूप्रति करुणा भनेको रत्ति पनि छैन ।"

शास्ता आउनुभयो र सोध्नुभयो - "भिक्षुहरू ! यहाँ वसेर के कुरा गरिरहेको ?" "यस्तै यस्तै कुराहरू ।" "भिक्षुहरू ऊ अहिले मात्र यस्तो थिएन, पहिले पनि ऊभित्र करुणा थिएन भन्ने आज्ञा हुँदै पूर्वजन्मको कुरा आज्ञा भयो -

अतीत कथा

पहिले पहिले वाराणसीमा ब्रम्हदत्तले राज्य गरिरहेको समयमा बोधिसत्व हात्ति भएर जन्म्यो । वयस्क भएपछि राम्रो, जिउलाग्दो भएर ८० हजार हात्तिहरूको नाइके भएर हिमालमा बास गरिरहे ।

त्यस समयमा एउटा लटुकिका चराले हात्तिहरू हिंडडुल गर्ने ठाउँमा फुल पान्यो । फुल छोपेको केही दिनपछि माउले फुलवाट बच्चाहरू काढ्यो । बच्चाहरूको जिउमा पखेटाहरू नउभेकोले उड्न नसक्ने अवस्थामा नै थिए । त्यही समयमा ती ८० हजार हात्तिहरू आहाराको खोजीमा त्यही वाटो गरी आइरहे । त्यसलाई देखासाथ लटुकिका चराले - "यो हस्तिराजले मेरो बच्चाहरूलाई कुल्चेर मारिदेलान् ।" "हन्त ! मैले मेरो बच्चाहरूका निमित्त धार्मिक याचना गर्नुपन्थो" भनेर विचार गर्‍यो । उसले दुईवटै पखेटा जोडेर अगाडि अगाडि उभेर पहिलो गाथा भने -

"वन्दामि तं कुञ्जरा सट्टिहायनं-आरञ्जकं यूथपतिं यस्सासिं ।
पक्खेहि तं पञ्जलिकं करोमि-मा मे वधी पुत्तके दुब्बलायन्ति ।"

हे जंगलवासी ! हे समूहका नायक ! हे यशस्वी ! हे ६० हातको हस्ति ! तपाईंलाई नमस्कार छ । मैले तपाईंलाई दुईवटै पखेटा जोडेर विन्ति गर्दैछु । म निर्धोका बच्चाहरूलाई कुल्चेर नमारिदिनुहोस् ।”

बोधिसत्त्वले भन्यो - “लटुकिका ! मैले तिम्रो बच्चालाई रक्षा गर्छु । तिमिले चिन्ता नगर्नु ।” बोधिसत्त्व हात्तिले बच्चाहरू माथि उभिदिए । त्यसपछि ८० हजार हात्तिहरू गइसकेपछि त्यो चरालाई बोलाएर भन्यो - “हामीहरू गइसकेपछि एउटा एकलो हात्ति आउनेछ । उसले हाम्रो कुरा मान्दैन । ऊ आउनासाथ ऊसंग पनि प्रार्थना गरेर आफ्ना बच्चाहरूलाई रक्षा गर” यति भनि हात्ति गयो ।

एकलो हात्ति आउनासाथ उसलाई पनि स्वागत गरेर दुईवटै पखेटा जोडेर विन्ति गर्दै दोस्रो गाथा भन्यो -

“वन्दामि तं कुञ्जरा एकचरिं-आरञ्जकं पव्वतसानुगोचरं ।
पक्खेहि तं पञ्जलिकं करोमि-मामे वधी पुत्तके दुब्बलायाति ॥”

“हे जंगलवासी ! हे पर्वतवासी ! हे एकचरी कुञ्जर ! तपाईंलाई नमस्कार छ । मैले दुईवटै पखेटा जोडेर नमस्कार गरिरहेको छु । म निर्धोका बच्चाहरूलाई नमार्नुहोस् ।”

लटुकिकाको कुरा सुनेर त्यो हात्तिले गाथाद्वारा भन्यो -

“बधिस्सामि ते लटुकिके पुत्तकानि-कि मे तुवं कहसि दुब्बलासि ।
सतं सहस्सानिपि तादिसीनं-वामेन पादेन पपोथयेय्यन्ति ॥”

“हे लटुकिका चरा ! तिम्रो दुर्बल छौ । तिमिले मलाई के गर्न सक्छौ र ? मैले तिम्रो बच्चाहरूलाई मार्नेछु । तिमिहरू जस्ता लाखौंलाई मैले बायाँ खुट्टाले कुल्चेर मार्नेछु ।”

यति भनेर उसले लटुकिका चराको बच्चालाई टुक्रा टुक्रा हुने गरिकन खुट्टाले कुल्चेर त्यसमा पिसाव फेरेर पानीमा बगाई दियो ।

लटुकिका चराले रुखको हाङ्गामा बसेर - “हात्ति ! अहिले त तिमीले पिसाव फेरेर वगाइदियौ । केहि दिनपछि तिमीले मेरो काम हेरौला । तिमीलाई शरीरको बलभन्दा ज्ञानको बल ठूलो छ भन्ने कुरा थाहा छैन । अब तिमीले सिक भनेर अर्को गाथा भन्यो -

“न हेव सब्बत्थ बलेन किच्चं-वलम्हि बालस्स वधाय होति ।
करिस्सामि ते नागराजा अनत्थं-यो मे वधी पुत्तके दुब्बलायाति ।”

“जहाँसुकै पनि बलले मात्र काम गर्दैन । बल मूर्खहरूको हत्याको कारण हुन्छ । हे नागराज ! तिमीले म निर्धोको वच्चाहरू मारिदियौ । म पनि तिमीलाई अनर्थ पार्नेछु । ”

उसले यति भनिसकेपछि एउटा कागको सेवा गन्यो । काग खुसी भएर भन्यो - “मैले तिमीलाई के गर्नु पर्न्यो ?”

“स्वामी मलाई अरु केही चाहिँदैन । मैले तिमीबाट यति आशा गर्छु कि एकलै घुमफिर गरिरहने हात्तिको आँखा फुटालि दिनु ।”

कागले “हुन्छ” भनेर स्वीकार गरिसकेपछि त्यो चरोले फेरि एउटा हरियो भिङ्गाले सेवा गन्यो । भिङ्गाले पनि - “मैले तिमीलाई के सेवा गर्नु पर्न्यो ?” भनेर सोध्नासाथ “यो कागले एकलै घुमफिर गरिरहने हात्तिको आँखा फुटालिसकेपछि मैले तिमीबाट यति आशा गर्छु कि तिमीले उसको आँखामा फुल पारि दिनु ।” उसले पनि हुन्छ भनेर स्वीकार गरे । त्यसपछि चराले फेरि एउटा भ्यागुतोको सेवा गरे । उसले सोध्यो - “मैले तिमीलाई के गर्नु पर्न्यो ?” एकलै घुमफिर गरिरहने हात्ति अन्धो भएर प्यास बुझाउन पानीको खोजी गरिरहँदा तिमीले पर्वतको टुप्पामा बसेर शब्द निकालेर कराउनु । त्यसपछि त्यो अन्धो हात्ति पर्वत चढेर टुप्पामा पुगिसकेपछि तिमी पर्वतबाट तल झरेर एउटा कुनामा बसेर फेरि शब्द निकालेर कराउनु । मलाई यति गरिदिनु ।”

भ्यागुतोले पनि “हुन्छ” भनेर स्वीकारे ।

एकदिन कागले हात्तिको दुईवटै आँखा आफ्नो चुच्चोले थुंगेर फुटाई दियो । हरियो भिङ्गाले पनि फुटेको आँखामा फुल पारि दियो । अन्धो हात्ति किराहरूले टोकेको वेदनाले ब्याकुल हुँदै पानीको खोजमा घुम्दैरहे । त्यही समयमा भ्यागुतोले पर्वतको भीरमा बसेर शब्द निकाल्यो । अन्धो हात्तिले पानी छ भन्ठानेर पर्वतको भीरमा पाइला टेक्दा चिप्लिएर भीरवाट खसेर मर्‍यो ।

“भिष्णुहरू कोहिसँग पनि वैरभाव गर्नु हुँदैन । यस्तो बलवान हात्तिलाई पनि यी चारजना मिलेर ज्यान लियो । यति आज्ञा भएर निम्नानुसार अभिसम्बुद्धको गाथा आज्ञा भएर जातकको सम्बन्ध देखाउनु भयो -

“काकञ्च पस्स लटुकिकं-मण्डूकं नीलमक्खिकं ।

एते नागं अघातेसु-पस्स वेरस्स वेरिणं ।

तस्मा हि वेरं न कयिराथ-अप्पियेनपि केनची'ति ।”

“वैरीहरूलाई वैरगर्नु दुर्गति हो । काग, लटुकिक चरा, भ्यागुतो र हरियो भिङ्गा मिलेर हात्तिको ज्यान लियो । त्यसैले कोहि पनि अप्रियहरूसँग वैरभाव नगर्नु ।”

त्यस समयमा एकलै चहार्ने हात्ति देवदत्त थियो । हात्तिहरूको समूहको नायक म (बुद्ध) नै हुँ ।

रुक्खधम्म जातक

यसै सन्दर्भमा शास्ताले आफ्ना आफन्तहरूलाई सम्बोधन गर्नुभयो - महाराजहरू ! तिमीहरू स्वयं आ-आफ्नै नातेदारहरू है । आ-आफ्नै नातेदारहरू आपसमा प्रसन्नपूर्वक मिलीजुली वस्तुपर्दछ । आफन्तहरूबीच परस्पर एकता भएमा शत्रुहरूले मौका पाउँदैनन् । मानिसहरूको कुरा छोडौं, अचेतन वनस्पति वृक्षहरूको समेत आपसमा मेल हुन आवश्यक छ ।

पहिले पहिले हिमवत प्रदेशको शालवनमा महावायु (आंधिवेहरी) ले आक्रमण गर्‍यो । तर त्यस शालवनमा रुखहरू एकले अर्को रुखको हाँगाहरू, डाँठहरू, पातहरू, लहराहरू आदिले समाति राखेकोले आंधिवेहरीले एउटै रुख पनि ढाल्न सकेन । माथि माथि मात्रै आंधि चलिरह्यो । तर त्यही चौरमा अलग रहेको कुनै रुखले नछोएको कारणले अग्लो ठूलो धेरै हांगा भएको रुखलाई समेत जैरेदेखि ढालिदियो । यसकारण तिमीहरू सबै मिलीजुली, प्रसन्नपूर्वक वस्तु" भनेर आज्ञा भयो । त्यसपछि उनीहरूले प्रार्थना गरेकोले पूर्वजन्मको कुरा आज्ञा हुनुभयो ।

पहिले पहिले वाराणसीमा ब्रम्हदत्त राजाले राज्य गरिरहेका थिए । त्यस समय साविक कुवेर राजाको मृत्यु भयो । देवराज इन्द्रले अर्को कुवेर स्थापना गरे । पहिलेको कुवेरको स्थानमा अर्को आउने नयाँ कुवेरले सम्पूर्ण रुख, फाडी, विरुवा, लता आदिलाई सन्देश दियो कि "जहाँ जहाँ आफूलाई सुविस्ता हुन्छ, त्यस त्यस स्थानमा आ-आफ्ना निवास स्थान बनाएर वस्तु ।"

त्यस समय बोधिसत्त्व हिमवन्त प्रदेशको शालवनमा एउटा वृक्ष देवता भएर जन्मेका थिए । उनले आफ्नो आफन्त नातेदारहरूलाई भन्यो - "तिमीहरूले विमान (निवास स्थान) बनाउँदा खुल्ला चौरको एक्लो रुखमा नबनाऊ । त्यस शालवनमा जहाँ मैले विमान बनाउँछु त्यसको आसपासमा

तिमीहरूले पनि विमान बनाऊ ।” त्यसपछि बोधिसत्वको कुरा सुन्ने पण्डित देवताहरूले बोधिसत्वको विमानको वरिपरि आ-आफ्नो विमान बनाएर बसे । तर मूर्ख देवताहरूले विचार गरे - “हामीहरूले जंगलमा विमान बनाएर के फाइदा ? मानिसहरूको बस्ती भएको स्थानमा, गाउँ, निगम, राजधानीको द्वार नजिक विमान बनाउन जान्छौं । गाउँ आदि नजिकमा रहने देवताहरूलाई लाभ र यश प्राप्त हुन्छ ।” यस्तो मनमा राखी उनीहरूले बस्ती भएको ठाउँमा खुल्ला चौर भएको अग्लो रुखमा विमान बनाए ।

एकदिन ठूलो आँधिबेहरी चल्यो । आँधिबेहरीको कारण धेरै वर्ष पुरानो जमिन भित्रसम्म वलियो गरी जरा फैलिरहेको रुख पनि हाँगाहरू सवै भाँचिएर सजिलैसँग जरैदेखि जमिनमा ढल्यो । तर एक रुखको हाँगाहरूले अर्को रुखको हाँगाहरूलाई समातिरहेको, एकलाई अर्काको आधार भएका रुखहरू यताउति हुरीले प्रहार गरेता पनि एउटा रुख पनि ढल्ल पाएनन् । जो देवताहरूको विमान आँधिले क्षति भयो, ती देवताहरू आश्रय विहीन भएर आफ्ना बाल-बच्चाहरूलाई लिएर हिमवतमा आएर शालवनमा देवताहरूसँग दुःखको कुरा पोख्न आए । ती देवताहरू आइपुगेको कुरा उनीहरूले बोधिसत्वलाई सुनाए । बोधिसत्वले पण्डितहरूको कुरा नसुन्ने अविश्वस्त स्थानमा जानेहरूको अवस्था यस्तै हुन्छ भनेर धर्मदेशना गर्दै यो गाथा भन्यो -

साधू सम्बुहला ज्ञाती-अपि रुक्खा अरञ्जना ।

वातो वहति एकद्वं-ब्रहन्तम्मि वनप्पति'नि ।”

आफन्तहरू धेरै हुने, असल र राम्रो-जंगलमा उम्रने रुखहरू पनि धेरै भएको असल हो, फराकिलो चौरमा एउटा मात्र भयाम्म परेको रुख भएता पनि आँधिहुरीले ढाल्न सक्छ ।

बोधिसत्त्वले यी कुरा शालवनका देवताहरूलाई बताए । आयु समाप्त भएपछि कर्म अनुसार परलोक भए । शास्ताले “महाराजहरू ! यसरी आफन्तहरू मिलीजुली बस्नुपर्छ । यसकारण तिमीहरू मिलीजुली प्रसन्न चित्त भएर खुसी भएर बस । यस धर्मदेशना अधिसार्नु भई जातकको सम्बन्ध देखाउनु भयो । त्यस समयका देवताहरू अहिलेका बुद्धपरिषद् हुन् । पण्डित देवता स्वयं म नै हुँ ।

सम्मोदमान जातक

एकता र मेलमिलाप भएमा कसैले पनि हानी पुऱ्याउन सक्दैनन् भन्ने कुरा सम्भाउन सम्मोदमान जातक^१ (कुनै कुनैमा वट्टक जातक पनि उल्लेख गरिएको पाइन्छ) प्रस्तुत छ ।

(यो प्रसंग कुणाल जातक (जा.नं. ५३६) मा पनि उल्लेख छ ।)

त्यस समय शास्ताले आफ्ना नातेदारहरूलाई आमन्त्रण गर्नुभयो - “महाराजहरू ! आ-आफ्ना नातेदारहरू बीच एक आपसमा भगडा गर्नु उचित छैन । पूर्वसमयमा तिरश्चिन (पशुपंक्षी) को योनीमा जन्मेर पनि तिनीहरू बीच एकै विचार हुन्जेल शत्रुहरूलाई पराजित गर्न समर्थ भए, तर जब एक आपसमा भगडा भयो तब महाविनाश भयो” यसरी आज्ञा भएपछि राजाहरूले प्रार्थना गरे अनुसार पूर्व जन्मको कुरा आज्ञा हुनुभयो -

अतीत कथा

परापूर्वकालमा वाराणसीमा ब्रम्हदत्त राजाले राज्य गरिरहेका थिए । त्यसवेला बोधिसत्व बट्टाई भएर जन्मे । उसले सहश्र बट्टाईहरू जम्मा गरेर जंगलमा वास गरिरहे । त्यससमय एकजना व्याधा त्यस वनमा आइपुगे । उसले बट्टाईले जस्तै आवाज निकाले । त्यो आवाज सुनी बट्टाईहरू एकत्रित हुनासाथ उसले जाल हालेर छोपे । त्यसपछि तिनीहरूको टाउको समातेर एक एक गरेर पिंजडामा हाले र त्यसपछि बेचेर आएको पैसावाट आफ्नो जीविका चलाइरहे ।

एकदिन बोधिसत्व बट्टाईले अरु बट्टाईहरूलाई जम्मा गरेर भने - “व्याधाले हाम्रा आफन्तहरूलाई नाश गरिरह्यो । उसले हामीलाई समाल्न नसक्ने एउटा उपाय मलाई थाहा छ । आइन्दा तिमीहरूलाई जाल हाल्दा

१. ब्रह्माचार्य दुष्यन्तबहादुर-जातक बोधिसत्वया बाखं-भाग-१-वेज-१९०

तिमीहरू सबैले जालीको प्रत्येक गाँठोमा टाउको राखेर जाल समेत उडाएर लागि फराकिलो ठाउँमा रहेको काँढाका भारमा अड्काइदेउ । त्यसो गर्दा हामीहरू तलबाट अथवा जहाँबाट पनि भाग्न सकिन्छ ।” उनीहरू सबै यसमा सहमत भए । भोलिपल्ट उनीहरूमाथि पास (जाल) फैलाउनासाथ बोधिसत्वले भने जस्तै पासलाई उडाएर लागि काँढा भएको भारमा अड्काएर सबै चराहरू यताउतिबाट निस्केर भागे ।

व्याघालाई भारमा अड्किरहेको जाल निकाल्दैमा हैरान भयो । ऊ खालि हात घर फर्क्यो ।

भोलिपल्ट पनि वट्टाईहरूले त्यस्तै गरे । त्यो व्याघा सूर्य अस्ताई सकेपछिसम्म पनि अड्केको जाल निकाल्दै खालि हातले नै घर फर्क्यो । उनकी श्रीमतीले रिसाउँदै भनिन् - “तिमी दिनहुँ खालि हातले फर्किरहेका छौ । तिमीले बाहिर कसैलाई पाल्नु छ कि कसो ?” व्याघाले भन्यो - “भद्रे ! मैले बाहिर कसैलाई पाल्नु परेको छैन । वट्टाईहरू जम्मा भएर आहारा खान आउँछन् । मेरो जाललाई समेत उडाएर लागि काँढाका भाङ्गमा अड्काएर भाग्ने गर्छन् । यिनीहरू सधैं यसरी मिलेर बस्न सक्दैनन् । तिमीले धन्दा मान्नु पर्दैन । जुनवेला यिनीहरू बीच भगडा हुन्छ, त्यसवेला उनीहरू सबैलाई समातेर हँसिलो मुहार गरेर घर फर्केर आउनेछु ।” यति भनेर आफ्नी श्रीमतीलाई यो गाथा भने -

सम्मोदमाना गच्छन्ति-जालमादाय पक्खिनो ।

यदा ते विवदिस्सन्ति-तदा एहिन्ति मे वसन्ति ॥

“अहिले चराहरू एकै मत भएर मिलिरहेको कारणले जालसमेत उडाएर लगिरहेका छन् । जुनवेला उनीहरूको एक आपसमा भगडा हुन्छ त्यसवेला यिनीहरू मेरो वशमा आउँछन् ।”

केहि दिनपछि आहारा खोज्न जमिनतिर फरिरेको बेलामा एउटा वट्टाईले भुक्केर अर्को वट्टाईको टाउको नाघ्न पुग्यो । ऊ रिसाएर भन्यो - “मेरो टाउको नाघेर जाने को हो ?” “मेरो गल्लि भएर नाघ्न पुगें ।

नरिसाउनु है ।" यसोभन्दा पनि रिसाई नै रह्यो । बारम्बार सम्झाउँदा पनि एकले अर्कोलाई भन्दै गए "हेरुंला नि ! तिम्रो तमासा - तिमिले मात्र जाल उडाएको होला नि ?" भनेर भगडा गरे ।

यिनीहरूको विवाद देखेर बोधिसत्वले विचार गर्‍यो - "विवाद गर्नेहरूको कल्याण हुँदैन, अब यिनीहरूले जाल उठाउँदैनन् । महाविनाश भएर जानेछन् । व्याधालाई मौका आउने भयो । अब म यहाँ वस्दैनं ।" यति मनमा राखेर आफूले भनेको मान्नेहरू मात्र लिएर अर्कै ठाउँमा गए ।

व्याधा केहि दिनपछि आएर वट्टाईको स्वर निकालेर कराए । तिनीहरू जम्मा हुनासाथ जाल फ्याँके । एउटा वट्टाईले अर्कोलाई भन्यो - "जाल उठाएर लगदालगदै मेरो टाउकोको केश भरिसक्यो, ल उठाऊ, ल उठाएर लैजाऊ ।" अर्काले भन्यो - "जाली उठाउँदा उठाउँदै एकातिर पछेटाको प्वाँख भरिसक्यो । लैजा अब उडाएर ।" यसरी उनीहरू तँ तँ र म म गर्दै भगडा गरिरहेको बेलामा व्याधा आइपुग्यो र जाली उठाउँदै एक एक गरी समातेर पिंजडामा हालेर श्रीमतीलाई खुसी पार्न घर फर्के ।

शास्ताले - "महाराजहरू ! जाति सम्बन्धी (नातेदार) हरू बीच कलह राम्रो छैन । कलह विनाशको कारण हो ।" यो धम्मदेशना गर्नुभई जातकको सम्बन्ध देखाउनु भयो । त्यसबेला मूर्ख वट्टाई देवदत्त थिए । अनि पण्डित वट्टाई म नै थिएँ ।

सम्मापरिब्बाजणियसुत्त (१,१३)

"पुच्छाम मुनिं पहूत पञ्जं, तिण्णं परिनिब्बुतं ठितत्तं ।
निक्खम्म घरा पनुज्ज कामे, कथं (भिक्खु) सम्मा सो लोके
परिब्बजेय्य" ॥१॥

"यस्स मङ्गला समूहता (इति भगवा), उप्पादा सुपिना च लक्खणा च ।
सो मङ्गलदोसविप्पहीनो, सम्मा सो लोके परिब्बजेय्य" ॥२॥

रागं विनयेथ मानुसेसु, दिब्बेसु कामेसु चापि भिक्खु ।
अतिक्कम्म भवं समेच्च धम्मं, सम्मा सो लोके परिब्बजेय्य ॥३॥

विपिट्ठि कत्वा पेसुनानि, कोधं कदरियं जहेय्य भिक्खु ।
अनुरोध विरोध विप्पहीनो, सम्मा सो लोके परिब्बजेय्य ॥४॥

हित्वा पियं च अप्पियं च, अनुपादाय अनिस्सितो कुहिञ्चि ।
संयोजनियंहि विप्पमुत्तो, सम्मा सो लोके परिब्बजेय्य ॥५॥

न सो उपधीसु सारमेत्ति, आदनेसु विनेय्य छन्दरागं ।
सो अनिस्सितो अत्तञ्जनेय्यो, सम्मा सो लोके परिब्बजेय्य ॥६॥

वचसा मनसा च कम्मना च, अविहूढो सम्मा विदित्वा धम्मं ।
निब्बाण पदाभिपत्थयानो, सम्मा सो लोके परिब्बजेय्य ॥७॥

यो वदन्ति मन्ति न उण्णमेय्य, अकुट्ठोपि न सन्धियेथ भिक्खु ।
लद्धा पराभोजनं मज्जे, सम्मा सो लोके परिब्बजेय्य ॥८॥

सम्भापरिब्बाजनीय सूत्रको अर्थ (१,१३)

(यस सूत्रमा भगवान बुद्धद्वारा भिक्षुहरूले कुन कुन मार्गको अनुसरण गर्नुपर्छ भन्ने देखाउनु भएको छ ।)

निर्मित बुद्ध - महाप्रज्ञ ! भयलाई पार गरेर मुक्त हुनु भएका स्थित भइरहनु भएका मुनिसंग (हामी) सोध्छौं कि विषयलाई त्याग गरेर भिक्षुले कसरी सम्यक् रूपले संसारमा विचरण गर्दछ ? ॥१॥

बुद्ध - जोसँग मंगल, उत्पात, स्वप्न र लक्षणमा विश्वास हुँदैन, जो सुलक्षण र कुलक्षणवाट मुक्त हुन्छ, त्यस भिक्षु सम्यक् रूपले संसारमा विचरण गर्दछ ॥२॥

जो भिक्षुले मनुष्यलोकको काम र दिव्य कामप्रतिको अनुरागलाई त्याग गर्दछ, धर्मलाई सहीढंगले बुझे, भवलाई पार गर्दछ, त्यसले सम्यक् रूपले संसारमा विचरण गर्दछ ॥३॥

जो भिक्षु चुक्ल तथा क्रोधलाई त्याग गरी, कन्जुस भाववाट पृथक रही अनुरोध र विरोधवाट मुक्त हुन्छ, त्यसले सम्यक् रूपले संसारमा विचरण गर्दछ ॥४॥

जसले मनपर्ने र मननपर्ने दुवैलाई छोडेर कहिं पनि अनुराग र तृष्णा नराखि वन्धनवाट मुक्त भइन्छ, त्यसले सम्यक् रूपले विचरण गर्दछ ॥५॥

जसले संग्रह गर्नुमा सार देख्दैन त्यसले विषयप्रति अनुराग त्याग गरेर, तृष्णारहित भएर, अरूहरूको अनुसरण नगरिकन सम्यक् रूपमा संसारमा विचरण गर्दछ ॥६॥

जसले मन, वचन र शरीरले विरोध नगरिकन, धर्मलाई राम्ररी बुझे, निर्वाणपदको आकांक्षा राख्दछ उसले सम्यक् रूपले संसारमा विचरण गर्दछ ॥७॥

“अरूले मलाई वन्दना गरोस्” भनि मनमा राखेर जो भिक्षुले अभिमान गर्दैन, गालि गरेता पनि वैमनस्य गर्दैन, अरूवाट भोजन प्राप्त भएर पनि प्रमत्त हुँदैन उसले सम्यक् रूपले संसारमा विचरण गर्दछ ॥८॥

लोभं च भवं च विप्पहाय, विरतो छेदनबन्धना च भिक्खु ।
सो तिण्णकथं कथो विसल्लो, सम्मा सो लोके परिब्बजेय्य ॥१॥

सारुप्पमत्तनो विदित्वा, न च भिक्खु हिंसेय्य कच्चि लोके ।
यथातथियं विदित्वा धम्मं, सम्मा सो लोके परिब्बजेय्य ॥१०॥

यस्सानुसया न सन्ति केचि, मूला अकुसला समूहतासे ।
सो निराससो अनासयानो, सम्मा सो लोके परिब्बजेय्य ॥११॥

आवसखीणो पहीनमानो, सद्यं रागपथं उपातिवत्तो ।
दन्तो परिनिब्बुतो ठित्तो, सम्मा सो लोके परिब्बजेय्य ॥१२॥

सद्धो सुतवा नियामदस्सी, वग्गगतेसु न वग्गसारी धीरो ।
लोभं दोस विनेय्य पटिघं, सम्मा सो लोके परिब्बजेय्य ॥१३॥

संसुद्धजिनो विवत्तच्छट्ठो धम्मेसु वसी पारगू अनेजो ।
सङ्खार निरोधज्जाणकुसलो, सम्मा सो लोके परिब्बजेय्य ॥१४॥

अतीतेसु अनागतेसु चापि, कप्पातीतो अतिच्च सुद्धिपञ्जो ।
सब्बायतनेहि विप्पमुत्तो, सम्मा सो लोके परिब्बजेय्य ॥१५॥

अञ्जाय पदंसमेच्च धम्मं, विवटं दिस्वान पहानमासवानं ।
सब्बपधीनं परिक्खयानो, सम्मा सो लोके परिब्बजेय्य ॥१६॥

"अद्दाहि भगवा तथेव एवं, यो सो एवं विहरी दन्तो भिक्खु ।
सब्बसंयोजनिये च वीतिवत्तो, सम्मा सो लोके परिब्बजेय्या"ति ॥१७॥

सम्मापरिब्बाजनियसुत्तं निट्ठित्तं ।

जो भिक्षु लोभ तृष्णावाट अलग भएर, वध वन्धनवाट मुक्त र शंका रहित भएर, निष्काम हुन्छ त्यो भिक्षु सम्यक् रूपले संसारमा विचरण गर्दछ ॥९॥

भिक्षुले आफ्नो अनुरूपतालाई जानेर कसैलाई हिंसा नगरी यथार्थ रूपले धर्मलाई जानेर सम्यक् रूपले संसारमा विचरण गर्दछ ॥१०॥

जोसंग रति पनि वासना छैन, फेरि जसले अकुशललाई जरादेखि नै नष्ट गऱ्यो, तृष्णा तथा वासनावाट रहित भएको व्यक्ति सम्यक् रूपले संसारमा विचरण गर्दछ ॥११॥

वासनालाई क्षीण गरेर, अभिमानलाई छिनालेर, सम्पूर्ण कामको वाटो पार गर्ने, दान्त, उपशान्त, स्थित भइसकेको व्यक्ति सम्यक् रूपले संसारमा विचरण गर्दछ ॥१२॥

श्रद्धालु, श्रुतिमान, निर्वाणपथदर्शी, दलवन्दी कसैको पक्षमा नजाने धीरव्यक्ति लोभ, द्वेष तथा क्रोधलाई दूर गरेर सम्यक् रूपले संसारमा विचरण गर्दछ ॥१३॥

विशुद्ध आत्मजीत, अविद्यारूपि पर्दा नभएको धर्ममा पोख्त, तृष्णावाट मुक्त, संस्कार नाशगर्नमा कुशल (दक्ष) व्यक्ति सम्यक् रूपले संसारमा विचरण गर्दछ ॥१४॥

शुद्ध, प्रजावान, भूत भविष्यको कुराहरूवाट टाढा भएका सम्पूर्ण विषयवाट मुक्त व्यक्ति सम्यक् रूपले संसारमा विचरण गर्दछ ॥१५॥

आर्यसत्यलाई जानेर, धर्मलाई दुभेरेर, वासनालाई छिनालेर, निर्वाणलाई यथार्थ जानेर, सम्पूर्ण आसक्तिवाट अलग हुने व्यक्ति सम्यक् रूपले संसारमा विचरण गर्दछ ॥१६॥

सत्य हो भगवान ! यो यथार्थ हो । एवं प्रकारले विहार गर्ने दान्त भिक्षुहरू सम्पूर्ण वन्धनवाट मुक्त भएर सम्यक् रूपले संसारमा विचरण गर्दछ ॥१७॥

सम्मापरिव्वाजनीय सूत्रको अर्थ समाप्त ।

कलहविवादसुत (४.११)

कुतो प्हता कलहा विवादा, परिदेवसोका सह मच्छरा च ।
मानातिमाना सह पेसुणा च, कुतो प्हता ते तदिद्ध ब्रूहि ॥१॥

पिया प्हता कलहा विवादा, परिदेवसोका सह मच्छरा च ।
मानातिमाना सहपेसुणा च, मच्छरिययुत्ता कलहा विवादा ।
विवाद जातेसु च पेसुणानि ॥२॥

पिया नु लोकस्मिं कुतो निदाना, ये वापि लोभा विचरन्ति लोके ।
आसा च निट्ठा च कुतो निदाना, ये सम्परायाय नरस्स होन्ति ॥३॥

छन्दानिदानानि पियानि लोके, ये वापि लोभा विचरन्ति लोके ।
आसा च निट्ठा च इतो निदाना, ये सम्परायाय नरस्स होन्ति ॥४॥

छन्दो नु लोकस्मिं कुतो निदानो, विनिच्छया वापि कुतो प्हता ।
कोधो मोसवज्जञ्च कथंकथा च, ये वापि धम्मा समणेन वुत्ता ॥५॥

सातं असातन्ति यमाहु लोके, तमूपनिस्साय प्होति छन्दो ।
रूपेसु दिस्वा विभवं भवञ्च, विनिच्छयं कुरुते जन्तु लोके ॥६॥

कोधो मोसवज्जञ्च कथंकथा च, एतेपि धम्मा द्वयमेव सन्ते ।
कथंकथी ज्ञाणपथाय सिक्खे, जत्वा पवुत्ता समणेन धम्मा ॥७॥

सातं असातञ्च कुतो निदाना, किस्मिं असन्ते न भवन्ति हेते ।
विभवं भवञ्चापि यमेतमन्थं, एतं मे पब्रूहि यतो निदानं ॥८॥

कलह विवाद सूत्रको अर्थ (४.११)

(यस सूत्रमा कलह तथा विवादको कारण देखाउनु भएको छ)

कृपया यो देशना गर्नुहोस् कि कलह, विवाद, विलाप, शोक, मात्सर्य, मान, अभिमान तथा चुक्ती कहाँबाट उत्पन्न हुन्छन् ? ॥१॥

कलह, विवाद, विलाप, शोक, मात्सर्य, मान, अभिमान तथा चुक्ती अतिप्रेमले उत्पन्न हुन्छ। मात्सर्यले युक्त हुनासाथ विवाद, कलह उत्पन्न हुन्छ। अनि विवादमा चुक्ती उत्पन्न हुन्छ ॥२॥

संसारमा प्रियवस्तु हुनाको मूलकारण के हो ? के को कारणले मानिसहरू संसारमा विचरण गरिरहन्छन् ? आशा र अनुरागको मूल कारण के हो ? जसले गर्दा मानिसहरूलाई पुनर्जन्म गराई दिन्छ ॥३॥

प्रियवस्तुको निदान इच्छा हो। यसको कारणले मानिसहरू लोभको बशमा परेर विचरण गरिरहन्छन्। तृष्णा र अनुरागको हेतु पनि यही नै हो र मानिसहरूको पुनर्जन्मको कारण हुन् ॥४॥

संसारमा इच्छाको निदान के हो ? श्रमण (बुद्धले) देशना गर्नु भएको विनिश्चय, क्रोध, भ्रुठवचन बोल्ने तथा शंका कहाँबाट उत्पन्न हुन्छ ? ॥५॥

संसारमा जुन मनपर्ने र मननपर्ने वस्तु हो त्यसको कारणले इच्छा उत्पन्न हुन्छ। रूपको विनाश र उत्पत्तिलाई देखेर मानिसहरू यहाँ (जीवन सम्बन्धी) विनिश्चयमा पुग्न जान्छन् ॥६॥

क्रोध, भ्रुठवचन र शंका - यो धर्म पनि (मनपर्ने र मननपर्ने) दुईटैबाट उत्पन्न हुन्छन्। संशययुक्त व्यक्तिले जानले युक्त भएको मार्ग अपनाएर शिक्षा लिनुपर्दछ, किनभने श्रमण (बुद्धले) आफू बोध भएर नै यो कुरा देशना गर्नुभएको हो ॥७॥

मनपर्ने र मननपर्ने भाव कहाँबाट उत्पन्न हुन्छन् ? के अन्त भएमा यी सबै हुँदैनन् ? जुन नाश र उत्पत्ति भनिएको हो, मलाई त्यसको निदान पनि यथारूपले देशना गर्नुहोस् ॥८॥

फस्सनिदानं सातं असातं, फस्से असन्ते न भवन्ति हेते ।
विभवं भवञ्चापि यमेतमत्थं, एतं मे पद्भूमि इतो निदानं ॥१९॥

फस्सो नु लोकस्मिं कुतो निदानो, परिग्गहा चापि कुतो पह्ता ।
किस्मिं असन्ते न ममत्तमत्थि, किस्मिं विभूते न फुसन्ति फस्सा ॥१९०॥

नामञ्च रूपञ्च पटिच्च फस्सा इच्छानिदानानि परिग्गहानि ।
इच्छा च सन्त्या न ममत्तमत्थि, रूपे विभूते न फुसन्ति फस्सा ॥१९१॥

कथं समेतस्स विभोति रूपं, सुखं दुखं वापि कथं विभोति ।
एतं ये पद्भूहि यथा विभोति, तं जानियाम इति मे मनो अहु ॥१९२॥

न सञ्जसञ्जी न विसञ्जसञ्जी, नोपि असञ्जी न विभूत सञ्जी ।
एवं समेतस्स विभोति रूपं, सञ्जानिदाना हि पपञ्चसङ्खा ॥१९३॥

यं तं अपुच्छिम्ह अकित्तयी नो, अञ्जं तं पुच्छाम तदिड्घ ब्रूहि ।
एत्तावतग्गं नो वदन्ति हेके, यक्खस्स सुद्धिं इध पण्डितासे ।
उदाहु अञ्जम्मि वदन्ति एत्तो ॥१९४॥
एत्तावतग्गम्मि वदन्ति हेके, यक्खस्स सुद्धिं इध पण्डितासे ।
तेसं पुनेके समयं वदन्ति, अनुपादिसेसे कुसला वदाना ॥१९५॥

एते च जत्वा उपनिस्सितानि, जत्वा मुनी निस्सये सो विमंसी ।
जत्वा विमुत्तो न विवादमेति, भवाभवाय न समेति धीरोति ॥१९६॥

कलहविवादसुत्तं निट्ठितं ।

प्रियभाव र अप्रिय भावको निदान स्पर्श हो । स्पर्श अन्त हुनासाथ यी सबै अन्त हुन्छन् । जुन नाश र उत्पत्ति भनिएको छ, यसको निदान पनि यहि नै भन्छु ॥९॥

संसारमा स्पर्श कहाँबाट उत्पन्न हुन्छ ? परिग्रह कहाँबाट उत्पन्न हुन्छ ? के नहुनासाथ ममता हुँदैन ? अनि के नहुनासाथ स्पर्श हुँदैन ? ॥१०॥

स्पर्श नाम र रूपको कारणले हुने हो । इच्छा नै परिग्रहको निदान हो । इच्छा नहुनासाथ ममता हुँदैन, रूप नहुनासाथ स्पर्श हुँदैन ॥११॥

कुन अवस्थामा रूपको निरोध हुन्छ ? सुख दुःख निरोध कसरी हुन्छ ? त्यसको निरोध यथार्थ रूपले मलाई देशना गर्नुहोस्, मलाई त्यो जान्न इच्छा भयो ॥१२॥

प्रकृत चित्त, विकृत चित्त, विलिन चित्त र व्यापक चित्तको अवस्थाबाट जो रहित हुन्छ, त्यसमा रूपको निरोध हुन्छ । सम्पूर्ण प्रपञ्च चित्तबाट उत्पन्न हुन्छ ॥१३॥

तपाईंले देशना गर्नुभएको कुरा मैले सुनें । तपाईंसँग अर्को कुरा सोध्ने इच्छा छ । कृपया देशना गर्नुहोस् । कुनै कुनै पण्डितहरूले प्राणीहरूको अन्तिम शुद्धि यहि नै (अरूप समाधि) भनिरहेका छन् । के यसभन्दा माथिको शुद्धि देशना गर्ने पनि कोही छन् ? ॥१४॥

कोहि पण्डितहरूले यहि नै प्राणीहरूको अन्तिम शुद्धि भन्दछन् । त्यसमध्ये कोहि (प्राणीहरूको) उच्छेदको कुराहरू भन्ने पनि छन् । परन्तु उत्तम पुरुषहरूले निर्वाणलाई नै अन्तिम शुद्धि भन्छन् ॥१५॥

जो मुनि विवेकपूर्वक यी कुरालाई दृष्टि आश्रित भनि जानेर मुक्त हुन्छ, त्यो फेरि विवादमा पर्ने छैन, फेरि न उसको पुनर्जन्म नै हुन्छ ॥१६॥

कलहविवाद सूत्रको अर्थ समाप्त

महावियूहसूत (४.१३)

ये केचि मे दिट्ठपरिब्बसाना, इदमेव सच्चन्ति विवादियन्ति ।
सब्बे व ते निन्दमन्वानयन्ति, अथो पसंसपि लभन्ति तत्थ ॥१॥

अप्पं हि एतं न अलं समाय, दुवे विवादस्स फालानि ब्रूमि ।
एवम्पि दित्वा न विवादियेथ, खेमाभिपस्सं अविवादभूमिं ॥२॥

या काचि मा सम्मुतियो पुयुज्जा, सब्बा व एता न उपेति विट्ठा ।
अनूपयो सो उपयं किमेय्य, दिट्ठे सुत्ते खन्तिमकुब्बमानो ॥३॥

सीलुत्तमा संयमनाहु सुद्धिं, वतं समादाय उपट्ठितासे ।
इधेव सिक्खेम अथस्स सुद्धिं, भवूपनीता कुसलावदाना ॥४॥

स चे चुतो सीलवततो होति, स वेधति कम्मं विराधयित्वा ।
स जप्पति पत्थयतीध सुद्धिं, सत्था व हीनो पवसं घरम्हा ॥५॥

सीलब्बतं वा पि पहाय सब्बं, कम्मं च सावज्ज नवज्जमेतं ।
सुद्धिं असुद्धिंति अपत्थयानो, विरतो चरे सन्तिमनुग्गहाय ॥६॥

तपूपनिस्साय जिगुच्छितं वा, अथ वापि दिट्ठं व सुतं मुतं वा ।
उद्धंसरा सुद्धमनुत्थुनन्ति, अवीततण्हासे भवाभवेसु ॥७॥

पत्थयमानस्स हि जप्पितानि, संवेदितं चापि पकप्पितेसु ।
चूतपपातो इध यस्स नत्थि स, केन वेधेय्य कुहिं चि जप्पे ॥८॥

महावियूह सूत्रको अर्थ (४.१३)

(जो दृष्टिवादमा पर्दछ उसले शुद्धि प्राप्त गर्न सक्दैन । सत्यदर्शीले दृष्टिवादलाई त्याग गरेर शान्ति प्राप्त गर्दछ ॥

जो यी दृष्टिमा स्थित भएर विवाद गर्छ कि यहि नै सत्य हो, यसबाट उनीहरू सवैले निन्दा प्राप्त गर्छ, फेरि प्रशंसा पनि प्राप्त गर्छ ॥१॥

यो अल्प मात्र हो र शान्तिको निमित्त पर्याप्त छैन । मैले विवादका दुईवटा फल सुनाएँ । निर्वाणलाई निर्विवाद भूमि भनेर बुझ्नेहरूले यो बुझे पनि विवाद नगर्नु ॥२॥

साधारण मानिसहरूसंग जुन दृष्टिहरू हुन्छन्, पण्डितहरू यस्तो कुनैमा पनि फस्दैनन् । दृष्टि र श्रुति ग्रहण नगर्ने, आशक्ति रहित भइसकेका व्यक्तिले के ग्रहण गर्लान् र ? ॥३॥

शीललाई उत्तम ठान्ने व्यक्ति संयमबाट शुद्ध हुन्छ भन्छन् । उसले व्रत ग्रहण गरेर भन्छ कि यसको शुद्धि यहि नै सिक्नुपर्दछ । भवमा परेका मानिसहरूले आफूलाई कुशल भन्छन् ॥४॥

यदि ऊ शीलव्रतबाट च्युत भएमा उसले आफ्नो कर्म विग्रिएको ठानेर कम्पित हुन्छ । समूहबाट छुट्टिएको जस्तै अथवा घरबाट निकालिएको जस्तै शोक गर्छ, त्यसपछि शुद्धिको कामना गर्छ ॥५॥

सम्पूर्ण शीलव्रत तथा सदोष, निर्दोष कर्म त्याग गरेर, शुद्धि अशुद्धिको कामना नगरिकन शान्तिको निमित्त विरति सहित भइ विचरण गर्नु ॥६॥

कुनै कुनै मानिसहरूले तप वा घृणित कर्मद्वारा अथवा दृष्टि, श्रुति वा धारणाद्वारा पूर्वजन्मको तृष्णा अन्त नगरिकन नै शुद्ध हुन्छ भनी उच्च स्वरले भन्छन् ॥७॥

आकांक्षा हुनेसंग नै तृष्णा हुन्छ, जसले उपाय गर्दछ त्यो नै डराइरहन्छ । जोसंग मृत्यु र जन्म हुँदैन त्यो किन डराउँछ, किन तृष्णा गर्छ ? ॥८॥

यमाहु धम्मंपरमं ति एके, तमेव हीनं ति पनाहु अञ्जे ।
सच्चो नु वादो कतमो इमेसं, सब्बेव हीमे कुसला वदाना ॥९॥

सकं हि धम्मं परिपुण्णामाहु, अञ्जस्स धम्मं पन हीनमाहु ।
एवम्पि विग्गाह्द विवादियन्ति, सकं सकं सम्मुतिमाहु सच्चं ॥१०॥

परस्स चे वंभयितेन हीनो, नकोचि धम्मेसु विसंसि अस्स ।
पुथू हि अञ्जस्स वदन्तिधम्मं, निहीनतो सम्हि दल्हं वदाना ॥११॥

सद्धम्मपूजापि नेसं तथेव, यथा पसंसन्ति सकायनानि ।
सब्बे पवादा तथिवा भवेय्यं, सुद्धी हि तेसं पच्चत्तमेव ॥१२॥

न ब्राम्हणास्स परनेय्यमत्थि, धम्मेसु निच्छेय्य समुगाहीतं ।
तस्मा विवादानि उपातिवत्तो, न हि सेट्ठतो पस्सति धम्मपञ्जं ॥१३॥

जानामि पस्सामि तथेव एतं, दिट्ठिया एके पच्चेन्ति सुद्धिं ।
अट्ठक्खि चे किं हि तुमस्स तेन, अतिसिन्वा अञ्जे न वदन्ति सुद्धिं ॥१४॥

पस्सं नरो दक्खति नामरूपं, दिस्वान वा जस्सति तानिमेव ।
कामं बहुं पस्सतु अप्पकं वा, न हि तेन सुद्धिं कुसला वदन्ति ॥१५॥

निविस्सवादी न हि सुद्धिनायो, पक्कप्पितं दिट्ठि पुरेक्खरानो ।
यं निस्सितो तत्थ सुभं वदानो, सुद्धिं वदो तत्थ तथद्दसा सो ॥१६॥

न ब्राम्हणो कप्पमुपेति संखं, न हि दिट्ठिसारी नपि ज्ञाणबन्धु ।
जत्वा च सो सम्मुतियो पुथुज्जा, उपेक्खति उग्गहणान्तमञ्जे ॥१७॥

जसलाई कसैले उत्तम धर्म मानिने हो, त्यसलाई नै अरूले हीन भनिरहन्छ। यी दुई समूहमध्ये कुन चाहिँ वाद सत्य हो ? यी दुवैले (आफूलाई) कुशल भन्छन् ॥१॥

मानिसहरूले आफ्नो धर्मलाई परिपूर्ण भन्छन्, अनि अरूको धर्मलाई हीन भन्छन्। यसरी भिन्न मत भएर झगडा विवाद गरिरहन्छन्, फेरि आफ्नो धारणालाई सत्य भनिरहन्छन् ॥१०॥

यदि अरूले हेला गर्दैनमा हीन हुने हो भने धर्ममा केहि श्रेष्ठता रहँदैन। सबैले अरूको धर्म हीन भनिरहन्छ अनि आफ्नो ठूलो भनिरहन्छ ॥११॥

मानिसहरूले जसरी आफ्नो धर्ममार्गको प्रशंसा गरिरहन्छन्, त्यसरी नै पूजा पनि गरिरहन्छन्। (यदि यसलाई सत्यको प्रमाण मान्ने हो भने) सबै वादहरू सत्य ठहर्छन् र शुद्धि पनि भिन्न भिन्न हुन्छन् ॥१२॥

ब्राम्हण (सत्यको निमित्त) अरूसंग निर्भर हुँदैन। विचार गरिसकेपछि धर्ममा कसैलाई पनि ग्रहण गर्दैन। त्यसैले ऊ विवादबाट अलग हुन्छ, (सत्य बाहेक) अर्को कुनै पनि धर्म श्रेष्ठ ठान्दैन ॥१३॥

दृष्टि शुद्धिबाट (मैले) यसलाई यसरी नै जानिरहेको छु र देखिरहेको छु भनी कसैले भन्छन्। यदि उसले त्यसलाई देखेको हो भने के देखे ? (उनीहरूले) यथार्थ वाटो छोडेर अन्य क्रमले शुद्धि भनिरहन्छन् ॥१४॥

हेर्ने मानिसहरूले नामरूपलाई देख्छन्, देखेर त्यसलाई नै स्वीकार गर्दछन्। उसले अलि थोरै वा बढी किन नवुभोस्, असल मानिसले यसबाट नै शुद्ध हुन्छ भनेर वताउँदैन ॥१५॥

जो कुनै वादमा आसक्त हुन्छ, उसले शुद्धि प्राप्त गर्न सक्दैन किनभने उसले कुनै एक दृष्टि मानिरहेको हुन्छ। मानिसहरूले जसमा आसक्ति हुन्छ त्यसलाई नै (शुभ) असल भन्छन्। फेरि जसलाई असल भनिन्छ, त्यसलाई नै सत्य मानिरहन्छन् ॥१६॥

ब्राम्हण विवेक युक्त भएर प्रतिकूल धारणा (तृष्णा-दृष्टिमा) अल्झिदैन। उमले दृष्टि (मान्यता)को अनुकरण गर्दैन न ज्ञानबन्धु नै हुन्छ। उसले पृथकजन मानिसहरूको धारणा (जुन मानिसहरूले ग्रहण गर्छन्) त्यसलाई जानेर उपेक्षा गर्छ ॥१७॥

विसज्ज गन्थानि मुनीध लोके, विवादजातेसु न वग्गसारी ।
सन्तो असन्तेसु उपेक्खको सो, अनुग्गहो उग्गहणन्तिमञ्जे ॥१८॥

पुब्बासवे हित्वा नवे अकुब्बं, न छन्दगू नोपि निविस्सवादी ।
स विप्पमुत्तो दिट्ठिगतेहि धीरो, न लिप्पति लोके अनत्तगरही ॥१९॥

स सब्बधम्मेसु विसेनिभूतो, यं किञ्चि दिट्ठं व सुतं मुतं वा ।
स पन्नभारो मुनि विप्पमुत्तो ।
न कप्पियो नूपरतो नपरतो न पत्थियो ति (भगवा) ॥२०॥

महाविपूहसुत्तं निट्ठितं ।

मुनिले यस संसारको सम्पूर्ण बन्धनलाई छोडेर विवादीहरू मध्ये पक्षपाती हुँदैन । अशान्तमा शान्तरहने उसले जसलाई अरु मानिसहरूले ग्रहण गर्ने हो, त्यसलाई उपेक्षा गर्छ ॥१८॥

जसले पूर्व वासनालाई त्यागी नयाँ वासनालाई उत्पन्न हुन दिँदैन, इच्छा रहित, वादमा अनासक्त, दृष्टि मिथ्याधारणाबाट पूर्ण रूपमा मुक्त त्यो धीर व्यक्ति संसारमा लिप्त हुँदैन र उसले आफ्नो निन्दा पनि गर्दैन ॥१९॥

जति पनि दृष्टि, श्रुति वा विचार छन् ती सबैमा उनी विजयी हुन्छ । पूर्ण रूपले मुक्त भार त्याग गर्ने ऊ संस्कार, उपरति तथा तृष्णा रहित हुन्छ ।

महाविद्युह सूत्रको अर्थ समाप्त ।

चूलवियूहसूत (४.१२)

सकं सकं दिट्ठि परिब्बसाना, विगगह्य नाना कुसला वदन्ति ।
यो एवं जानाति स वेदि धम्मं, इदं पटिक्कोसमकेवली सो ॥१॥

एवमिपि विगगह्य विवादियन्ति, बालो परो अकुसलोति चाहु ।
सच्चो नु वादो कतमो इमेसं, सब्बेव हि मे कुसला वदाना ॥२॥

परस्स वे धम्ममनानुजानं, बालो मगो होति निहीनपञ्जो ।
सब्बेव बाला सुनिहीनपञ्जा, सब्बेविमे दिट्ठिपरिब्बसाना ॥३॥

सन्दिट्ठिथा चे पन वीवदाता, संसुद्धपञ्जा कुसला मुतीमा ।
न तेसं कोचि परिहीनपञ्जो, टिट्ठि हि तेसमिपि तथा समत्ता ॥४॥

न चाहमेतं तथियन्ति ब्रूमि, यमाहु बाला मिथु अञ्जमञ्जं ।
सकं सकं दिट्ठिमकंसु सच्चं, तस्मा हि बालोति परं दहन्ति ॥५॥

यमाहु सच्चं तथियन्ति एके, तमाहु अञ्जे तुच्छं मुसाति ।
एवमिपि विगगह्य विवादियन्ति, कस्मा न एकं समणा वदन्ति ॥६॥

एक हि सच्चं न दुतियमत्थि, यस्मिं पजानो विवदे पजानं ।
नाना ते सच्चानि सयं थुनन्ति, नस्मा न एकं समणा वदन्ति ॥७॥

चूलवियूह सूत्रको अर्थ (४.१२)

(मानिसहरू मतको कारणले विवाद गरिरहन्छन्, अनि अनेकौं सत्यहरू पनि भनिरहन्छन् । सत्य भनेको एउटै हुन्छ । जसले दृष्टिहरूलाई छोड्छ, त्यो विवादमा फस्दैन ।)

मानिसहरू आ-आफ्नो दृष्टिमा स्थिर भएर, विवादमा लागेर अनेकौं प्रकारले आफूलाई कुशल भनिरहन्छन् (फेरि भन्छन्) जसले यसलाई बुझ्छ, त्यसले धर्मलाई बुझेको हुन्छ, जसले यसलाई निन्दा गर्छ त्यो केवली (जानी) होइन ॥१॥

विग्रहमा परेर उसले यसरी विवाद गर्छ र भन्छ कि जो विरोधी हुन्छ त्यो मूर्ख हो र अकुशल हो । यी मध्ये कुन वाद सत्य हो ? सबैले आफूलाई असल भनिरहन्छन् ॥२॥

जसले अरुको धर्मलाई स्थान दिदैन, त्यो मूर्ख, पशु अनि प्रजाहीन व्यक्ति हुन्, सबै मूर्ख हुन्, प्रजाहीन हुन् । यी सबै दृष्टिमा अडिग्रहेका हुन् ॥३॥

यदि मानिसहरू आफ्नो दृष्टि पवित्र भएमा उनीहरू शुद्ध, प्रज्ञ, कुशल हुन्छन् र मतिमान हुन्छन् । यिनीहरू मध्ये कोही पनि प्रजाहीन हुँदैनन् । किनभने उनीहरूमा दृष्टि परिपूर्ण छन् ॥४॥

मैले यसरी भनेको छैन कि यो नै सत्य हो, जुन कुरालाई लिएर मानिसहरूले एकले अर्कालाई मूर्ख भनिरहेका छन् (उनीहरूले) आ-आफ्नो दृष्टिहरूलाई सत्यसिद्ध गर्छन् फेरि एकले अर्कालाई मूर्ख भन्दछन् ॥५॥

कोहि मानिसहरूले जसलाई सत्य भन्छन् अरुहरूले त्यसलाई नै प्रलाप र असत्य भन्छन् । यसरी पनि यिनीहरू विग्रहमा परेर विवाद गर्छन् । श्रमणहरूले एउटै मात्र कुरा किन नभनेका हुन् ? ॥६॥

सत्य भनेको एउटै मात्र हो दोस्रो छैन । जसको निमित्त मानिसहरू एक आपसमा विवाद गरिरहन्छन्, उनीहरूले नाना प्रकारका सत्यहरूको प्रशंसा गर्छन् । त्यसकारण श्रमणहरूले एउटै मात्र भन्दैनन् ॥७॥

कस्मा नु सच्चानि वदन्ति नाना, पवादिघासे कुसला वदाना ।
सच्चानि सुतानि बहूनि नाना, उदाहृ ते तक्कमनुस्सरन्ति ॥८॥

न हेव सच्चानि बहूनि नाना, अञ्जत्र सञ्जाय निच्चानि लोके ।
तक्कञ्च दिट्ठीसु पक्कप्पयित्वा, सच्चं मुसाति द्वयध ममाहु ॥९॥

दिट्ठे सुते सीलवते मुते वा, एते च निस्साय विमानदस्सी ।
विनिच्छये ठत्वा पहस्समानो, बालो परो अहसलोति चाह ॥१०॥

येनेव बालोति परं दहाति, तेनानु मानं कुसलोहि चाह ।
सयमत्तना सो कुसलो वदानो, अञ्जं विमानेति तयेव पावा ॥११॥

अतिसारदिट्ठया सो समत्तो, मानेन सत्तो परिपुण्ण मानी ।
सयमेव सामं मनसाभिसित्तो, दिट्ठि हि सा तस्स तथा समत्ता ॥१२॥

परस्स चे हि वच्सा निहीनो, तुमो सहा होति निहीन पञ्जो ।
अयं चे सयं वेदग्गं होति धीरो, न कोचि बालो समणोसु अत्थि ॥१३॥

अञ्जं इतो या भिवदन्ति धम्मं, अपरद्धा सुद्धिवकेलीनो ।
एवं हि तिथ्या पुथुसो वदन्ति, सन्दिट्ठिरागेण हि तैभिरत्ता ॥१४॥

इधेव सुद्धिमिति वादियन्ति, नाञ्जेसु धम्मेसु विसुद्धिमाहु ।
एवम्पि तिथ्या पुथुसो निविट्ठा, सकायने तत्थ दल्लं वदाना ॥१५॥

सकायते चापि दल्लं वदानो, कमेत्थ बालोति परं दहेय्य ।
सयमेव सो मेधकं आवहेय्य, परं वदं बालमसुद्धधम्मं ॥१६॥

विनिच्छये ठत्वा सयं पमाय, उद्धं सो लोकस्मिं विवाद मेति ।
हित्वा सब्बानि विनिच्छयानि, न मेधकं कुरुते जन्तु लोकेति ॥१७॥

चूलविग्रहसुत्तं निदिठत्तं ।

मानिसहरूले नाना प्रकारका सत्यहरू किन बताउँछन् ? उनीहरूले (आफूलाई) कुशल भनेर किन विवाद गर्छन् ? के सुनेका सत्यहरू नाना प्रकार र थरीथरीका छन् ? अथवा उनीहरूले तर्कको अनुकरण गरिने हो ? ॥८॥

धारणाको अतिरिक्त संसारमा नित्य, नाना प्रकारका र थरिथरिका सत्यहरू छँदैछैन । दृष्टिको विषयमा तर्क गरेर उनीहरूले सत्य र असत्य दुईधर्महरू बताउँछन् ॥९॥

दृष्टि, श्रुति, शील-व्रत, धारणाका कारणले अरुहरू प्रति अवज्ञायुक्त भएर, हर्षित भएर जुन धारणामा स्थित भएर (मानिसहरू) अरुलाई मूर्ख अकुशल गरिरहन्छन् ॥१०॥

(मानिसहरूले) जसको कारणले अरुलाई मूर्ख बताउँछन्, त्यही कारणले आफूलाई कुशल भनिरहन्छन् । आफूलाई कुशल भन्नेले त्यही कारणले अरुलाई अनादर गर्दछन् ॥११॥

ती सम्पूर्ण अतिरेक दृष्टिपूर्ण मानमत्त, पूर्ण अभिमानी हुन् । त्यो स्वयं आफ्नो मनले अभिषिक्त हो, किनभने त्यसको दृष्टि पूर्ण छ ॥१२॥

यदि अरुले भन्दैमा कोही हीन हुनसक्छन् भने ऊ स्वयं प्रजा हीन व्यक्ति हुनसक्छ । यदि आफूले भनेर कोहि ज्ञान पारङ्गत बुद्धिमान हुनसकेमा श्रमणहरू मध्ये कोहि पनि मूर्ख हुने छैनन् ॥१३॥

जसले यस धर्मलाई बाहिरबाट शुद्ध भनी बताउँछन्, उनी अकेवली (अज्ञानी) हुन् । यसरी तैर्थिकहरूले प्रायः भन्छन्, किनभने उनीहरू दृष्टिरागमा रत भइरहेका हुन्छन् ॥१४॥

शुद्धि यही हो, अरु धर्ममा शुद्धि छैन - यसरी आफ्नो दृष्टिमा अति निविष्ट, दृढग्राही तैर्थिकहरूले भन्दछन् ॥१५॥

जसले आफ्नो दृष्टिमा दृढग्राही भएर अरुलाई मूर्ख भन्छ, अरु धर्मलाई मूर्ख र अशुद्ध भन्ने स्वयं त्यसले कलहलाई आह्वान गर्दछ ॥१६॥

कोही कसैले कुनै धारणामा स्थित भएर त्यसको तुलना गरेर संसारमा विवाद गरिरहन्छन् । जसले सम्पूर्ण धारणालाई त्यागीदिन्छ, उसले संसारमा कलह गरिरहँदैन ॥१७॥

चूलवियूह सूत्रको अर्थ समाप्त ।

तुवटकसुत (४.१४)

पुच्छामि तं आदिच्चबन्धु, विवेकं सन्तिपदं च महेशि ।
कथं दिस्वा निब्बाति भिक्खु, अनुपादियानो लोकस्मिं किञ्चि ॥१॥

मूलं पपञ्चसंखाय (इति भगवा), मन्ता अस्मीति सब्बमुपरुन्धे ।
या काचि तण्हा अज्भत्तं, तासं विनया सदा सदा सतो सिक्खे ॥२॥

यं किञ्चि धम्ममभिजञ्जा, अज्भत्तं अथ वापि बहिद्धा ।
न तेन मान कुब्बेथ, न हि सा निब्बुति सतं वुत्ता ॥३॥

सेय्यो न तेन मञ्जेय्य, नीचेय्यो अथ वापि सरिक्खो ।
फुट्ठो अनेकरूपेहि, नातुमानं विकप्पयं तिट्ठे ॥४॥

अज्भत्तमेव उपसमे, नाञ्जतो भिक्खु सन्तिमेसेय्य ।
अज्भत्तं उपसन्तस्स, नत्थि अत्तं कुतो निरत्तं वा ॥५॥

मज्झे यथा समुद्दस्स, ऊमि नो जायति ठितो होति ।
एवं ठितो अनेजस्स, उस्सदं भिक्खु न करेय्य कुहिं चि ॥६॥

अकित्तपि विवटचक्खु, सक्खिधम्मं परिस्सपविनयं ।
पटिपदं वदेहि भदं ते, पातिमोक्खं अथ वापि समाधिं ॥७॥

चक्खूहि नेव लोलस्स, गामकथाय आवरये सोतं ।
रसे च नानगुगिज्झेय्य, न च ममायेथ किञ्चि लोकस्मिं ॥८॥

फस्सेन यदा फुट्ठस्स, परिदेवं भिक्खु न करेय्य कुहिं चि ।
भवं च नाभिजप्पेय्य, भेरवेसु च न संपवेधेय्य ॥९॥

तुवटक सूत्रको अर्थ (४.१४)

(शान्ति प्राप्त गर्नको निमित्त भिक्षुले के गर्नु पर्दछ भन्ने कुरा यस सूत्रमा प्रस्तुत गरिएको छ ।)

प्रश्न - आदित्य बन्धु ! महर्षि ! मैले तपाईंसंग विवेक तथा शान्ति पदको विषयमा सोध्दैछु । त्यसको दर्शन संसारमा कुनैमा पनि आशक्ति नभएर, भिक्षु कसरी शान्त हुन्छ ? ॥१॥

बुद्ध - प्रपञ्चको मूल कारण अहंभाव भनि जानेर, ज्ञानी, जुनसुकै उपायले पनि त्यसको अन्त गर । भित्र जति पनि तृष्णाहरू हुन्छन्, स्मृतिमान भएर सधैं त्यसबाट उपसम (शान्त) हुन अभ्यास गर ॥२॥

(आफूसंग) भित्र र बाहिर जति पनि गुण छन्, त्यसलाई जानेर त्यसको अभिमान नगर्नु किनभने सत्पुरुषहरूले यसलाई शान्ति भन्दैनन् ॥३॥

त्यसको कारणले आफूलाई अरुभन्दा न ठूलो सम्झनु, न सानो, न समान । अनेक प्रकारका स्पर्श पाए पनि आफूलाई विकल्पमा नपार ॥४॥

जसरी समुद्रको बीचमा लहर उठ्दैन वरु स्थिरता भइरहन्छ, त्यस्तै नै स्थिर, चञ्चलता रहित भिक्षुले कुनैमा पनि इच्छा (तृष्णा) नगर ॥५॥

देवता - उन्मीलित चक्षु (उघेको आंखा) ! तपाईंले बाधालाई दूर गर्नको निमित्त साक्षात् धर्म वताउनु भएकोछ । आफ्नो उत्तम प्रतिपाद वताउनुहोस्, जो कि प्रातिमोक्ष अथवा समाधि हो ॥६॥

बुद्ध - जो चक्षुको विषय हो त्यसमा लोलुपता नगर, व्यर्थ कुराहरूमा कान बन्द गर । स्वादमा लोलुपता नगर, अनि संसारमा कुनै पनि आफ्नो नठान ॥७॥

(दुखद) स्पर्श प्राप्त गरी भिक्षुले कहिल्यै विलाप नगर, भवको तृष्णा (इच्छा) नगर र भयद्वारा कम्पित नहोऊ ॥८॥

अन्नानमथो पानानं, खादनीयानमथोपि वत्यानं ।
 लद्धा न सन्निधिं कथिरा, न च परित्तसे तानि अलभमानो ॥१०॥
 भ्रायी न पादलोलस्स, विरमे कुक्कुच्चा नप्पमज्जेय्य ।
 अथ आसनेसु सयनेसु, अप्पसद्देसु भिक्खु विहरेय्य ॥११॥
 निहं न बहुलीकरेय्य, जागरियं भजेय्य आतापी ।
 तन्दिं मायं हस्सं खिद्धं, मेथुनं विप्पजहे सविभूसं ॥१२॥
 आगब्बणं सुपिनं लक्खणं, नो विदहे अथो पि नक्खत्तं ।
 विरुत्तं च गढभकरणं, तिकिच्छं मामको न सेवय्य ॥१३॥
 निन्दाय नप्पवेधेय्य, न उण्णामेय्य पसंसितो भिक्खु ।
 लाभ सह मच्छरियेन, कोधं पेसुनियं च पनुदेय्य ॥१४॥
 कथविक्कये न तिट्ठेय्य, उपवादं भिक्खु न करेय्य कुहिं चि ।
 गामे च नाभिसज्जेय्य, लाभकम्म्या जन्तं न लापयेय्य ॥१५॥
 न च कत्थिता सिया भिक्खु, न च वाचं पयुत्तं भासेय्य ।
 पागढिभयं न सिक्खेय्य, कथं विग्गाहिकं न कथयेय्य ॥१६॥
 मोसवज्जे न निय्येथ, संपजानो सठानि न कथिरा ।
 अथ जीवितेन पञ्जाय, सीलब्बतेन नाञ्जमतिमञ्जे ॥१७॥
 सुत्वा रुसितो बहुं वाचं, समणानं पयुवचनानं ।
 फरुसेन ते न पतिवज्जा, न हि सन्तो पतिसैनिकरोन्ति ॥१८॥
 एत्तं च धम्ममञ्जाय, विचिनं भिक्खु सदा सतो सिक्खे ।
 सन्तीति निब्बुत्तिं जत्वा, सासने गोतमस्स नप्पमज्जेय्य ॥१९॥
 अभिभू हि सो अनभिभूतो, सक्खिधम्मं अनीतिहमदस्सी ।
 तस्मा हि तस्स भगवतो सासने,
 अप्पसत्तो सदा नमस्समनुसिक्खोति (भगवा) ॥२०॥

तुवटकसुत्तं निट्ठितं ।

प्राप्त भएका अन्न अथवा पान, खाद्य अथवा वस्त्र संग्रह नगर । प्राप्त नभए पनि चिन्ता नगर ॥१०॥

ध्यानी होऊ, घुमक्कड (डुलुवा) नहोऊ, ब्याकुलताबाट विरत होऊ, प्रमादी नहोऊ, भिक्षु एकान्त स्थानमा विहार गर ॥११॥

धेरै सुतुवा नहोऊ, प्रयत्नशील भएर जागरणको अभ्यास गर । तन्द्रा, छल, हँसि-मजाक, किडा, मैथुन, श्रृंगारलाई त्याग गर ॥१२॥

मेरो शिष्य ! तन्द्र-मन्द्र, स्वप्न-विचार लक्षण हेर्ने र ग्रह ज्योतिषको अभ्यास नगर । पशुपंथीहरूको बोली सुनेर बताउने, गर्भकरण तथा चिकित्सा अभ्यास पनि नगर ॥१३॥

भिक्षु ! निन्दाबाट विचलित नहोऊ, प्रशंसाबाट पनि फुरुङ्ग नहोऊ र लोभ, कंजुसी, क्रोध तथा चुगलीलाई दूर गर ॥१४॥

भिक्षुले क्रय विक्रयमा नलाग, कहिल्यै कसैलाई दोष नदेऊ, गाउँमा कसैलाई गालि नगर र लाभको इच्छा गरेर कसैसंग कुरा नगर ॥१५॥

भिक्षु आत्मप्रशंसी नहोऊ, स्वार्थपूर्ण कुरा नगर, प्रगल्भता (गुड्डी हँकाई) नसिक, अनि लडाईं भगडाको कुरा नगर ॥१६॥

भूठ कुरामा नलाग, जानि जानिकन पनि कपट नगर र जीविका, प्रज्ञा, शीलव्रतको विषयमा अरुलाई अवज्ञा (अनादर) नगर ॥१७॥

बोलक्कड श्रमणको दोषयुक्त धेरै कुरा सुनेर त्यसलाई कठोर जवाफ नदेऊ, सत्पुरुषहरू प्रतिहिंसक हुँदैनन् ॥१८॥

यी धर्महरूलाई जानेर विवेकी भिक्षु सधैं स्मृतिमान हुन सिक । निर्वाणलाई शान्ति हो भनि बुझेर गौतमको शिक्षामा प्रमादी नहोऊ ॥१९॥

यस विजयीले अजेय भएर धर्मलाई साक्षात् रूपमा बुझिलियो । त्यसैले अप्रमत्त भएर उहाँ भगवानको शिक्षालाई सम्मानपूर्वक अभ्यास गर ॥२०॥

तुवटक सूत्रको अर्थ समाप्त ।

पुराभेदसुत (४.१०)

कथंदस्सी कथं सीलो, उपसन्तो ति वुच्चति ।

तं मे गोतम प्रब्रूहि, पुच्छितो उत्तमं नरं ॥१॥

वीततण्हो पुरा भेदा (ति भगवा) पुब्बमन्तमनिस्सितो ।

वेमज्झं नूपसङ्खेय्यो, तस्स नत्थि पुरेक्खतं ॥२॥

अक्कोधनो असन्तासी, अविकत्थी अकुक्कुचो ।

मन्तभाणी अनुद्धतो, सवे वाचयतो मुनि ॥३॥

निरासत्ति अनागते, अतीतं नानुसोचति ।

विवेकदस्सी फस्सेसु, विट्ठिसु च न निग्यति ॥४॥

पतिलीनो अकुहको, अपिहालु अमच्छरी ।

अप्पगढ्भो अजेगुच्छो पेसुणोय्ये, च नो युतो ॥५॥

सातिथेसु अनस्सावी, अतिमाने च नो युतो ।

सण्हो च पटिभावना, न सद्धो न विरज्जति ॥६॥

लाभकम्म्या न सिक्खति, अलाभे न च कुप्पति ।

अविरुद्धो च तण्हायं, रसे च नानुगिज्झति ॥७॥

उपेक्खको सदा सतो, न लोके मज्जते समं ।

न विसेसी न नीचेय्यो, तस्स न सन्ति उस्सदा ॥८॥

यस्स निस्सयता नत्थि जत्वा धम्मं अनिस्सितो ।

भवाय विभवाय वा, तण्हा यस्स न विज्जति ॥९॥

तं ब्रूमि उपसन्तोति, कामेसु अनुपेक्खितं ।

गन्था तस्स न विज्जन्ति, अतारि सो विसत्तिकं ॥१०॥

पुराणेद सूत्रको अर्थ (४.१०)

(यस सूत्रमा शान्त पुरुषको परिचय दिइएको छ ।)

देवता - कुन दर्शनको र कस्तो प्रभाव भएकालाई उपशान्त भएको भनिन्छ ? गौतम ? प्रश्न गर्दैछु, मलाई उत्तम पुरुषको विषयमा बताउनुहोस् ॥१॥

बुद्ध - शरीर त्याग गर्नुभन्दा अगाडि नै जो तृष्णारहित हुन्छ, जो भूत र भविष्यमा आश्रित हुँदैन र वर्तमानमा मात्रै आश्रित हुन्छ, त्यसको निमित्त कहिँ पनि आशक्ति हुँदैन ॥२॥

जो क्रोध, त्रास, आत्म प्रशंसा र चञ्चलताबाट रहित हुन्छ, जसले विचारपूर्वक कुरा गर्दछ, जो गर्वरहित हुन्छ र वचनमा संयमी हुन्छ, त्यो मुनि हो ॥३॥

जसले भविष्यको विषयमा आशक्ति गर्दैन न भूतको विषयमा पछुताउँछ फेरि जो स्पर्शमा पनि रत हुँदैन त्यो दृष्टिको चक्रमा फस्दैन ॥४॥

जो आशक्ति, ठगी, स्पृहा र मात्सर्य रहित हुन्छ, जो प्रगल्भी हुँदैन, घृणा रहित हुन्छ र छुल्याहा हुँदैन ॥५॥

जो मनपर्ने वस्तुसंग रत हुँदैन, अभिमान रहित हुन्छ, जो शान्त र क्षिप्रप्रज्ञ (प्रत्युत्पन्नमति) हुन्छ ऊ न अति श्रद्धालु हुन्छ र कोहि देखेर उदास नै हुन्छ ॥६॥

उसले लाभको इच्छाले शिक्षा प्राप्त गर्दैन र नभएको कारणले पनि रिसाउँदैन । विरोधभाव रहित भएको त्यसले तृष्णाको वशमा परेर स्वादमा पनि भुल्दैन ॥७॥

जो उपेक्षावान हुन्छ, सधैं जागरुक भइरहन्छ र संसारमा कसैलाई पनि श्रेष्ठ र नीच ठान्दैन त्योसँग "मै हुँ" भन्ने भाव हुँदैन ॥८॥

जसले अनाशक्तिको भाव बुझेर आशक्ति रहित हुन्छ, जोसँग भव वा विभव प्रति तृष्णा हुँदैन, विषय प्रति उपेक्षावान हुन्छ, त्यसलाई मैले उपशान्त भन्छु । त्यसको निमित्त गाँठोहरू छैनन् किनभने त्यो तृष्णाबाट टाढा भइसकेको छ ॥९-१०॥

न तस्स पुत्ता पसवो वा, खेत्तं वत्थुं न विज्जति ।
अत्तं दापि निरत्तं वा, न तस्मिं उपलब्धति ॥११॥

धेन नं वज्जु पुथुज्जना, अथो समणद्वाम्हणा ।
तं तस्स अपुरेक्खतं तस्मा वादेसु नेजति ॥१२॥

वीतगोधो अमच्छरी, न उस्सेसु वदते मुनि ।
न समेसु न ओमेषु, कप्पं नेति अकप्पियो ॥१३॥

यस्स लोके सकं नत्थि, असता च न सोचति ।
धम्भेषु च न गच्छति, स वे सन्तोति बुच्चतीति ॥१४॥

उसको छोरा, पशु, खेत अथवा धन हुँदैन । न उसको निमित्त आफ्नो र पराइ भन्ने नै हुन्छ ॥११॥

जुन कुरामा साधारण मनुष्य, श्रमण र ब्राम्हणले दोषी प्रमाणित गरिने हो त्यो दोषवाट ऊ दोषी ठहरिँदैन । त्यसकारण त्यो व्यक्ति अपवादवाट विचलित हुँदैन ॥१२॥

तृष्णा र मात्सर्य रहित भएको मुनि श्रेष्ठ, समान वा निम्न व्यक्तिमा गर्नुहुँदैन । ऊ पुनर्जन्ममा फस्टैन किनकि ऊ जन्मवाट पर भइसक्यो ॥१३॥

जसको संसारमा आफ्नो भन्ने केही हुँदैन, जो नभएको कुरामा पछुताउँदैन र जो कुनै धर्ममा पनि रागादिको चक्रमा फस्टैन त्यसलाई उपशान्त भनिन्छ ॥१४॥

पूराभेद सूत्रको अर्थ समाप्त ।

अतदण्डसूत (४.१५)

अतदण्डा भयं जातं, जनं पस्सथ मेधकं ।
संवेगं कित्तयिस्सामि, यथा संविजितं मया ॥१॥

फन्दमानं पजं दिवा, मच्छे अप्पोदये यथा ।
अञ्जमञ्जेहि व्यारुद्धे, दिसवा मं भयमाविसि ॥२॥

समन्तमसरो लोको, दिसा सब्बा समेरिता ।
इच्छं भवनमत्तनो, नाट्टसासिं अनोसितं ॥३॥

ओसाने त्वेव व्यारुद्धे, दिस्वा मे अरती अहु ।
अथेत्थ सल्लमट्टक्खिं, दुट्ठसं हृदयनिस्सितं ॥४॥

येन सल्लेन ओतिण्णो, दिसा सब्बा विधावति ।
तमेव सल्लं अब्बुट्ठ, न धावति न सीदति ॥५॥

तत्थ सिक्खानुगीयन्ति, यानि लोके गथिनानि न तेसु पसुतो सिया
निब्बिज्झ सब्बसो कामे, सिक्खे निब्बाणमत्तनो ॥६॥

सच्चो सिया अप्पगढ्ढो अमायो रित्तपेसुणो ।
अक्कोधनो लोभपापं, वेविच्छं विचरे मुनि ॥७॥

निहं तन्दिं सहे थीनं, पमादेन न संवसे ।
अतिमाने न तिट्ठेय्य, निब्बाणमनसो नरो ॥८॥

मोसवज्जे न निग्घेय्य, रूपे स्नेहं न कुब्बये ।
मानं च पिरिजानेय्य, सहसा विरतो चरे ॥९॥

अतदण्ड सूत्रको अर्थ (४.१५)

(यहाँ बुद्धले आफ्नो वैराग्यको कारण बताउनु भएको छ र तृष्णारहित भएर निर्वाण प्राप्त गर्ने मार्ग देखाउनु भएको छ ।)

आत्मदोषले भय उत्पन्न हुन्छ । भगडालु मानिसहरूलाई हेर । जसरी मैले संवेग (विरक्ति) वारे जानेको छु त्यसरी नै वर्णन गर्नेछु ॥१॥

थोरै पानीमा रहेको माछो भै व्याकुल भएर परस्पर विरोधी मानिसहरू देखेर ममा भय उत्पन्न भयो ॥२॥

सारा संसार सार होइन, सबै दिशाहरू विचलित छन् । आफ्नो लागि सुरक्षित स्थानको इच्छा गर्दागर्दै मैले कहिँ पनि आपत्ति नभएको स्थान भेट्दाउन सकिनं ॥३॥

अन्तमा सर्वत्र विरोध (विपरीत) भाव देखेर मलाई वैराग्य उत्पन्न भयो । त्यसपछि मैले मुटुमा विभ्ररहेको अदृष्य वाणलाई देखें ॥४॥

(तृष्णा रूपी) वाणले विभ्ररहेको व्यक्ति सम्पूर्ण दिशाहरूमा भागदौड गर्छ, त्यस वाणलाई निकाल्नासाथ न त्यो दौडन्छ, न बस्छ ॥५॥

यस संसारमा आशक्ति पैदा गर्ने थुप्रै शिक्षाहरू दिइन्छन्, त्यसमा नलाग्नु । पूर्णरूपले कामवासनाबाट विरक्तिएर आफ्नो मुक्तिको लागि अभ्यास गर ॥६॥

मुनि सत्यवादी होऊ, उद्वण्ड (प्रगल्भी) नहोऊ, मायावी (कपट) नहोऊ, चुगली गर्ने नहोऊ, क्रोध, लोभ, पाप तथा मात्सर्य रहित भएर विचरण गर ॥७॥

निर्वाणापेक्षी मानिसले निद्रा, तन्द्रा तथा आलस्यतालाई जित्नुपर्छ, प्रमादी नहोऊ, अभिमानमा नपर्नु ॥८॥

भुठो वचन नबोल्नु, रूपमा लालच नगर्नु, अभिमानलाई त्यागेर, हिंसाबाट विरत भएर विचरण गर ॥९॥

पुराणं नाभिनन्देद्य, नवे खन्तिं न कुब्बये ।
 हीयमाने न सोचेद्य, आकासं न सितो सिया ॥१०॥
 गेधंभूमि महोघोति, आजवं भूमि जप्पनं ।
 आरम्भणं पकम्पन, कामपको दुरच्चयो ॥११॥
 सच्चा अबोक्कम्म मुनि, थले तिट्ठति ब्राम्हणो ।
 सब्ब सो पटिनिस्सज्ज, स वे सन्तो ति वुच्चति ॥१२॥
 स वे विद्वा स वेदग्, जत्वा धम्मं अनिस्सितो ।
 सम्मा सो लोके इरियाने, न पिहेतीध कस्सचि ॥१३॥
 यो ध कामे अच्चतरि, संगं लोके दुरच्चं ।
 न सो सोचति नाज्जेति, छिन्नसोतो अबन्धनो ॥१४॥
 यं पुब्बे तं विसोसेहि, पुच्छा ते माहु किञ्चनं ।
 मज्जे वे नो गहेस्ससि, उपसन्तो चरिस्ससि ॥१५॥
 सब्बसो नामरूपस्मिं, यस्स नत्थि ममायितं ।
 असता च न सोचति, स वे लोके न जीयति ॥१६॥
 यस्स नत्थि इदं मेति, परेसं वा पि किञ्चनं ।
 ममत्तं सो असंविन्दं, नत्थि मेति न सोचति ॥१७॥
 अनिट्ठरी अननुगिद्धो, अनेजो सब्बधीसमो ।
 तमानिसंसं पन्नूमि, पुच्छितो अविकम्पिनं ॥१८॥
 अनेजस्स विजानतो, नत्थि काचि निसंखति ।
 विरतो सो वियारम्भा, खेमं पस्सति सब्बधी ॥१९॥
 न समेसु न ओमेषु, न उत्सेसु वदते मुनि ।
 सन्तो स वीतमच्छरो, नादेति न निरस्सतीति (भगवा) ॥२०॥
 अत्तदण्डसुत्तं निट्ठितं ।

पुरानोलाई अभिनन्दन नगर, नयाँको आशा नगर, हराइसकेकोमा चिन्ता नगर, अनि अनन्त इच्छा (तृष्णा) मा लिप्त नहोऊ ॥१०॥

लोभलाई मैले भयानक बाढी भनें, आशक्तिलाई धावक भनें, आलम्बन कम्पन हो, कामरूपी हिलो पार गर्न गाह्रो हो ॥११॥

श्रेष्ठ मुनि सत्यवाट नहटिकन निर्वाण रूपी स्थानमा स्थित हुन्छ । सर्व त्यागी उनी अवश्य पनि शान्त कहलाउँछ ॥१२॥

त्यो नै विद्वान हो, त्यो नै ज्ञानी हो जसले धर्मलाई जानेर अनासक्त भइरहन्छ । सम्यक रूपले संसारमा विचरण गर्छ र कसैसंग प्रेम गर्दैन ॥१३॥

संसारमा जसले आशक्तिरूपी दुस्तर काम (भोग) लाई पार गर्दछ, उसले धारलाई भेदन गरी बन्धन रहित भई शोक गर्दैन र चिन्ता पनि गर्दैन ॥१४॥

पहिलेको आशक्तिलाई हटाऊ, पछिको कुनैमा पनि आशा नगर्नु, बीचको कुनै ग्रहण नगरिकन उपशान्त भएर विचरण गर ॥१५॥

जोसँग नाम र रूपमा आशक्ति हुँदैन, जसले अभावमा पनि शोक गर्दैन, उसले संसारमा जन्म ग्रहण गर्दैन ॥१६॥

जो व्यक्तिसँग कुनै वस्तुको विषयमा “यो मेरो हो, यो अरुको हो” भन्ने भाव हुँदैन, ममता रहित त्यस व्यक्तिले अभावमा पनि शोक गर्दैन ॥१७॥

अनिष्टरता, निर्लोभिता, वितृष्णा, सर्वत्र समता यसलाई सोध्ने बित्तिकै मैले निर्भयताको सुपरिणाम भन्दछु ॥१८॥

लोभ रहित् विज्ञसंग कुनै पनि संस्कार रहँदैन । प्रयत्नवाट विरत त्यस व्यक्ति जहाँ पनि कुशलपूर्वक रहन्छ ॥१९॥

मुनिले समान वा निम्न वा श्रेष्ठ समूहमध्ये आफूलाई यही हो भनेर वताउँदैन । शान्त, मात्सर्य रहित उसले न त कुनै ग्रहण गर्छ न त त्याग्छ नै ॥२०॥

अत्तदण्ड सूत्रको अर्थ समाप्त ।

महासमय सुत्तं

एवं मे सुत्तं एकं समयं भगवा, सक्केसु विहरति कपिलवत्युस्मिं महावने महता भिक्खुसंघेन सद्धिं पञ्चमत्तेहि भिक्खुसतेहि सब्बेहेव अरहन्तेहि । दसहि च लोकधातूहि देवता येभुय्येन सन्निपतिता होन्ति भगवन्तं दस्सनाय भिक्खुसंघञ्च । अथ खो चतुन्नं सुद्धावासकायिकानं देवान^१ एतदहोसि । अयं खो भगवा सक्केसु विहरति कपिलवत्युस्मिं महावने महता भिक्खुसंघेन सद्धिं पञ्चमत्तेहि भिक्खुसतेहि सब्बेहेव अरहन्तेहि । दसहि च लोकधातूहि देवता येभुय्येन सन्निपतिता होन्ति भगवन्तं दस्सनाय भिक्खुसंघञ्च । यन्नून मयम्मि येन । भगवा तेनुपसंकेमेय्याम उपसंक्रमत्वा भगवतो सन्तिके पच्चेकगाथं भासेय्यामाति ।

अथ खो ता देवता सेय्यथापि नाम बलवा पुरिसो सम्मिञ्जितं^२ वा वाहं पसारेय्य पसारितं वा वाहं सम्मिञ्जेय्य^३ एवमेव^४ सुद्धावासेसु देवेसु अन्तरहिता भगवतो पुरतो पातुरहंसु^५ । अथ खो ता देवता भगवन्तं अभिवादेत्वा एकमन्तं अट्टमु । एकमन्तं ठिता खो एका देवता भगवतो सन्तिके इमं गाथं अभासि-

महासमयो पवनस्मिं, देवकाया समागता ।

आगतम्ह इमं धम्मसमयं, दक्खिताये अपराजितसंघन्ति ॥ १ ॥

अथ खो अपरा देवता भगवतो सन्तिके इमं गाथं अभासि -

तत्र भिक्खवो समादहंसु, चित्तं अत्तनो उजुकमकंसु ।

सारथी व नेत्तानि गहेत्वा, इन्द्रियाणि रक्खन्ति पण्डिताति ॥ २ ॥

अथ खो अपरा देवता भगवतो सन्तिके इमं गाथं अभासि -

छेत्र्वा खिलं^६ छेत्र्वा पलिघं, इन्दखीलं ऊहच्चमनेजा ।

ते चरन्ति सुद्धा विमला, चक्खुमता सुदन्ता सुसुनागाति ॥ ३ ॥

१ देवता व २ गर्माञ्जित व ३ सम्मिञ्जेय्य व ४ एवमेव व ५ पातुरहेसु व ६ खील व

अथ खो अपरा देवता भगवतो सन्तिके इमं गाथं अभसि -
 ये केचि वुद्धं सरणं गतासे, न ते गमिस्सन्ति अपायी^१ ।
 पहाय मानुसं देहं देवकायं परिपूरेस्सन्तीति ॥ ४ ॥

अथ खो भगवा भिक्खू आमन्तेसि । येभुय्येन भिक्खवे दससु लोकधातूसु
 देवता सन्निपतिता^२ तथागतं दस्सनाय भिक्खुसंघञ्च । ये पि ते भिक्खवे अहेसुं
 अतीतमद्दानं अरहन्तो सम्मासम्बुद्धा तेसम्मि भगवन्तानं एतपरमायेव^३ देवता
 सन्निपतिता अहेसुं सेय्यथापि मह्यं एतरहि ।

ये पि ते भिक्खवे भविस्सन्ति अनागतमद्दानं अरहन्तो सम्मासम्बुद्धा
 तेसम्मि भगवन्तानं एतपरमायेव देवता सन्निपतिता भविस्सन्ति सेय्यथापि
 मह्यं एतरहि । आचिक्खिस्सामि भिक्खवे देवकायानं नामानि, कित्तियिस्सामि
 भिक्खवे देवकायानं नामानि, देसिस्सामि भिक्खवे देवकायानं नामानि । तं
 सुणाथ साधुकं मनसिकरोथ भासिस्सामीति । एवं भन्तेति खो ते भिक्खू भगवतो
 पच्चस्सोसुं । भगवा एतदवोच -

सिलोकमनुकस्सामि, यत्थ भुम्मा तदस्सिता ।
 ये सिता गिरिगब्भारं, पहितत्ता समाहिता ॥ ५ ॥

पुथुसीहाव सल्लीणा^४, लोमहंसाभिसम्भुनो ।
 ओदात-मनसा सुद्धा, विप्पसन्नमनाविला ॥ ६ ॥

भिद्यो पञ्चसते जत्वा, वने कापिलवत्थवे ।
 ततो आमन्नयी सत्था, सावके सासने रते ॥ ७ ॥

देवकाया अभिक्कन्ता, ते विजानाथ भिक्खवो ।
 ते च आतप्पमकरुं, सुत्वा वुद्धस्स सासनं ॥ ८ ॥

तेसं पातुरहु त्राणं, अमनुस्सागदस्सनं ।
 अप्पेके सतमद्दक्खुं सहस्सं अथ संततिं^५ ॥ ९ ॥

१ अपायभूमि व २ सन्निपतिता शोन्ति व ३ एत परमायेव व ४ सन्नीता व ५ राक्षि व

सतं एके सहस्सानं, अमनुस्सानमद्दसुं ।
अप्पेकेनन्तमद्दखुं, दिसा सब्वा फुठा अहु^१ ॥ १० ॥

तञ्च सब्बं अभिञ्जाय, ववक्खित्त्वान चक्खुमा ।
ततो आमन्तयी सत्था, सावके सासने रते ॥ ११ ॥

देवकाया अभिक्कन्ता, ते विजानाथ भिक्खवो ।
ये वोढं कित्तयिस्सामि, गिराहि अनुपुब्बसो ॥ १२ ॥

सत्त सहस्सा ते^१ यक्खा, भुम्मा कापिलवत्थवा ।
इद्धिमन्तो जुतिमन्तो, वण्णवन्तो यसस्सिनो ।
मोदमाना अभिक्कामुं, भिक्खून् समितिं वनं ॥ १३ ॥

छ्ख सहस्सा हेमवता, यक्खा नानत्तवण्णिनो ।
इद्धिमन्तो जुतिमन्तो, वण्णवन्तो यसस्सिनो ।
मोदमाना अभिक्कामुं, भिक्खून् समितिं वनं ॥ १४ ॥

सातागिरा तिसहस्सा, यक्खा नानत्तवण्णिनो ।
इद्धिमन्तो जुतिमन्तो, वण्णवन्तो यसस्सिनो ॥
मोदमाना अभिक्कामुं, भिक्खून् समितिं वनं ॥ १५ ॥

इच्चेते सोलससहस्सा, यक्खा नानत्तवण्णिनो ।
इद्धिमन्तो जुतिमन्तो, वण्णवन्तो यसस्सिनो ॥
मोदमाना अभिक्कामुं, भिक्खून् समितिं वनं ॥ १६ ॥

वेस्सामित्ता पञ्चसता, यक्खा नानत्तवण्णिनो ।
इद्धिमन्तो जुतिमन्तो, वण्णवन्तो यसस्सिनो ॥
मोदमाना अभिक्कामुं, भिक्खून् समितिं वनं ॥ १७ ॥

---

१. फुटा अहु व. २ व व.

कुम्भीरो राजगहिको, वेपुल्लस्स निवेसनं ।
 भिय्यो नं, सतसहस्सं, यक्खानं पयिरुपासति ।
 कुम्भीरो राजगहिको, सोपागा^१ समितिं वनं ॥ १८ ॥
 पुरिमञ्च दिसं राजा, धतरट्ठो तं पसासति ।
 गन्धब्बानं आधिपति^२, महाराजा यसस्सि सो ॥ १९ ॥
 पुत्तापि तस्स बहवो, इन्दनामा महब्बला ।
 इद्धिमन्तो जुतिमन्तो, वण्णवन्तो यसस्सिनो ।
 मोदमाना अभिक्कामुं, भिक्खूनं समितिं वनं ॥ २० ॥
 दक्खिणं च दिसं राजा, विरूल्हो तं पसासति ।
 कुम्भण्डानं आधिपति, महाराजा यसस्सि सो ॥ २१ ॥
 पुत्तापि तस्स बहवो, इन्दनामा महब्बला ।
 इद्धिमन्तो जुतिमन्तो, वण्णवन्तो यसस्सिनो ।
 मोदमाना अभिक्कामुं, भिक्खूनं समितिं वनं ॥ २२ ॥
 पच्छिमञ्च दिसं राजा, विरूपक्खो तं पसासति ।
 नागानं^३ आधिपति, महाराजा यसस्सि सो ॥ २३ ॥
 पुत्तापि तस्स बहवो, इन्दनामा महब्बला ।
 इद्धिमन्तो जुतिमन्तो, वण्णवन्तो यसस्सिनो ।
 मोदमाना अभिक्कामुं, भिक्खूनं समितिं वनं ॥ २४ ॥
 उत्तरञ्च दिसं राजा, कुवेरो तं पसासति ।
 यक्खानं^४ आधिपति, महाराजा यसस्सि सो ॥ २५ ॥
 पुत्तापि तस्स बहवो, इन्दनामा महब्बला ।
 इद्धिमन्तो जुतिमन्तो, वण्णवन्तो यसस्सिनो ।
 मोदमाना अभिक्कामुं, भिक्खूनं समितिं वनं ॥ २६ ॥

१. सोपागा व. २. आधिपति व. ३. नागानञ्च व. ४. यक्खानञ्च

पुरिमं दिसं धतरट्ठो, दक्खिणेन विरूहको ।
पच्छिमेन विरूपक्खो, कुवेरो उत्तरं दिसं ॥ २७ ॥

चत्तारो ते महाराजा, समन्ता चतुरो दिसा ।
दद्ल्लमाना^१ अट्टंसु, वने कापिलवत्थवे ॥ २८ ॥

तेसं मायाविनो दासा, आगुं^२ वञ्चनिका सठा ।
माया कुटेण्डु वेटेण्डु^३, विट्चच्च विट्ठो^४ सह ॥ २९ ॥

चन्दनो कामसेट्ठो च, किन्नुघण्डु^५ निघण्डु च ।
पणादो ओपमञ्जो च, देवसूतो च मातली^६ ॥ ३० ॥

चित्तसेनो च गन्धव्वो, नलो राजा जनेसभो ।
आगुं^७ पञ्चसिखो चैव, तिम्वरू सुरियवच्छसा^८ ॥ ३१ ॥

एते चञ्चे च राजानो, गन्धव्वा सहरागुभि^९ ।
मोदनामा अभिक्कामुं, भिक्खूनं समितिं वनं ॥ ३२ ॥

अथागु नाभसा^{१०} नागा, वेसाला सहतच्छका ।
कम्बलस्सतरा आगुं, पायागा सह जातिभि ॥ ३३ ॥

यामुना धतरट्ठा च, आगुं नागा यसस्सिनो ।
एरावण्णो महानागो, सोपाग समितिं वनं ॥ ३४ ॥

ये नागराजे सहसा हरन्ति, दिव्वा दिजा पक्खि विसुद्ध चक्खु ।
वेहासया^{११} ते वनमञ्जुपत्ता, चित्रा सुपण्णा इति तेसं नामामि^{१२} ॥ ३५ ॥

अभयं तदा नागराजानसासि, सुपण्णतो खेममकासि बुद्धो ।
सण्हाहि वाचाहि उपह्वयन्ता, नागा सुपण्णा सरणमरांसु^{१३} बुद्धं ॥ ३६ ॥

जिता वजिरहत्थेन, समुद्धं असुरासिता ।
भातरो वासवस्सेते, इट्ठिमन्तो यसस्सिनो ॥ ३७ ॥

१. दद्ल्लमाना व २ आगु व ३ विटेण्डु व ४ विट्ठो व ५ किन्नुघण्डु व ६ मातली व ७ आगा व
८ वच्चसा व ९. सहराजुभि व १०. नागसा व ११ वेहासया व १२ तेसं नामा व १३ सरणमकन् व.

कालकञ्जा महाभिंसा^१, असुरा दानवेघसा ।
वेपचित्ति सुचिती च, पहाणदो नमुची सह ॥ ३८ ॥

सतं च बलिपुत्तानं, सब्बे वेरोचनामका ।
सन्नय्हित्वा बलिं सेन^२, राहुभद्दमुपागमुं ।
समयोदानि भदन्ते, भिक्खूनं समितिं वनं ॥ ३९ ॥

आपो च देवा पठवीं च^३, तेजो वायो तदागमुं ।
वरुणा वारुणा देवा, सोमो च यससा सह ।
मेत्ता करुणा कायिका, आगुं^४ देवा यसस्सिनो ॥ ४० ॥

दसेते दसधा काया, सब्बे नानत्तवण्णिनो ।
इद्धिमन्तो जुतिमन्तो, वण्णवन्तो यसस्सिनो ।
मोदमाना अभिक्कामुं, भिक्खूनं समितिं वन ॥ ४१ ॥

वेण्हू च देवा^५ सहली^६ च, असमा च दुवे यमा ।
चन्दस्सू पनिसा देवा, चन्दमागु पुरक्खत्वा ॥ ४२ ॥

सुरियस्सु पनिसा देवा, सुरियमागु पुरक्खत्वा ।
नक्खत्तानि पुरक्खत्वा, आगुं मन्दवल्लाहका ।
वसूनं वासवो सेट्ठो, सक्कोपाग^७ पुरिन्ददो ॥ ४३ ॥

दसेते दसधा काया, सब्बे नानत्तवण्णिनो ।
इद्धिमन्तो जुतिमन्तो, वण्णवन्तो यसस्सिनो ।
मोदमाना अभिक्कामुं, भिक्खूनं समितिं वनं ॥ ४४ ॥

अथागु सहभू देवा, जलमग्गिसिखारिव ।
अरिट्ठका च रोजा च, उम्मापुप्फनिभासिनो ॥ ४५ ॥

१. महाभिन्सा व. २. बलिसेन व. ३. पथवी. व. ४ आगु व. ५ वेण्डुदेवा व. ६. सहलि व. ७. सक्कोपागा व

वरुणा सह धम्मा च, अच्युता च अनेजका ।
सूलेष्यरुचिरा आगुं, आगुं वासवनेसिनो ॥ ४६ ॥

दसेते दसधा काया, सब्बे नानत्तवण्णिनो ।
इद्धिमन्तो जुतिमन्तो, वण्णवन्तो यसस्सिनो ।
मोदमाना अभिक्कामुं, भिक्खून् समितिं वनं ॥ ४७ ॥

समाना महासमाना, मानुसा मानुसुत्तमा ।
खिड्ढा पदूसिका^१ आगुं, आगुं मनोपदूसिका^२ ॥ ४८ ॥

अथागुं हरयो देवा, ये च लोहितवासिनो ।
पारगा महापारगा, आगुं देवा यसस्सिनो ॥ ४९ ॥

दसेते दसधा काया, सब्बे नानत्तवण्णिनो ।
इद्धिमन्तो जुतिमन्तो, वण्णवन्तो यसस्सिनो ।
मोदमाना अभिक्कामुं, भिक्खून् समितिं वनं ॥ ५० ॥

सुकका करुम्हा^३ अरुणा, आगुं वेघनसा सह ।
ओदात्त गह्या पामोक्खा, आगुं देवा विचक्खणा ॥ ५१ ॥

सदा मत्ता हारगजा, यस्सिका च यस्सिनो ।
थनयं आग पज्जुओ, यो दिसा अभिवस्सति ॥ ५२ ॥

दसेते दसधा काया, सब्बे नानत्तवण्णिनो ।
इद्धिमन्तो जुतिमन्तो, वण्णवन्तो यसस्सिनो ।
मोदमाना अभिक्कामुं, भिक्खून् समितिं वनं ॥ ५३ ॥

खेमिया तुसिता यामा, कट्टका च यसस्सिनो ।
लम्बीतका लामसेट्ठा, जोत्तिनामा^४ च आसवा ।
निम्मानरतिनो^५ आगुं, अथागुं परनिम्मिता ॥ ५४ ॥

१. खिड्ढा पदूसिका व. २. मनोपदूसिका व. ३. करुम्हा व. ४. जातिनामा व.

दसेते दसधा काया, सब्बे नानत्तवण्णिनो ।
इद्धिमन्तो जुतिमन्तो, वण्णवन्तो यसस्सिनो ।
मोदमाना अभिक्कामुं, भिक्खूंतं समितिं वनं ॥ ५५ ॥

सट्ठेते देवनिकाया, सब्बे नानत्तवण्णिनो ।
नामन्वयेन आगञ्छुं^१, ये चञ्जे सदिसा सह ॥ ५६ ॥

पवुत्थ जातिं अखिलं, ओघतिण्णमनासवं ।
दक्खे मोघतरं नागं, चन्दवं असितातिगं ॥ ५७ ॥

सुब्रह्मा परमत्तो च, पुत्ता इद्धिमतो सह ।
सनइकुमारो तित्तो च, सोपाग समितिं वनं ॥ ५८ ॥

सहस्सं ब्रह्मलोकानं, महा ब्रह्माभितिट्ठति ।
उपपन्नो जुतिमन्तो, भिस्सा कायो यसस्सि सो ॥ ५९ ॥

दसेत्थ इस्सरा आगुं, पच्चेकवसवत्तिनो ।
तेसञ्च मज्झतो आग, हारितो परिवारितो ॥ ६० ॥

ते च सब्बे अभिक्कन्ते, सइन्दे देवे ब्रह्मके^२ ।
मारसेना अभिक्कामुं^३, पस्स कण्हस्स मन्दियं ॥ ६१ ॥

एथ गण्हथ बन्धथ, रागेन दुद्धमत्थुवे ।
समन्ता परिवारेथ, मा वो मुञ्चित्थ कोचि नं^४ ॥ ६२ ॥

इति तत्थ महासेनो, कण्हसेनं अपेसयी^५ ।
पाणिना तलमाहच्च, सरं कत्तवान भेरवं ॥ ६३ ॥

यथा पावुस्सको मेघो, थनयन्तो सविज्जुको ।
तदा सो पच्चुदावत्ति, संकुद्धो असयं वसी^६ ॥ ६४ ॥

१. आगच्छुं व. २. सब्रह्मके व. ३. अभिक्कामि व. ४. मा वो मुञ्चित्थ काचि न व.

५. कण्हो सेनं अपेसयि व. ६. सङ्कुद्धो असयवसे व

तञ्च सच्चं अभिञ्जाय, ववस्खित्वान चक्खूमा ।
ततो आमन्तयी सत्था, सावके सासने रते ॥ ६५ ॥

मारसेना अभिक्कन्ता, ते विजानाथ भिक्खवो ।
ते च आतप्पमकरं, सुत्वा बुद्धस्स सासनं ॥ ६६ ॥

वीतरागेहि^१ पक्कामुं, तेसं लोमं पि^२ द्वञ्जयुं ।
सच्चे विजितसंगामा, भयातीता यसस्सिनो ।
मोदन्ति सह भूतेहि, सावका ते जनेसुताति ॥ ६७ ॥

---

१. वीतरागेह व. २. लोमापि व.

महासमय सूत्रको अर्थ

यसरी मैले सुनें । एकसमय भगवान बुद्ध पाँचसय अर्हत् भिक्षुहरूको विशाल भिक्षुसंघका साथ शाक्यहरूको कपिलवस्तु स्थित महावनमा विहार गरिरहनुभएको थियो । त्यसयखत भगवान बुद्ध र भिक्षुसंघको दर्शनको निमित्त दश लोकधातुवाट ठूलो संख्यामा देवताहरूको जमघट भइरहेको थियो । त्यसवेला चारजना शुद्धावास देवपुत्रहरूको मनमा यस्तो लाग्यो, भगवान बुद्ध पाँचसय अर्हत् भिक्षुहरूको ठूलो भिक्षुसंघका साथ शाक्यहरूको कपिलवस्तु स्थित महावनमा विहार गरिरहनु भएको छ । त्यससमय भगवान बुद्ध र भिक्षुसंघको दर्शनको निमित्त दश लोकधातुवाट ठूलो संख्यामा देवताहरू जम्मा भइरहेका छन् । किन हामीले पनि जहाँ भगवान बुद्ध रहनुभएकोछ त्यहाँ गई आ-आफ्ना कुरा विन्ति नगरौं !

त्यसपछि ती देवताहरू जसरी बलवान मानिसले खुम्चिएको पाखुरा सिधा पारे जस्तै अथवा सिधा भइरहेको पाखुरा खुम्च्याए जस्तै शुद्धावास देवलोकवाट अन्तरध्यान भएर भगवान बुद्धको समक्ष प्रकट भए । त्यसपछि यी देवताहरूले भगवान बुद्धलाई अभिवादन गरेर एक छेउमा उभिरहे ।

(एक छेउमा उभिरहेका) यी देवताहरू मध्ये एकजना देवताले भगवान बुद्धलाई यी गाथाद्वारा विन्ति गरे-

यस वनमा देवताहरूको महासमूह भएर एकत्रित भइरहेकाछन् । हामीपनि उहाँ अजेय संघहरूको दर्शन गर्न यस धर्म समागममा आइरहेका छौं ॥१॥

त्यसपछि अर्को देवताले भगवान बुद्धको समक्ष गाथाद्वारा यसरी विन्ति गरे-

भिक्षुहरू आफ्नो चित्त सिधा पारेर (ध्यानमा) समाहित भइरहनुभएको छ । वलियो र सिधा गरेर लगाम समाउने सारथीले जस्तै पण्डितहरूले आफ्नो सम्पूर्ण इन्द्रियलाई बशमा राख्छन ॥२॥

फेरि अर्को देवताले भगवान बुद्ध समक्ष गाथाद्वारा विन्ति गरे-
जानी (चक्षुवानहरू) रागरूपी कण्टक, परिघ र इन्द्रखील (बाधा) नाश
गरेर शुद्ध, विमल, दान्त र श्रेष्ठभई विचरण गरिरहनुभयो ॥३॥

त्यसपछि अर्को देवताले भगवान बुद्धको समक्ष गाथाद्वारा यसरी विन्ति
गरे-

जुन व्यक्तिहरू बुद्धको शरणमा जान्छन्, उनीहरू नरकमा पतन
हुँदैनन् । मनुष्य शरीर त्याग गरिसकेपछि उनीहरूले देवकाय लाभ गर्छन् ॥४॥

त्यसपछि भगवान बुद्धले भिक्षुहरूलाई सम्बोधन गरी आज्ञा हुनुभयो,
“भिक्षुहरू ! तथागत र भिक्षुसंघको दर्शन गर्न दश लोकधातुवाट असंख्य
देवताहरू जम्मा भईरहेका छन् । भिक्षुहरू ! अतीतकालमा जति पनि अर्हत्
सम्यकसम्बुद्ध हुनु भएका थिए, उहाँहरूको (दर्शन गर्नका) लागि पनि यति
नै देवताहरू समागम भएका थिए, जति अहिले मलाई हेर्न समागम भइरहेका
छन् ।

भिक्षुहरू ! अनागत (भविष्य) मा पनि जति पनि अर्हत् सम्यकसम्बुद्धहरू
उत्पन्न हुन्छन्, उहाँहरूको दर्शनको लागि पनि यति नै देवताहरू समागम
हुनेछन् जति अहिले मलाई हेर्न समागम भइरहेका छन् । भिक्षुहरू ! देव
शरीर धारण गरिरहेकाहरूको नाम म भन्छु । भिक्षुहरू ! देवशरीर धारण
गरिरहनेहरूको वर्णन गर्छु । भिक्षुहरू ! देवशरीर धारण गरिरहनेहरूको नाम
देशना गर्छु । त्यसलाई सुन, राम्ररी मनमा राख, भन्दै जान्छु ।” “हुन्छ हवस्
भन्ते !” भनेर ती भिक्षुहरूले भगवान बुद्धलाई विन्ति गरे । भगवान बुद्धले
यसरी आज्ञा हुनुभयो, पृथ्वीको विभिन्न भागमा पहाडको कुना काष्चामा
वास गरिरहेका संयमी र समाहित (चित्त भएका) देवताहरूको वारेमा म
वर्णन गर्छु ॥५॥

सिंह जस्तै दृढ, भयरहित, रोमांचरहित स्वच्छ (पवित्र) चित्त भएका
शुद्ध, प्रसन्न, निर्दोषी पाँचसय श्रावकहरूलाई कपिलवस्तु वनमा शास्ताले
सम्बोधन गर्नुभयो ॥६-७॥

भिक्षुहरू ! जो देवशरीर धारण गरेर आइरहेका छन्, उनीहरूलाई चिन । ती भिक्षुहरूले भगवान बुद्धको आज्ञा सुनेर उत्साहित भए ॥८॥

देवताहरूलाई देख्न सक्ने ज्ञान ती भिक्षुहरूले प्राप्त गरे । त्यसपछि उनीहरूले सयौं, हजारौं, देवताहरूलाई देखे ॥९॥

सयौं हजारौं देवताहरूलाई देखे र कतिपय भिक्षुहरूले सम्पूर्ण दिशामा अनन्त देवताहरूले भरिएको देखे ॥१०॥

त्यसपछि सबै देख्न हुने समन्तचक्षु बुद्धले यी सबै घटनाहरू देख्नु भई र थाहापाउनु भई शासन (धर्म) मा अभिरत भइरहेका श्रावकहरूलाई सम्बोधन गर्नुभयो ॥११॥

भिक्षुहरू ! जति पनि देवशरीर धारण गरिरहेका (देवताहरू) यहाँ आइरहेका छन् उनीहरूलाई चिन । मैले क्रमैसंग उनीहरूको विषयमा वर्णन गर्दै जान्छु ॥१२॥

कपिलवस्तुमा भूमिवास गर्ने ऋद्धिमान, द्युतिमान, सुन्दर र यशस्वी सातहजार देवताहरू प्रसन्नपूर्वक यस वनमा भिक्षुहरूको समागम हेर्न आइरहेका छन् ॥१३॥

हिमालयमा वास गर्ने ऋद्धिमान, द्युतिमान, सुन्दर र यशस्वी छहजार रङ्ग विरङ्गका यक्षहरू प्रसन्नपूर्वक यस वनमा भिक्षुहरूको समागम हेर्न आइरहेका छन् ॥१४॥

सातागिरीमा वास गर्ने ऋद्धिमान, द्युतिमान, सुन्दर र यशस्वी तीनहजार रङ्ग विरङ्गका यक्षहरू प्रसन्नपूर्वक यस वनमा भिक्षुहरूको समागम हुन आइरहेका छन् ॥१५॥

फेरि सोऱ्हजार ऋद्धिमान, द्युतिमान, सुन्दर र यशस्वी रङ्ग विरङ्गका यक्षहरू प्रसन्नपूर्वक यस वनमा भिक्षुहरूको समागम हेर्न आइरहेका छन् ॥१६॥

वेस्सामित्त पर्वतमा वास गर्ने पाँचसय ऋद्धिमान, द्युतिमान, सुन्दर र यशस्वी रङ्ग विरङ्गका यक्षहरू प्रसन्नपूर्वक यस वनमा भिक्षुहरूको समागम हेर्न आइरहेका छन् ॥१७॥

राजगृहको वेपुल्ल पर्वतमा बास गर्ने एकलाख भन्दा बढी यक्षहरूद्वारा सेवा गराईराखेका राजगृहको कुम्भीर भन्ने यक्ष पनि यस वनमा यो समागम हेर्न आइरहेको छ ॥१८॥

पूर्व दिशामा बास गर्ने गन्धर्वका अधिपति यशस्वी धृतराष्ट्र महाराजा हुन् । उनका इन्द्र भन्ने महावलीहरू ऋद्धिमान, द्युतिमान, सुन्दर र यशस्वी पुत्रहरू पनि प्रसन्नपूर्वक यस वनमा भिक्षुहरूको समागम हेर्न आइरहेका छन् ॥१९-२०॥

दक्षिण दिशामा बास गर्ने कुभण्डहरूका अधिपति यशस्वी विरुढक महाराजा हुन् । उनका इन्द्र भन्ने महावलीहरू, ऋद्धिमान, द्युतिमान, सुन्दर र यशस्वी पुत्रहरू पनि प्रसन्नपूर्वक यस वनमा भिक्षुहरूको समागम हेर्न आइरहेका छन् ॥२१-२२॥

पश्चिम दिशामा बास गर्ने नागहरूका अधिपति यशस्वी विरुपाक्ष महाराजा हुन् । उनका इन्द्र भन्ने महावली ऋद्धिमान, द्युतिमान, सुन्दर पुत्रहरू पनि प्रसन्नपूर्वक यस वनमा भिक्षुहरूको समागम हेर्न आइरहेका छन् ॥२३-२४॥

उत्तर दिशामा बास गर्ने यक्षहरूका अधिपति यशस्वी कुवेर महाराजा हुन् । उनका इन्द्र भन्ने महावलीहरू ऋद्धिमान, द्युतिमान, सुन्दर र यशस्वी पुत्रहरू पनि प्रसन्नपूर्वक यस वनमा भिक्षुहरूको समागम हेर्न आइरहेका छन् ॥२५-२६॥

पूर्व दिशामा धृतराष्ट्र, दक्षिण दिशामा विरुढक, पश्चिम दिशामा विरुपाक्ष र उत्तर दिशामा कुवेर महाराजा यशस्वी छन् । यी चार महाराजाहरू पनि कपिलवस्तु वनको चारै दिशामा जाज्वल्यमान भइरहेका छन् ॥२७-२८॥

उनीहरूका मायावी, वञ्चक र शठ दास भृत्यहरू पनि आइरहेका छन् । यिनीहरूको नाम माया, कुटेण्डु, वेण्टेण्ड, विडुच्च र विटुडो हुन् । चन्दन, कामसेड्ड, किन्नुघण्टु, निघण्टु, पणाद, ओपमञ्च, देवपुत्र, मार्तलि, चित्तसेन, जननायक गन्धर्व नलराजा, पञ्चशिख, तिम्वरु, सूर्यवर्चस त्यस्तै अरु गन्धर्व नलराजाहरू पनि प्रसन्नपूर्वक भिक्षुहरूको सन्मुखमा दर्शनको

निमित्त वनमा आइरहेका छन् ॥२९-३०॥

आकाशमा वास गर्ने वैशाली निवासी नागहरू पनि आ-आफ्ना सभासंगै आइरहेका छन् । प्रयागवासी कम्बलस्सतर पनि आफ्ना जातिबन्धुसंगै आइरहेका छन् ॥३३॥

यमुनावासी धृतराष्ट्र भन्ने यशस्वी नाग पनि आइरहेका छन् । महानाग ऐरावण पनि वनमा समागम हेर्न आइरहेका छन् ॥३४॥

यी विशुद्ध दिव्यचक्षु हुने नागराजाका वाहन चित्र र सुपर्ण भन्ने पंक्षीहरू पनि आकाशमार्गद्वारा वनमा आइरहेका छन् ॥३५॥

त्यहाँ नागराजाहरू भयरहित छन् । भगवान बुद्धले यिनीहरूलाई गरुडहरूवाट रक्षा गरिदिनुभयो । रमाइलो वातावरणमा परस्पर भलाकुसारी गर्दै नाग र गरुड बुद्धको शरणमा गए । इन्द्रद्वारा पराजित, समुद्रमा आश्रित असुर पनि ऋद्धिमान र यशस्वी भएर इन्द्रका भाइ बने ॥३६॥

कालक भन्ने असुर अत्यन्तै भयंकर रूप धारण गरी आए । वेपचित्ति, सुचित, प्रल्हाद (पहराद) र नमुची भन्ने असुरहरूका साथमा धनुष धारण गरी आए ॥३७॥

राह भन्ने बलिका सयजना पुत्रहरूको पनि आ-आफ्ना सेनासंगै भव्यरूपमा राहुभद्र कहाँ पुगे । त्यहाँ उनीहरूले निवेदन गरे- “भदन्त ! वनमा भिक्षुहरूको समागम भइरहेको छ ॥३८॥

जल, पृथ्वी, तेज र वायु देवताहरू यहाँ आइरहेका छन् । वरुण, वारुण, सोम र यश यशस्वी मैत्री र करुणा शरीरका देवताहरू यी दशजना दशै प्रकारका रङ्गी विरङ्गी शरीर भएका ऋद्धिमान, द्युतिमान, सुन्दर र यशस्वी देवताहरू प्रसन्नपूर्वक भिक्षुहरूको समागम हेर्न आइरहेका छन् ॥३९-४१॥

वेणुदेव, सहली, असम र दुई यम देवताहरू त्यसपछि चन्द्रमाका देवता, चन्द्रमालाई अगाडि राखेर आइरहेका छन् । सूर्यका देवता सूर्यलाई अगाडि राखेर आइरहेका छन् । मन्दबालाहक देवता नक्षत्रहरूलाई अगाडि

राखेर आइरहेका छन् । वसु देवताहरू मध्ये श्रेष्ठ-वासव, शक्र, इन्द्र पनि आइरहेका छन् । यी दशजना दशै प्रकार रङ्गी विरङ्गीका शरीर भएका ऋद्धिमान, द्युतिमान, सुन्दर र यशस्वी देवताहरू प्रसन्नपूर्वक भिक्षुहरूको समागम हेर्न आइरहेका छन् ॥४२-४५॥

आगोको मुस्तो समान चम्किरहेका सहभू देव आइरहेका छन् । “उम्भ” भन्ने फूल जस्तै वर्ण भएका अरिद्वक र रोजा आइरहेका छन् । वरुण, सहधर्म, अच्युत र अनेजक, सुल्लेय, रुचिर बसवन निवासी देवताहरू आइरहेका छन् । यी दशजना दशै प्रकारका रङ्गी विरङ्गी शरीर भएका ऋद्धिमान, द्युतिमान, सुन्दर र यशस्वी देवताहरू प्रसन्नपूर्वक भिक्षुहरूको समागम हेर्न आइरहेका छन् ॥४६-४८॥

समान, महासमान, मानुस, मानुषोत्तम, क्रीडादूषिक, मनोपदूसिक देवताहरू आइरहेका छन् । लोहित नगरमा रहने हरि देवता आइरहेको छ । पारगू र महापारग भन्ने यशस्वी देवताहरू आइरहेका छन् । यी दशजना दशै प्रकारका रंगी विरंगी शरीर भएका ऋद्धिमान, द्युतिमान, सुन्दर र यशस्वी देवताहरू प्रसन्नपूर्वक भिक्षुहरूको समागम हेर्न आइरहेका छन् ॥४९-५१॥

सुकक, करुम्ह, अरण देव वेद्यनस संगै आइरहेका छन् । अवदान गृह भन्ने मुख्य विचक्षण देवता आइरहेका छन् । सदाभक्त, हारगज र यशस्वी भिस्सक देवताहरू आइरहेका छन् । आफू रहेको दिशामा गर्जेर पज्जुन्न देवताहरू आइरहेका छन् । यी दशजना दशै प्रकारका रंगी विरंगी शरीर भएका ऋद्धिमान, द्युतिमान, सुन्दर र यशस्वी देवताहरू प्रसन्नपूर्वक भिक्षुहरूको समागम हेर्न आइरहेका छन् ॥५२-५४॥

खैमिय, तुषित, याम र यशस्वी कटुक देवताहरू आइरहेका छन् । लम्बितक, लोमसेट्ट, जोति, आवस भन्ने निर्माणरति (निम्माणरति) र परिनिर्मित (परनिम्मित) देवताहरू आइरहेका छन् । यी दशजना दशै प्रकारका रंगी विरंगी शरीर भएका ऋद्धिमान, द्युतिमान, सुन्दर र यशस्वी देवताहरू प्रसन्नपूर्वक भिक्षुहरूको समागम हेर्न आइरहेका छन् ॥५५-५७॥

फेरि यस्तै नै विभिन्न वर्णका, विभिन्न नामका र विभिन्न जातिका

तीस समूह देवसमुदायहरू आइरहेका छन् ॥५८॥

जन्मरहित, रागादि रहित, चार ओघ (वाढि) पार गरी भवपार भएका आश्रव र कालिमा रहित चन्द्रमा जस्तै नाग (बुद्ध)लाई हेर्न भनेर आइरहेका छन् ॥५९॥

सुब्रम्हन, परमत्थ र ऋद्धिमान पुत्र सनत्कुमार र तिम्स पनि समारोह हेर्न आइरहेका छन् ॥६०॥

हजारौं ब्रम्हलोकवासीहरू भन्दा उच्च तहका ब्रम्हलोकमा उत्पन्न च्युतिमान, भीमकायधारी र यशस्वी महाब्रम्हा, प्रत्येक वशवती लोकका दशजना स्वामीहरू आइरहेका छन् । यिनीहरूका साथमा हारित पनि आइरहेका छन् ॥६१-६२॥

इन्द्र र ब्रम्हासंगै सबै देवताहरू आइ पुगे पश्चात मार सेना पनि आइपुगे । मारको यो मूर्खता हेर त ! ॥६३॥

आऊ, समाऊ, बांध, रागद्वारा सबैलाई वशमा लेऊ, चारैतिरवाट घेरा हाल कसैले कसैलाई नछोड ॥६४॥

हात जमीनमा वजाएर विशब्द (भैरव स्वर) निकाल्दै, जसरी वर्षाकालमा विजुली चम्केर मेघ गर्जिन्छ, त्यस्तै गर्जेर मारले आफ्नो ठूलो सेना पठाए । त्यसपछि क्रोधले चूर भएका मार आए ॥६५-६६॥

यी सबै जान्नुभई चक्षुमान भगवान बुद्धले सुगतले शासनमा रहेका श्रावकहरूलाई सम्बोधन गर्नु हुँदै आज्ञा हुनुभयो ॥६७॥

मारसेना आइरहेका छन् । भिक्षुहरू ! यसलाई जान । भगवान बुद्धको वचन सुनेर यी (भिक्षुहरू) वीर्यपूर्वक सचेत भए । (त्यसपछि) वीतराग (भिक्षुहरू) देखेर डराएर (पराजित भएर) (मारहरू) भागे । मारहरूले भिक्षुहरूको एउटा केशसम्म पनि हल्लाउन सकेनन् । यिनीहरू सबै प्रसिद्ध, संग्राम-विजयी, निर्भयी र यशस्वी श्रावकहरू वीतराग आर्यहरू संगसंगै मुदित भएर रहनुभयो ॥६८-६९॥

समाप्त

- ७९ -

सन्दर्भ सूची

१. दीघनिकाये महावग्गअट्ठकथा महासमय सुत्तवण्णना, छद्दसंगायन तिपिटक, वेब पेज www.vri/csl4.0 विषयना विशोधन विन्यास, इगतपुरी, भारत ।
२. दुण्डवहादुर वज्जाचार्य (अनुवादक), दीघ निकाय वीरपूर्ण स्मृति ग्रन्थ माला-३, २०४६ ललितपुर ।
३. दुण्डवहादुर वज्जाचार्य (अनुवादक), जातक भाग १, ३, ४ वीर पूर्ण पवित्र हेरा स्मृति ग्रन्थमाला-१५, २०६८ ललितपुर ।
४. धर्मरत्न शाक्य 'त्रिशुली' (अनुवादक सम्पादक), सुत्तनिपात, कुलनरसिंह शाक्य ललितपुर, नेपाल सम्वत् १९९३ ।
५. भदन्त सम्यक सम्बोधि प्राणपुत्र, सम्यक सम्बुद्ध, सुखी होतु नेपाल-२०६०, काठमाडौं ।
६. भिक्षु अनिरुद्ध महास्थविर (अनुवादक), धम्मपदट्ठकथा भाग ६ प्रकाशक भिक्षु अनिरुद्ध महास्थविर आनन्दकुटी विहार, स्वयम्भू काठमाडौं, वि.सं. २०४८ ।
७. भिक्षु प्रज्ञानन्द (अनुवादक), महासमयसूत्र, तीर्थराज वेखाराज उपासक, प १ नं. रानीपौवा, वि.सं. २०२८ ।
८. डा. भिक्षु धर्मरक्षित (अनु. सं.), सुत्तनिपात, मोतीलाल बनारसीदास, वाराणसी, १९८३ ।

बुद्ध वचन

सुसुखं वत जीवाम, वेरिनेसु अवेरिनो ।
वेरिनेसु मनुस्सेसु, विहराम अवेरिनो ॥

शत्रु र वैरीहरूको माभ्रमा शत्रुविहीन अवैरी भई बाँचिरहन पाएमा कत्तिको सुखद हुँदो हो ! शत्रु र वैरी मनुष्यहरूको माभ्रमा हामी शत्रु विहीन अवैरी भई विहार गरौं ।

सुसुखं वत जीवाम, आतुरेसु अनातुरा ।
आतुरेसु मनुस्सेसु, विहराम अनातुरा ॥

भोग विलास र विषय वासनाका रोगले छटपटाई रहेकाहरूको माभ्रमा कामातुर नभई निरोगी भएर बाँचिरहन पाएमा कत्तिको सुखद हुँदो हो ! कामातुर रोगी मनुष्यहरूको माभ्रमा हामी कामातुर नभई निरोगी भएर विहार गरौं ।

सुसुखं वत जीवाम, उस्सुकेसु अनुस्सुका ।
उस्सुकेसु मनुस्सेसु, विहराम अनुस्सुका ॥

कामासक्त कामपिपासुहरूको माभ्रमा कामासक्त कामपिपासु नभई बाँचिरहन पाएमा कत्तिको सुखद हुँदो हो ! कामासक्त कामपिपासु मनुष्यहरूको माभ्रमा हामी कामासक्त कामपिपासु नभई विहार गरौं ।

-घण्टापट (सुसवग्ग १२७, १२८, १२९)